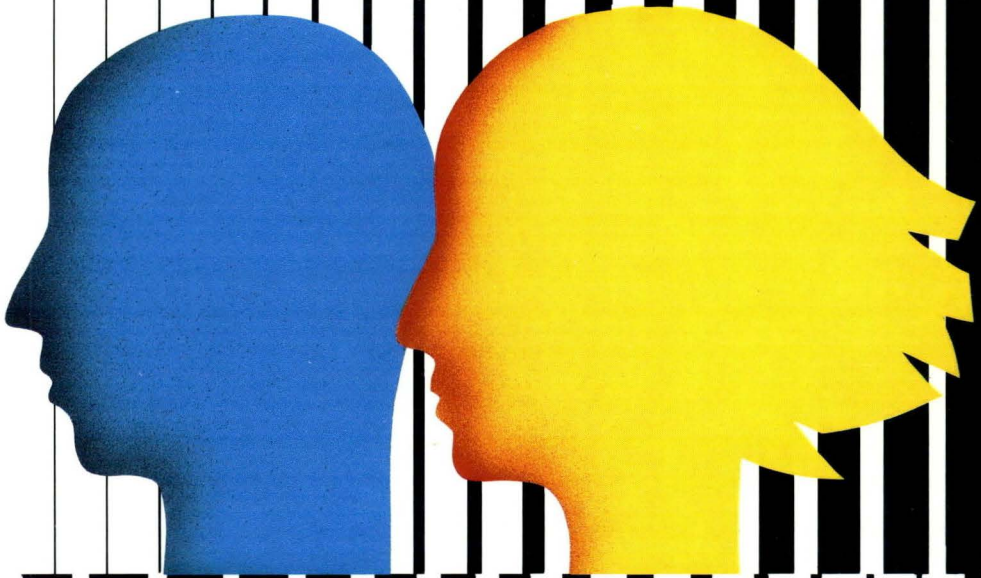

Visionen om jämställdhet

Annika Baude (red)

SNS Förlag

Visionen om jämställdhet

Visionen om jämställdhet

Annika Baude (red),
Karin Alfredsson, Kai Blomqvist,
Cecilia Bodström, Monica Boëthius,
Anita Gradin, Hans Hederberg,
Ranveig Jacobsson, Bo Kärre,
Marianne Kärre, Sonja Lyttkens,
Eva Marling, Eva Moberg,
Gabriel Romanus, Gertrud Sigurdsen,
Siv Thorsell, Dick Urban Vestbro,
Margareta Vestin

SNS Förlag

SNS Förlag
Box 5620
114 86 Stockholm

Visionen om jämställdhet

Annika Baude (red.)

1:a upplagan

1:a tryckningen

© 1992 Författarna och SNS Förlag

Omslagsillustration: Dan Jonsson

Omslag: Nyebølle Grafisk Form

Tryck & bind: Kristianstads Boktryckeri AB, Kristianstad 1992

ISBN 91-7150-454-0

Innehåll

Förord 7

Inledning 9
Annika Baude

1. Hörnet Flöjelgatan—Alviksvägen 17
Hans Hederberg

2. Ett nätverk för jämställdhet 24
Gabriel Romanus

3. Intervju med Anita Gradin och Gertrud Sigurdsen 39
Ranveig Jacobsson

4. Från liberal rörelse till socialistisk kamp mot patriarkatet 54
Dick Urban Vestbro

5. Införande av särbeskattning i Sverige 73
Sonja Lyttkens

6. Könsrollfrågan och barnomsorgen 94
Siv Thorsell

7. Kvinnligt, manligt och könsroller i hem och yrke 106
Margareta Vestin

8. När kvinnofrågor blev samhällsfrågor 119
Monica Boëthius

9. En småbarnsmammas strävan — en lång historia 126
Marianne Kärre

10. Det oskattbara värdet av två perspektiv 140
Bo Kärre

11. Grupp 222 och Kai Blomqvist 152
Kai Blomqvist

12. ”Kvinnor skall vara jämställda och något lite
urringade” 159
Eva Marling

13. Jag är ett 1968 års barn 166
Karin Alfredsson

14. Generationen som kom efter 174
Cecilia Bodström

15. Nytt läge vid gammal barrikad 179
Eva Moberg

Bilagor

1. Pressrelease från SNS 19 november 1962 185
2. TT-meddelande, Svensk-norsk bok om kvinnofrågan 191
3. Kvinnans frivilliga frigivning av Eva Moberg 194
4. Mötesanteckningar från Grupp 222 208

Personregister 210

Författarna 213

Förord

För trettio år sedan, år 1962, publicerade SNS en omfattande studie med titeln "Kvinnors liv och arbete". Den bidrog starkt till debatten om könsrollerna, inte minst på arbetsmarknaden. Den bidrog också till det jämställdhetsarbete som då inleddes och som inneburit att jämställdheten mellan män och kvinnor nu är bättre i Sverige än i många andra länder.

Under 1980-talet avtog intresset för jämställdhetsfrågorna i den allmänna samhällsdebatten, men det har ändrats igen. Kvinnors och mäns livsvillkor — i arbetslivet, i hemmen, i samhällslivet i stort — debatteras ånyo med stor intensitet. Skälen är flera. Löneskillnader mellan kvinnor och män ökar. Europaintegrationen ses som ett hot mot uppställda jämställdhetsmål; den förestående neddragningen av den offentliga sektorn likaså. Barnens situation i familjer med förvärvsarbetande föräldrar diskuteras och man föreslår vårdnadsbidrag eller längre ledighet betald med föräldraförsäkring.

För att även i denna situation bidra till debatten med fakta och analyser har SNS låtit genomföra en ny studie. Den har gjorts av en grupp svenska och utländska forskare och publiceras samtidigt med föreliggande skrift under namnet "Kvinnors och mäns liv och arbete". I förberedelserna för det arbetet väcktes tanken att låta några av de aktiva jämställdhetsförkämparna på 1960-talet redovisa sina erfarenheter och lärdomar. Vilka var visionerna? Hur försökte man förverkliga dem? Hur blev det? Vad kan man lära för framtiden?

Den naturliga utgångspunkten var ett informellt nätverk som Annika Baude, då verksam inom SNS, tog initiativ till i början av 1960-talet. Dess syfte var att främja jämställdheten genom att ge dem som ingick i nätverket kunskaper och idéer som de kunde utnyttja i sina egna miljöer. En rad män och kvinnor ingick i denna informella grupp som med tiden kom att benämnas Grupp 222. Denna grupp har nu rekonstruerats och medlemmarna har inbjudits att medverka till att dela med sig av erfarenheterna. Resultatet framgår av denna bok.

Arbetet har pågått i cirka ett års tid. Vi har hållit kvällsmöten i SNS källare, "Diskuteket", och resonerat om vad som hände på sextio- och sjuttioatalen och vad av detta som kan vara intressant idag. Många av dem

som deltog i dessa möten blev inspirerade att skriva. Var och en valde sitt tema, men vi eftersträvade att täcka in både sakfrågorna och "arbetsformerna". För mig som inte var med i Grupp 222 var det spännande att få ta del av hur denna informella grupp verkade under ytan i medierna, politiken, statliga myndigheter, näringslivet, organisationsvärlden, utbildning och forskning. Det gav anledning att fundera över vad enskilda personers engagemang och informella kontakter och rörelser egentligen betyder för samhällsutvecklingen.

De som engagerar sig i dagens jämställdhetsarbete, och de som undrar vad visioner och nätverk egentligen kan betyda, har mycket att lära av denna bok. Dessutom är det trevlig läsning. Det är två goda motiv för SNS att publicera denna kombination av memoarbok och delar av jämställdhetsarbetets historia.

Stockholm i november 1992

Göran Arvidsson
Forskningsledare

Inledning

Annika Baude

Femtiotalskvinnan befann sig i ett korstryck av motstridiga förväntningar. Å ena sidan förväntades hon att utbilda sig för en insats på arbetsmarknaden och å andra sidan hade hon att ensam bära hela ansvaret för barnens omvårdnad och fostran. Vi kvinnliga studenter på 50-talet i Uppsala talade om studierna som "den långa vägen till diskbaljan". Som ordförande i Kvinnliga studentföreningen tog jag initiativ till en debatt under rubriken "Hemmamamma eller yrkesmamma?". Men att det var en realitet att kvinnorna hade att räkna med att själva ta hand om eventuella barn framgår av statistiken över antalet barnomsorgsplatser. År 1950 fanns 10 000 platser i kommunal barnomsorg. År 1960 var antalet platser oförändrat.

En modell för hur kvinnan kunde förena sina "dubbla roller", den som yrkesverksam och den som maka och mor, tecknades av Alva Myrdal i boken *Kvinnans två roller*, som kom ut 1956. Modellen innebar att kvinnan gjorde ett uppehåll i sitt förvärvsarbete så länge barnen behövde en vuxens omsorg och att hon därefter hade en ny period i förvärvslivet.

I början av 1960-talet kom dock en diskussion med visioner om ett anorlunda samhälle uppbyggt på en likaställning mellan könen i de politiska ungdoms- och studentförbunden. Det fanns således grupper som kunde sätta i gång en debatt när Eva Moberg i slutet av 1961 publicerade sin uppsats "Kvinnans villkorliga frigivning", som innehöll nya och kontroversiella tankar om kvinnors och mäns uppgifter i samhället (bilaga 3).

Eva Moberg vände sig mot begreppet "kvinnans två roller". Hon menade att det kunde leda till att kvinnofrigörelsen aldrig skulle bli mer än vad den just då var, nämligen "en villkorlig frigivning". Kvinnan hade givits fri endast under den outtalade förutsättningen att hon alltjämt såg sin huvuduppgift i att vårda och fostra barnen och skapa deras uppväxtmiljö.

"Kvinnans villkorliga frigivning" sågs som en attack på hemmafrusystemet och gav upphov till en intensiv och delvis mycket hätsk debatt. När SNS-boken *Kvinnors liv och arbete* av sex svenska och norska samhällsforskare med Edmund Dahlström som redaktör, publicerades ett år sena-

re (november 1962), fördjupades debatten genom det omfattande faktaunderlag som boken innehöll. Den var ett försök till objektiv analys av värderingar och sakargument när det gällde kvinnors och mäns ställning i familje- och arbetsliv, vilket gjorde att åsiktsskillnader i debatten tydliggjordes.

När *Kvinnors liv och arbete* kom ut var detta en uppmärksammande händelse. Presskonferensen var bevakad av såväl dags-, vecko- och fackpress. Som jag minns pressklippen från följande dag hade varenda dagstidning långa artiklar om boken, baserade på SNS pressrelease eller på TT-meddelandet om boken (bilaga 1 och 2). I pressreleasen framhölls att enligt författarnas åsikt fanns inte längre anledning att behandla kvinnors problem som isolerade från andra samhällsproblem. Begreppet *kvinnofrågan*, som sades vara den benämning som dittills använts för att diskutera kvinnors problem, hade ersatts med begreppet *könsrollfrågan*. Man framhöll att genom användningen av detta begrepp synliggjordes att kvinnans ställning var en del av ett mönster med mångsidiga sammanhang. "Frågan om könets roller berör arbetsmarknad, näringsliv, skatte- och socialpolitik, familjens liv, barnen, uppfostran, utbildning och yrkesval."

Kvinnors liv och arbete gav snabbt upphov till en förnyad debatt om kvinnors — och mäns — ställning, men nu med nya utgångspunkter. Boken kommenterades på ledarsidor, i tidnings- och tidskriftsartiklar, recensioner och i en mångfald radioprogram. I LO:s tidskrift *Fackföreningsrörelsen* presenterade Per Holmberg boken på tillsammans femton sidor i två på varandra följande nummer (1962, nr 49—50). Rubrikerna för de båda artiklarna, "Familj, yrke och kön" respektive "Avklädda arbetsgivare med könskomplex", var ovanliga för denna facktidsskrift och torde ha väckt uppmärksamhet. Per Holmberg förde in det nya, vetenskapliga perspektivet att se på kvinnofrågorna i arbetslivet som en del av föreställningarna om kvinnors och mäns funktioner i samhällslivet över huvud taget.

Den första upplagan på 3 000 exemplar av den över 500 sidor tjocka boken *Kvinnors liv och arbete* tog slut på fem månader och en ny upplaga fick tryckas. Arbetet med att göra en förkortad version för studiecirkel, illustrerad med teckningar, började omedelbart efter publiceringen. Det skedde i samarbete med de olika studieförbunden, de politiska partierna och deras ungdoms- och kvinnoförbund. Studievägledningen trycktes i 8 000 exemplar och användes från och med hösten 1963 i de olika organisationernas studiecirkelarbeta.

Intresset hos organisationer och företag var stort att få del av innehållet i *Kvinnors liv och arbete*, särskilt de sociologiska och psykologiska rönen. Några exempel på grupper som jag själv talade för med anledning av boken:

— I början av december 1962, d.v.s. nästan omedelbart efter det att boken kommit ut, presenterade Stina Thyberg och jag *Kvinnors liv och arbete* vid en konferens anordnad av Sveriges Socialdemokratiska Studentförbund med ett fyrtiotal deltagare från hela landet. Stina Thyberg hade varit ansvarig på SNS för projektet som ledde till boken och hade själv författat avsnittet om "Företagen och den kvinnliga arbetskraften".

— I februari 1963 talade jag för Fredrika Bremer-förbundskretsen i Sundsvall om boken över ämnet "Familj—yrke—kön".

— I april berättade Stina Thyberg och jag om boken vid en kontaktstämma på S:ta Katharinastiftelsen med ett femtiotal deltagare representerande tjugoåtta olika kvinnoorganisationer.

— Under 1963 höll jag anföranden om könsroller vid företagsnämnden vid Wirsbo bruk liksom vid Volvo i Olofström (där företagsledningen behövde argument för att få cheferna att rekrytera fler kvinnor till verkstäderna).

— Boken rapporterades till olika SNS-lokalgrupper. (En del lokalgrupper hade medverkat i insamlingen av material.)

— I november 1963 hade Fredrika Bremer-förbundet en ungdomskonferens på Sundbyholm med över hundra deltagare från olika delar av landet, där både Eva Moberg och jag var föredragshållare.

Tanken att ordna ett erfarenhetsutbyte i organiserade former uppstod tidigt. Redan i februari 1963 anordnade jag en subskriberad middag för att diskutera på vilket sätt vi skulle kunna fördjupa våra kunskaper och dra slutsatser från *Kvinnors liv och arbete*. Jag minns att jag i inbjudningsbrevet gjort ett utdrag ur Edmund Dahlströms inledningskapitel till boken. Minnesbilden av middagsbordet säger mig att vi var mellan sexton och tjugo personer, men jag har bara lyckats rekonstruera halva sällskapet. De flesta måste ha tillhört den kärngrupp, som brukade diskutera könsrollfrågor med varandra. I mitt perspektiv utgjordes denna av bland andra Ingrid Fredriksson, Anita Gradin, Hans Hederberg, Per Holmberg, Ingrid Jussil, Eva Moberg, Tora Nilsson, Gustav Persson, Maj-Britt Sandlund, Stina Thyberg, Siv Thorsell och Dick Urban Vestbro. Anita, Per, Maj-Britt, Stina och Siv har bekräftat att de deltog. Däremot var inte Eva där, vilket jag skulle ha väntat, men enligt hennes almanacka höll hon den kvällen föredrag hos Fredrikorna i Enebyberg. Även några utanför denna grupp deltog, nämligen Erik Höök, Lisbet och Olof Palme samt Krister Wickman.

Vid mötet efter middagen gjordes en inventering av deltagarnas prioriteringar om mest angelägna områden för insatser och vad man i så fall skulle göra för åstadkomma en förändring. Huvuddelen av deltagarna an-

såg att sambeskattningsens avskaffande var den fråga som man först och främst skulle inrikta sig på. Man kom överens om att ledamöterna i den sittande Skatteberedningen skulle påverkas. Maj-Britt Sandlund och Thora Nilsson, som var aktiva inom SACO, kom överens om att ta kontakt med Bertil Östergren, SACO:s ordförande och representant i Skatteberedningen i syfte att vinna honom för särbeskattningslinjen. (De verkställde detta genom att var och en ha lunch med Bertil Östergren.) Den enda övriga åsikt om prioritering, som jag erinrar mig att man tog upp, var ett förslag från Lisbet Palme om att pappor skulle få mer tid till att ägna sig åt sina barn.

Först ett år senare återupptogs idén med organiserade möten för diskussion om könsrollfrågorna. Siv Thorsell och jag tog i februari 1964 initiativ till att skicka ut en kallelse till en mindre grupp personer för att diskutera bildandet av en diskussionsgrupp om könsrollfrågor. I det efterföljande, första kapitlet i boken beskriver Hans Hederberg gruppens historia. Som framgår av hans beskrivning växte gruppen och fick fler medlemmar än man från början hade tänkt. Detta skedde framför allt under gruppens senare tid beroende dels på att den ursprungliga idén om lika stort antal av vardera könet övergavs, dels genom att öka på antalet var ett sätt att hålla gruppen vital. Antalet som kom till mötena höll sig nämligen konstant kring ett tjugotal personer. När gruppen upphörde att samlas omfattade adresslistan ett sjuttiotal namn, med stark övervikt av kvinnor.

Administrationen av gruppen var mycket anspråkslös. Vilket ämne som skulle avhandlas vid kommande möte och eventuella inledare bestämdes preliminärt vid mötena och bekräftades — eller ändrades — genom kallelserna. En rekonstruktion av tidpunkterna för gruppens sammanträden, ämnen och inledare har gjorts utifrån en del bevarade kallelser samt anteckningar i deltagarnas almanackor (bilaga 4). Förteckningen är dock ej helt komplett — bl.a. har jag inte lyckats placera in ett möte om äktenskapsrätt med Lennart Geijer som inledare, som faktiskt ägde rum.

Jag arbetade vid denna tid på SNS och stod tillsammans med Siv Thorsell för kallelserna. När jag i mitten av 1965 slutade på SNS och efterträddes av Siv, övertog hon ansvaret för kallelserna. Det var i samband med detta vårt jobb-byte som gruppen kom att ändra namn från "Könsrollgruppen" till "Grupp 222", vilket är det namn som den i efterhand har gått under. Då och då begärde vi fem kronor av deltagarna för porto. Till mötena köpte jag vetebrödskransar på vägen hem från arbetet till kaffe- och tepausen. Det som på platsen behövde ordnas för mötet sköttes av deltagarna.

I de följande kapitlen ger en grupp av de tidigare 222-orna sina person-

liga bilder av sina erfarenhet från gruppen. Varje författare har själv valt vad hon eller han skrivit om. Ambitionen har varit att bidragen tillsammans skall belysa dels visionerna och hur dessa påverkat författarens egen utveckling, dels gruppens sätt att arbeta och sprida sina idéer.

Hans Hederberg börjar med att beskriva Grupp 222 — gruppens bildande, arbetsformerna, deltagarna, vad som diskuterades och varför gruppen upphörde att samlas. Denna beskrivning kompletteras genom de följande kapitlen av *Gabriel Romanus* och *Anita Gradin* tillsammans med *Gertrud Sigurdson*, som berättar om hur de förde vidare sina erfarenheter i gruppen till de olika politiska och fackliga sammanhang där de var verksamma. De betonar värdet av det nätverk tvärs över partigränserna som uppstod inom gruppen och som inte upphörde när de blev riksdagsledamöter — trots den skilda partitillhörigheten.

Dick Urban Vestbro sätter in Grupp 222 i ett vidare ideologiskt perspektiv. Han ser en förklaring till varför det inte uppstod ideologiska konflikter i gruppen i att man inte behandlade, än mindre tog ställning till sambandet mellan det kapitalistiska systemet och kvinnas underordnade ställning i samhället. Han gör en kritisk analys av den klassiska kommunismen och dess teori om att könsfrågan är underordnad klassfrågan. Dick Urban ansluter sig till kvinnorörelsens analys av det patriarkala samhället och uttrycker en förhoppning att det i framtiden kan komma en könsrollsrörelse vid sidan av kvinnorörelsen där kvinnor och män kan verka tillsammans för gemensamma mål.

I de tre efterföljande kapitlen behandlas några av de frågor som var allra mest centrala i 1960-talets jämställdhetsdebatt, nämligen frågan om familjebeskattningen, barnomsorgen och könsrollerna inom skolan.

Sonja Lyttkens uppsats som handlar om kampen för sambeskattnings avskaffande, är en genomgång av argumentationen från båda sidor, en kunskap som författaren tror åter kan komma till användning, då hon fruktar att frågan om sambeskattning åter kan komma att bli aktuell.

Siv Thorsell redogör för den centrala roll som barnomsorgen haft i debatten om kvinnornas frigörelse och de målsättningar som legat bakom den stora utbyggnad som skett. Författaren rapporterar att den befrielse från traditionella könsroller som man föreställt sig skulle följa med en kollektiv fostran, dock inte har skett. Författaren ger sina visioner av den framtida barnomsorgen, där både kvinnor och män som arbetar där skall ha förvärvat en kritisk medvetenhet om sina könsroller.

Margareta Vestin, som på Skolöverstyrelsen hade ansvaret för könsrollfrågorna, ger ett personligt perspektiv på sitt mångåriga arbete med att få SÖ att ta till sig könsrollfrågan och ge den en central ställning, något som setts som ett av jämställdhetskampens viktigaste mål. Uppsatsen

ger en dyster bild av den långa process som introduktionen av en ny fråga i en byråkrati innebär — särskilt när byråkratin består av personer som inte själva är medvetna om det problem som skall åtgärdas.

Fyra av författarna har valt att utgå från sina egna erfarenheter från jämställdhetsdebatten i Grupp 222 och vilka konsekvenser dessa fick på det personliga planet och i deras yrkesliv. *Monica Boëthius* berättar om sina erfarenheter, framför allt från radion av hur "kvinnofrågan" — från att ha betraktats som en minoritetsfråga — och därmed utan status — kom att erkännas som en samhällsfråga, giltig för alla. *Marianne Kärre* skriver från den dubbelarbetande småbarnsmammans och dagstidningsjournalistens perspektiv. Hon ger en exposé från 1960-talet och framåt över olika nya ämnen som hon gjorde reportage kring med utgångspunkt från barn och jämställdhet. *Daghemsfrågan*, både den kvantitativa och frågan om innehåll och kvalitet i daghem och förskolor, går som en röd tråd i hennes berättelse, något som visar hur ny och föga känd den var vid denna tid.

Bo Kärre skriver om sina erfarenheter av jämställdhet i yrkeslivet. Den första scenen är Sveriges Radio under början av 1960-talet, där det trots mansdominansen fanns skickliga kvinnor med stor erfarenhet från radio, som kunde fungera som hans mentorer. SIDA blev den nästa arbetsplatsen, vars jämställdhetsutveckling *Bo* har sett som en viktig uppgift att arbeta för liksom införandet i SIDA:s övergripande handlingsprogram av krav på "genusmedvetande" (gender awareness) för ett godkännande av biståndsprojektet.

Kai Blomquist beskriver hur diskussionerna i Grupp 222 gjorde honom till en vandrande argumentsamling för ändrade könsroller. Han reflekterar i sin uppsats över hur hans personliga liv kommit att påverkas av den medvetenhet han fick om de omedvetna traditionella könsrollsmönster, som varje människa bär på, och vad han gjort för att försöka frigöra sig från dessa.

De följande tre kapitlen handlar om vad som hände med visionen om det jämställda arbetslivet. Fick de nya generationernas välutbildade kvinnor tillträde på samma villkor som männen? Författarna är tre kvinnliga journalister, *Eva Marling* från Grupp 222 samt *Karin Alfredsson* och *Cecilia Bodström* som ombetts att bidra så att också de yngre generationernas erfarenheter skall finnas med. Trots att de kom ut i yrkeslivet under tre olika decennier — sextio-, sjuttio- och åttiotal — har de i hög grad haft liknande erfarenheter i situationer som kvinnlig journalist på en nyhetsredaktion. De visar på ett dolt mansvälde med osynliga lagar, som de från början inte var medvetna om. Men de berättar också om den styrka de fått när de kvinnliga journalisterna lyckats synliggöra de destruktiva

mönstren. Efter ett åttiotal då kvinnofrågorna fördes åt sidan ser de nitio-tioalet som en tid av ökande möjligheter att bedriva en journalistik på sina egna villkor.

Också i den avslutande uppsatsen av *Eva Moberg* behandlas problemet med manssamhällets kvarvarande makt över kunskapsproduktionen. Eva Moberg skriver om den anpassning till det redan rådande sättet att tänka, tala, skriva och värdera som krävs av kvinnor som vill fram. Kvinnors alternativ till lösningar på samhälls- och världsproblemen får följaktligen inte samma intresse och legitimitet i media som den traditionella synen, som företräder manssamhällets erfarenheter och värderingar.

Visionen hos sextioalets debattörer var att arbetslivets villkor liksom relationerna mellan kvinnor och män skulle baseras på jämställdhet mellan könen. Antagligen trodde vi att ändringar i lagstiftningen rörande familjen, skattesystemet, den yttre planeringen av bostäder, skolans innehåll, lärarutbildningen, undervisningsmaterial etc. skulle påverka människors beteende.

Den som är intresserad att närmare utforska vad som verkligen hände i fråga om utvecklingen av kvinnors och mäns roller i familj och arbete kan studera detta i två böcker från SNS. Den ena är *Kvinnors och mäns liv och arbete* av Joan Acker m.fl. och den andra, där jag själv är författare, har titeln *Kvinnors plats på jobbet*.

När man går tillbaka till hur vi tänkte och agerade i början på sextio-talet kan man undra över den trosvisshet rörande visionens förverkligande som vi måste ha haft. Om vi då hade haft de kunskaper vi har nu om kulturens seiga strukturer, om maktens järncirklar och om de traditionella könsrollernas inverkan på könsidentiteten hade vi antagligen inte låtit gruppen upphöra. I stället skulle vi ha fortsatt och inventerat hindren mot ett förverkligande av jämställdhetsidéerna.

Å andra sidan, om vi då varit medvetna om att förändrade könsrollsmönster skulle komma att motarbetas av dem som hade makten, skulle vi måhända inte lyckats mobilisera det engagemang för ändrade könsroller som vi gjorde. Man frågar sig om i så fall ”den svenska modellen” som gjort det möjligt för kvinnor och män att både ha en plats i arbetslivet och en aktiv roll som förälder hade kommit till stånd.

1. Hörnet Flöjelgatan— Alviksvägen

Hans Hederberg

Att Olof Palme och Krister Wickman fanns med i bakgrunden till vår lilla grupp, att det funnits något slags ”intitalsammanträde”, var de flesta av oss okunniga om när vi satt på tunnelbanan ut mot Bromma. Vi bytte i Alvik till tolvans spårvagn, steg av vid Ålstens gård och promenerade fram till hörnet av Flöjelgatan och Alviksvägen. Där låg Annika Baudes stora, gulvita villa: Alviksvägen 222.

De av oss som kom först hjälpte till att ordna sittgrupper; några fixade i köket. Det var tidig kväll, februari 1964.

Annika Baude utsågs till kvällens ordförande och Eva Moberg till protokollförare. Vi var sammanlagt fjorton som satt i pinnstolarna och fåtöljerna. Annika hade valt, bland vänner och bekanta, men också bland bekantas bekanta. Där fanns några par:

- Gunnar och Ingrid Fredriksson (han på Aftonbladets ledaravdelning, hon skribent och akademiker)
- Annika och Gabriel Romanus (hon sjukgymnast, han statistiker, aktiv inom folkpartiets ungdomsförbund)
- Eva Moberg och jag (Eva anställd på Idun-VJ, jag engagerad av Bonniers förlag, bl.a. som redaktör för antologin där Evas uppsats ”Kvinnans villkorliga frigivning” ingick)

Vidare:

- Åsa Hallström (ung medicinstuderande)
- Maj-Britt Sandlund (aktiv bl.a. inom det socialdemokratiska kvinnoförbundet)
- Birgitta Sandquist (medarbetare i Hertha, framför allt under Evas tid som redaktör)
- Per Holmberg (LO-ekonom)
- Siv Thorsell (redaktör på Statens pris- och kartellnämnd)
- Anita Gradin (sekreterare i socialvårdens planeringskommitté i Stockholm)

- Olle Wästberg (yngst i gruppen, aktiv i elevorganisationen SECO och FPU)
- Annika Baude (anställd på SNS, djupt involverad i lanseringen av *Kvinnors liv och arbete*, dess populärversioner och utländska översättningar)

Vad kunde vi göra? Vilka fler borde vara med?

Det var en ganska egendomlig gruppering: en blandning av liberaler och socialdemokrater och vildar — vid en tidpunkt då denna klassiska typ av vänstersamverkan var *stendöd* i svensk politik. De ledande socialdemokraterna trodde sig aldrig behöva samarbeta med de liberala vingelpetrarna. De ledande liberalerna var livrädda för att utmålas som opålitliga borgare.

Men där satt vi i alla fall, vi som definitivt inte hörde hemma i några inre partier: delvis slumpvis hopplockade, delvis därför att vi trivdes tillsammans.

Det sägs att gruppen hade inflytande på politiken. Det är möjligt att det är sant. Men det var ingenting vi satt och drömde om, den där första riktiga kvällen på Alviksvägen. Det var mer som en gammaldags litterär salong, eller möjligen som en mild variant av Amelie Posses antinazistiska Tisdagsklubb.

Vad som kändes viktigt, i första omgången, var vilka som skulle få vara med i gruppen. Vi ville bli fler, trettio eller fyrtio sammanlagt.

Åsa Hallström lanserade sin fästman, Sköld Peter Matthis, medicinare liksom hon, och med ett visst rykte som kommunist. Det blev den första hårda diskussionen. Några av oss var tveksamma till Sköld Peters namn, eftersom han oss veterligen inte varit speciellt engagerad i kvinnofrågan-könsrollfrågan. Andra (framför allt ett par socialdemokrater) hade svårt att över huvud taget samarbeta med kommunister. Kanske fruktade man den sorts maktövertagande som senare blev en realitet inom FNL-rörelsen.

I Eva Mobergs mötesanteckningar står det: *Åsa Hallström vände sig mot att Sköld Peter Matthis inte skulle få tillhöra gruppen, och hävdade att denne dels inte var partiansluten kommunist, dels hade ungefär samma åsikter som hon själv. Annika Baude replikerade att huvudsaken var att en samarbetsduglig grupp alls kom till stånd, och att den första kvällens sammansättning varit ganska slumpartad. Eva Moberg påpekade att en invalsförening måste bygga på fullt förtroende mellan alla medlemmarna och om detta inte kunde påräknas borde man inte invälja vederbörande. Åsa Hallström accepterade detta.*

Gruppen hette ingenting, hade inga stadgar, inget program. Men en grupp inom gruppen slet med problemen. Vid nästa möte, den 20 mars

(Anita Gradin ordförande, Birgitta Sandquist protokollförare), slogs det fast att "sammanslutningen skall vara en diskussionsgrupp utan fastare organisation. . . Ingen medlem äger rätt att uppträda i namn av gruppen utåt, men någon tystnadsplikt åligger icke medlemmarna beträffande gruppens bildande och dess verksamhet."

Trots detta, ingen tystnadsplikt, förblev gruppen i det offentliga totalt okänd, genom nära fyra år av aktiviteter. Förklaringen är väl helt enkelt att media, så sent som vid mitten av sextioalet, var ganska ointresserade av "nätverk" och liknande.

Gruppen hade fortfarande inget namn (i min almanacka kallas den "X"), men marsmötet antog en programförklaring i sju konkreta punkter och stadgar (se Appendix), utformade i den mest pragmatiska anda. Så t.ex.: "Vi är en grupp för diskussion av könsrollfrågorna, bestående av personer som ansluter sig till programförklaringen. Vi har ingen ordförande, men diskussionsordförande utses för en sammankomst i taget. Vi har inte heller någon fast sekreterare, men en protokollförare utses för en sammankomst i taget."

I fortsättningen blev det inte ens några regelbundet skrivna protokoll, bara en lista över medlemmarna, där några sammankallande till att börja med hade ansvar för sin grupp av medlemmar. I april 1964 såg listan ut så här:

Olle Alsén	Eva Moberg
Annika Baude	Elin Mossberg
Carin Beckius	Tora Nilsson
Björn Beckman	Dag Notini
Magnus Brohult	Svante Nycander
Britt Marie Bystedt	Kerstin Ostwald
Nina Estin	Jacob Palme
Gunnar Fredriksson	Gustav Persson
Ingrid Fredriksson	Annika Romanus
Lilian Gottfarb	Gabriel Romanus
Anita Gradin	Maj-Britt Sandlund
Åsa Hallström	Birgitta Sandquist
Hans Hederberg	Sven Thiberg
Brita Hiort af Ornäs	Siv Thorsell
Per Holmberg	Stina Thyberg
Margareta Holmstedt	Dick Urban Vestbro
Hans Håkansson	Olle Wästberg
Marianne Höök	

Gruppen hade bibehållit sin karaktär av vänner-och-bekanta och bekantas-bekanta. Men granskar man listan, märker man att några inval gjorts med tanke på "bredd" och "inflytande" och "nyckelfrågor".

När debatten kring *Kvinnans villkorliga frigivning* blossade upp under vårvintern 1961, var det påfallande att många såg kvinnosaken enbart som en sak som för kvinnor, och framför allt välutbildade kvinnor. (Jag minns bl.a. en fruktansvärd recension av Bo Södersten i den socialdemokratiska tidskriften Tiden.)

Det var viktigt att vår grupp hade en balans mellan kvinnor och män (på listan fanns det nu tjugo respektive femton), att vi hade anknytningar till de lågutbildade LO-kvinnorna (ombudsmannen Elin Mossberg kändes som en betydelsefull person).

Dessutom var debatten oerhört fokuserad på daghemmens förtjänster och avigsidor (bl.a. via en forskningsrapport av Bowlby, som förfalskades av mellanhänder). Det var ett stort stöd att i gruppen ha en psykolog — Lilian Gottfarb — som helhjärtat kunde ansluta sig till programpunkten om "kraftig utbyggnad och upprustning av kollektiv barnavård och barn-tillsyn".

År 1964 blev det mest intensiva av de år gruppen verkade, med sammanlagt elva möten. Gruppens kanske viktigaste teman — i varje fall de där verksamheten i längden tycktes mest framgångsrik — gällde sambeskattningen och daghemmen.

Gruppmedlemmen Jacob Palme och Sonja Lyttkens, matematiker i Uppsala och senare medlem i gruppen, lade fram sinnrika beräkningar som visade hur fel och orättvist sambeskattningen fungerade (systemet avskaffades och särbeskattningen infördes 1970).

Gustav Persson, som då arbetade nära LO-ordföranden, höll ett föredrag om daghemsfrågan från synpunkten "ett arbetsmarknadsproblem".

Men även andra stora teman togs upp. Anita Gradin beskrev vad som höll på att hända, och vad som borde hända, inom familjerätten. Sven Thiberg talade om "bostadsbyggande och service". Siv Thorsell refererade en stor undersökning om *Employed mothers in America*. Hennes första ord i sammanfattningen är typiska för debattläget: *Moderns förvärvsarbete och ungdomsbrottslighet: Inga signifikanta samband förekom i de undersökningar som här refererats.*

En höstkväll ägnades åt "uppläggningsen av ett vårdbidrag". Det kan låta överraskande konservativt, men en av gruppens programpunkter hade faktiskt följande lydelse: "Barnstödet utformas som en konsumtionsdel och en vårdsnadsdel; den senare knuten till barnet och koncentrerad till de första levnadsåren."

Experter och makthavare kom utifrån — påverkade naturligtvis oss

och blev själva påverkade.

Gruppen blev på något sätt tyngre och viktigare. Fler och fler valdes in (ibland just efter att ha hållit föredrag i gruppen). Vänner-och-bekantakaraktären försvagades.

Allt oftare skymtade Kanslihusets gråa, effektiva eminenser — som medlemmar eller gäster eller föredragshållare: Krister Wickman, Erik Höök och Sven Moberg. Likaså personer med anknytning till det privata näringslivet, som Bengt Rydén från SNS och Jytte Bonnier från den stora media- och finansfamiljen.

Nu, närmare trettio år efteråt, förefaller gruppen som sagt ganska lyckosam — både i sitt samtalsklimat och sitt inflytande i sakfrågor. Men medan det hela pågick var osäkerheten ibland påfallande. Någon gång kring 1967 (då jag själv inte längre var medlem) kallade Siv Thorsell till ett möte om gruppens framtid: ”... kanske tycks det som vi avverkat det mesta. . . Kanske är det dags att börja tänka om och slå in på nya spår. . . våra ambitioner hittills har varit att nå de centrala opinionsbildarna. Är detta en tillräcklig målsättning? Några verkliga förändringar tycks det inte bli på den vägen. Det kommande barnbidragsförslaget visar skrämmande tydligt att de som bestämmer inte är särskilt lyhörda för den debatt som förts.”

Siv Thorsell var kanske onödigt pessimistisk om det politiska läget i gruppens hjärtefrågor. Men hon var uppenbarligen på rätt spår när hon skrev att det kändes som om gruppen avverkat ”det mesta”.

Det fanns också medlemmar, visar det sig vid samtal sommaren 1992, som tyckte att spänningen mellan liberaler och nymarxister i gruppen började bli ofruktbar.

Det möte Siv Thorsell kallade till blev i alla händelser, om jag läser rätt i dokumenten, gruppens näst sista.

Enligt en medlemsalmanack hölls det allra sista mötet i november 1967. Då hade man nyligen fått ett namn: Grupp 222.

Appendix

Program

Vi är motståndare till alla former av könsdiskriminering. Full jämställdhet bör råda mellan könen.

Individens möjligheter till utbildning, hem- och förvärvsarbete och personlig utveckling i övrigt måste bli oberoende av könstillhörighet.

För detta syfte måste de traditionella könsrollerna ändras, så att hem och familj blir i lika hög grad mannens och kvinnans angelägenhet, och så att försörjning och samhällsansvar blir i samma mån mäns och kvinnors uppgift.

Vi anser att stat, kommuner, utbildningsväsen, näringsliv, organisationer och massmedia bör arbeta för detta mål.

Bland annat önskar vi följande reformer:

1. Barnstödet utformas som en konsumtionsdel och vårdnadsdel, den senare knuten till barnet och koncentrerad till de första levnadsåren.
2. En kraftig utbyggnad och upprustning av kollektiv barnavård och barntillsyn.
3. Bostadsplanering med sikte på upprustning och nyskapande av olika slags hemservice.
4. Skattesystemets oberoende av civilstånd och kön.
5. Aktiv arbetsmarknadspolitik för att häva segregationen på arbetsmarknaden.
6. Familjevänligare arbetstider för både män och kvinnor.
7. Jämställdhetens principer skall tillämpas i all undervisning. Upplysning i skolorna om jämställdhetens innebörd. En yrkesvägledning som syftar till en integrerad arbetsmarknad.

Gruppens stadgar

1. Vi är en grupp för diskussion av könsrollfrågorna, bestående av personer som ansluter sig till programförklaringen. Vi framträder inte utåt som organiserad grupp.
2. Medlemmar inväljes individuellt, varvid minst tre fjärdedelar eller minst tio av de vid sammanträdet närvarande måste vara eniga. Tills vidare maximeras anatalet medlemmar av praktiska skäl till fyrtio.

3. Vi har ingen ordförande, men diskussionsordförande utses för en sammankomst i taget. Vi har ehller inte någon fast sekreterare, men en protokollförare utses för en sammankomst i taget. Denne har också till uppgift att se till att icke närvarande medlemmar kallas till nästa sammankomst. Tidpunkt för nästa sammankomst fastställs varje gång.
4. Ändring av programförklaring och stadgar eller upplösning av gruppen kräver beslut av två på varandra följande sammankomster, varvid minst tre fjärdedelar av de närvarande eller minst tio måste vara eniga.

2. Ett nätverk för jämställdhet

Gabriel Romanus

Nätverksarbete har naturligtvis alltid förekommit i Sverige, även om termen är ny. Jag tror dock, utan att säkert kunna veta, att Grupp 222 var ovanligt medveten i sitt sätt att utnyttja nätverksmetodiken, och att göra det på ett sätt som påtagligt satte sakfrågan framför partipolitiken. Liknande arbete förekommer inom andra områden, i nykterhetsrörelsen, frikyrkorna, näringslivet, miljörörelsen. Men det ovanliga med Grupp 222 var kanske, att den var en grupp av begränsad storlek som bildades för att verka inom ett särskilt sakområde, och att vi medvetet gick in för att rekrytera medlemmar från olika håll, för att få maximalt inflytande för den gemensamma idén.

Som framgår föredrar jag att använda termen nätverk om Grupp 222, framför uttrycket lobbygrupp. Med lobbygrupp menar jag närmast en påtryckargrupp, dvs. företrädare för någon åsikt eller något intresse, som framträder synligt och uppvaktar beslutsfattarna med underlag och argument, och som samtidigt genom sitt uppträdande försöker ge politikerna känslan att här finns ett antal röster som man bör ta hänsyn till för att inte gå miste om sitt inflytande. Grupp 222 verkade inte utåt som grupp. Vi var ett antal individer som verkade var och en i sitt sammanhang för sina egna åsikter. Gruppen tjänade som ett forum för inspiration, studier, åsiktsutbyte och avstämning av taktik och tidsplanering, men det var hela tiden självklart att var och en agerade på egen hand efter egna beslut. Därför tror jag beteckningen nätverk passar bättre.

Syftet med min uppsats är att ta upp några viktiga jämställdhetsfrågor och försöka belysa vilken effekt arbetet i Grupp 222 kan ha haft för dem, givetvis i samspel med andra faktorer. Frågorna ses naturligtvis i mitt personliga perspektiv. Därför kan det vara rimligt att först ange detta.

Min personliga befattning med jämställdhetsfrågorna

Jag var medlem i Grupp 222 i stort sett från början till slut. Samtidigt var jag politiskt verksam inom den liberala rörelsen, först i ungdomsförbundet, sedan i partiet. Från 1969 till 1982 var jag riksdagsman. I riksdagen var jag en av dem som inom folkpartigruppen svarade för jämställdhetsfrågorna, framför allt under perioden 1970—76. År 1976 tog andra över, främst Karin Ahrland och Bonnie Bernström, medan jag koncentrerade mig på socialpolitiken, som naturligtvis innehåller viktiga jämställdhetsfrågor, bl.a. barnomsorgen och familjestödet. Åren 1981—82 återkom jag till jämställdhetsfrågorna som ordförande i den statliga jämställdhetskommittén. De senaste tio åren, sedan jag lämnade riksdagen 1982, har min befattning med jämställdhetsfrågorna framför allt varit som företagsledare i Systembolaget. Självklart har jag, som alla andra, under hela denna tid mött jämställdhetsproblematiken i mitt privata liv.

Det finns flera anledningar till att jag i den politiska verksamheten kom att ägna så mycket engagemang åt jämställdhetsfrågorna. Dels blev jag tidigt frälst i frågan. Min mamma var och är en ivrig förespråkare för jämställdhet. Hon har varit yrkesverksam som läkare under hela sitt liv, och med i Fredrika Bremer-Förbundet och RFSU. Eva Mobergs uppsats ”Kvinnas villkorliga frigivning”, 1961, gjorde starkt intryck på mig, inte minst genom att bringa reda i mina egna ganska vaga tankar i ämnet, men också genom sitt medryckande engagemang.

Dels spelade jämställdhetsproblematiken stor roll i mitt eget liv under de år jag kom in i politiken på allvar. Det gör den naturligtvis alltid, men det blir extra påtagligt när man får fyra barn på fem år, bor i en typisk barnfamiljsförort och skall förena familjeengagemang med ett dygnet-runt-arbete som politiker. (Det gick naturligtvis inte.)

En annan viktig anledning till mitt jämställdhetsengagemang var stimulansen och erfarenheterna från Grupp 222. För mig framstår fortfarande, tjugofem år senare, tiden i Grupp 222 som en av mina mest berikande upplevelser av organiserat sysslande med idéer och samhällsfrågor. Detta att som relativt ung och grön få diskutera viktiga frågor med några av de främsta på området och själva diskussionsklimatet, med dess kombination av engagemang och öppenhet. Kanske mest betydelsefullt för min fortsatta politiska verksamhet var upptäckten att människor med olika partipolitisk anknytning kunde arbeta tillsammans för viktiga idéer och bygga upp ett gott ömsesidigt personligt förtroende. Detta senare är viktigt i ett samhälle som det svenska, med många partier varav inget har egen majoritet.

Det har varit mycket skönt att — trots det drag av misstänkliggörande av motståndarna som alltid finns i den offentliga partipolitiska debatten — få arbeta inom en sektor där detta konstruktiva samarbete och ömsesidiga förtroende alltid har funnits. Så är det på många områden inom politiken, men inte alla. För min del blev det framför allt i riksdagens socialutskott, och i några statliga utredningar, som jag fick denna goda arbetsmiljö. Men erfarenheterna i Grupp 222 var grundläggande, och har därför präglat min politiska inställning under alla år. Några av kamraterna i Grupp 222 har jag träffat ganska mycket i det fortsatta arbetet, andra mindre. I samtliga fall har de gemensamma erfarenheterna från tiden med gruppen bidragit till att de senare kontakterna har präglats av förtroende och vänskaplighet, vilket har underlättat lösningen av uppkommande problem. I varje fall har jag upplevt det så.

Konkurrens mellan socialdemokraterna och folkpartiet

Innan jag kommer in på sakfrågorna vill jag peka på en faktor, som jag tror har varit en väsentlig anledning till att jämställdhetsfrågorna så länge har stått högt på den politiska dagordningen. Jämställdhetsarbetet har i mångt och mycket präglats av ett konkurrensförhållande mellan folkpartiet och socialdemokraterna. Inget av partierna har velat "överlåta" frågan åt det andra, för att inte förlora sympatier i den viktiga gruppen unga medvetna kvinnor. Det har gjort att jämställdhetskraven har överlevt, trots de motreaktioner som förvisso har kommit från tid till annan inom båda partierna. Visst har även andra partier varit aktiva inom området, framför allt vänsterpartiet (vpk) och tidvis centern, men jag tror ändå att det är rättvist att säga, att folkpartiet och socialdemokraterna har varit drivande. Starkt bidragande till jämställdhetsfrågans livskraft har också varit de ledande politikernas personliga engagemang. Där tror jag att Grupp 222 spelade en viktig roll, både direkt och indirekt.

Inom både socialdemokratin och folkpartiet har pågått en fortlöpande debatt om jämställdhetsfrågorna. Olika grupper har arbetat för att få majoritet för den egna ståndpunkten i respektive parti. De personliga kontakterna mellan personer som har arbetat för jämställdhet — av typ Grupp 222 — har bidragit till förståelsen av opinionsläget i konkurrentpartiet. Insikten om att man har haft både förespråkare och motståndare i båda partierna, har också lett till att man i regel har sluppit de trista beskyllningarna mellan partierna för att den ena eller andra ståndpunkten

skulle ha intagits framför allt av partitaktiska skäl. Det hindrar naturligtvis inte att partitaktiska argument återopats flitigt i den interna debatten i båda partierna.

Vilket av de båda partierna som har varit ”bäst” i jämställdhetsfrågan bör kanske andra svara på, som inte har varit så djupt inblandade. Givet är att socialdemokratien, som det större partiet, och som regeringsparti under längre tid har haft störst möjlighet att uträtta något för jämställdheten. Ibland har jag dock haft känslan att vi, som har arbetat för jämställdhet i folkpartiet, har haft något lättare att få vårt parti med på noterna än våra socialdemokratiska kamrater.

Det finns flera möjliga anledningar till detta. En är att folkpartiet är ett mindre parti, organisatoriskt svagare och därför lättare att påverka i alla frågor, om man är en medveten grupp. En annan är att socialdemokratien under större delen av den aktuella tiden var regeringsparti. Det är alltid lättare att få med ett oppositionsparti på nya tankar. Dels har man ett ibland nästan desperat behov av att väcka intresse och visa på något nytt, eftersom man inte som ett regeringsparti kan hänvisa till vad man har uträttat. Dels riskerar man inte att, som ett regeringsparti, omedelbart avkrävas besked om vad man tänker göra för att leva upp till de nya parollerna.

En möjlig orsak till att socialdemokratien ibland framstod som något trögare är skillnaden i rekryteringsbas. Det ledande skiktet i socialdemokratien kom under 60- och 70-talen fortfarande i hög grad från LO, som då var ett utpräglat ”manssamhälle”. Samtidigt måste sägas att LO:s ledning och officiella politik länge har varit mycket jämställdhetsvänlig, vilket säkert har haft en avgörande betydelse för att socialdemokraterna har varit beredda att satsa så stora resurser på barnomsorgens utbyggnad. Där har bl.a. Gertrud Sigurdsen och Gustav Persson, som var med i Grupp 222, spelat stor roll.

Folkpartiet har alltid haft en mer heterogen rekryteringsbas. Bland de fackligt aktiva i partiets ledande skikt är TCO- och SACO-bakgrunden den dominerande. Det har bl.a. varit lärare, sjuksköterskor och bankfolk, dvs. företrädare för typiska kvinnoyrken. Och oavsett kön har de flesta varit öppna för jämställdhetssynpunkterna.

Avsikten med dessa reflexioner är inte att beskriva folkpartiet som bättre, utan att från min utgångspunkt beskriva förutsättningarna för jämställdhetsarbetet. Ibland var jag glatt överraskad av hur förhållandevis lätt det gick att få igenom nya förslag inom folkpartiet. Det var naturligtvis roligt, men ledde säkert till att vi ibland försummade förankringsarbetet inom partiet, vilket kunde få till konsekvens att partiet blev mindre motståndskraftigt när den intagna ståndpunkten utsattes för kritik utifrån.

Individuell beskattning

En av de första frågorna som vi diskuterade i Grupp 222 var familjebeskattningen. Kritiken mot sambeskattningen som orättvis och ett hinder för jämställdhet var inte ny. Sporadiska inlägg hade förekommit tidigare. Även någon enstaka riksdagsledamot (Ingrid Gärde-Widemar, fp) hade tagit upp saken. Men i mitten av 60-talet kom debatten igång på allvar, ivrigt underblåst av oss i Grupp 222. Så småningom lyckades vi vinna majoritet för sambeskattningsens avskaffande i folkpartiet och det socialdemokratiska partiet. Genom 1970 års skattereform infördes särbeskattning, eller individuell beskattning som vi hellre ville säga, eftersom det uttrycket bättre beskrev den skattebetalande människan som en självständig individ, i stället för att lyfta fram civilståndet.

Skattefrågan var politiskt svårhanterlig, både för socialdemokrater och för folkpartister. Till en början sköt kritiken in sig på sambeskattningsens orättvisa. Den missgynnade äktenskapet, sade man. Det var sant, men bara för höginkomsttagare, som låg över den s.k. tudelningsgränsen. Under denna gräns gynnade sambeskattningen i stället de gifta framför två ogifta med samma inkomster. Straffskatten på äktenskapet kunde lätt klaras genom frivillig särbeskattning för dem som så önskade, men det gjorde inte situationen särskilt mycket bättre från jämställdhetssynpunkt: det stora flertalet låg under tudelningsgränsen och kunde därför inte väntas utnyttja möjligheten till särbeskattning. För socialdemokratin framstod denna sida av sambeskattningen visserligen som svår att försvara, men samtidigt som ett inte särskilt angeläget överklassproblem.

Den stora och svåra frågan var sambeskattningsens s.k. tröskeleffekt. Kvinnans inkomst vid utträde på arbetsmarknaden — sedan hon hade varit hemma med barnen — beskattades orimligt hårt genom att familjen redan hade tillgodogjort sig hennes grundavdrag. Genom att hennes inkomst beskattades ihop med mannens, fick hon också (om hon hade en låg inkomst) en högre marginalsatt än vad hon annars skulle ha fått. Till beskattningens tröskeleffekt kom sedan andra avbränningar i form av minskade eller bortfallande bostadsbidrag, inkomstgraderade daghemsavgifter m.m. Tillsammans blev det en ganska hög tröskel för kvinnor som övervägde att återgå till förvärvsarbete. Eller, annorlunda uttryckt, den man som inte var särskilt tilltalad av att hans hustru skulle börja jobba utanför hemmet, kunde lätt visa att hennes yrkesarbete inte skulle löna sig särskilt väl för familjen.

Argumenteringen för individuell beskattning lyfte alltså fram jämställdheten. Det måste löna sig att arbeta, också för gifta kvinnor, hette det i folkpartiets tappning. Men sambeskattningsens försvarare hade också be-

stickande argument. Genom tudelning tog man hänsyn till hur många som skulle leva på inkomsten, framhöll de. De påpekade också att en drastisk övergång till individuell beskattning skulle leda till skattehöjningar för familjer med lägre inkomst, framför allt givetvis för familjer med hemmafru.

Till slut vägde kritiken mot tröskeeffekten och andra marginaleffekter över, och sambeskattningen avskaffades. Det var säkert många faktorer som bidrog till detta resultat. Avgörande var givetvis att socialdemokratiens ledning övertygades om reformens riktighet. Ändringar som ”gynnar de rika” är svåra att genomföra mot socialdemokratien, även om den politiska majoriteten skulle kunna uppbringas, vilket inte var fallet under 60-talet och första halvan av 70-talet. Det var också viktigt att reformen hade stöd från fackligt håll, framför allt från tjänstemannarörelsen. Stödet från LO var av naturliga skäl aldrig särskilt helhjärtat.

Även inom folkpartiet fanns till en början ganska många som var skeptiska mot en förändring som kunde framställas som orättvis mot lägre inkomsttagare och familjer med hemmafru. När min generation i folkpartiet fick sina första riksdagsmän 1964, då Ingemar Mundebo och Ola Ullsten valdes in i andra kammaren, bildades arbetsgruppen KUM (Kommittén Ullsten Mundebo) som skulle förse de två unga liberala riksdagsmännen med underlag för politiska initiativ. En av mina första uppgifter i kommittén var att skriva en lång, principiell motion med krav på individuell beskattning. Ingrid Gärde-Widemar skrev på motionen, men Bertil Ohlin och den övriga partiledningen förhöll sig mycket avvaktande.

Relativt snart lyckades vi dock vinna partiet för den individuella beskattningen. Det innebar att den socialdemokratiska regeringen kunde räkna med majoritet i riksdagen, även om folkpartiet kritiserade den starka progressiviteten i den nya skatteskalen. Jag vet inte, men jag skulle tro att folkpartiets ställningstagande hade en viss betydelse för att den socialdemokratiska regeringen 1970 vågade satsa på den individuella beskattningen trots internt motstånd.

Äktenskapsrätten

Familjebeskattningen är ett av de områden där jag tror att arbetet i Grupp 222 hade praktisk betydelse för utgången av en viktig fråga. Ett annat område där jag tror att gruppens arbete kan ha haft betydelse är äktenskapsrätten. När vi tog upp ämnet till diskussion var utgångspunk-

ten, att en statlig utredning (Familjerättskommittén) hade lagt fram ett betänkande med ändringsförslag som vi uppfattade som ganska marginella. Grunderna för familjerätten, med den ömsesidiga underhållsplikten som gjorde äktenskapet till en "försörjningsinrättning" — som det hette i debatten — skulle behållas. Likaså de förnedrande bestämmelserna om skilsmässa, som innebar att man måste vädra sina äktenskapliga problem inför domstol för att få skiljas.

Gruppen inbjöd Lennart Geijer, som vi uppfattade som relativt progressiv, till en diskussion. Geijer hade en viss förståelse för vår principiella kritik, såvitt jag minns, men invände att tiden inte var mogen för mer radikala förändringar. Frågan togs upp igen, denna gång med bankjuristen Astrid Schönberg, ledande inom Fredrika Bremer-Förbundet, som deltagare. Förbundet satte igång ett arbete inom en särskild arbetsgrupp, vars arbete också gav eko i massmedia.

År 1969 tillsatte justitieminister Kling en ny utredning, som kallade sig familjelagsakkunniga. Direktiven var radikala, det ansågs allmänt att Carl Lidbom hade hållit i pennan. Jämställdhet var utgångspunkten. Äktenskapet skulle vara en förening av två självständiga individer, som kunde ingås genom ett enkelt registreringsförfarande. Även äktenskapets upplösning skulle förenklas, och underhållsplikten begränsas.

Jag utsågs att representera folkpartiet i utredningen. Det var en verkligt rolig uppgift. Utredningen kom att arbeta i över tio år, och den levererade en rad förslag, som innebar att äktenskapet steg för steg förvandlades till en frivillig förening av två självständiga individer som vi hade talat om i Grupp 222. Själv fick jag lämna utredningen 1978 för andra uppgifter, men jag hann vara med om de grundläggande diskussionerna, både om äktenskapets ingående och upplösning, om underhållsplikten och om de ekonomiska förhållandena vid äktenskapets upplösning och arvsreglerna.

I vissa avseenden visade det sig svårt eller olämpligt att förverkliga de radikala direktiven. Idén att äktenskapet skulle kunna ingås utan vigsel inför någon form av myndighet, genom ett enkelt registreringsförfarande, som det hette i direktiven, var inte särskilt genomtänkt. Den övergavs därför, trots att det var smärtsamt för de socialdemokratiska ledamöterna. Men en av de fina sakerna med de svenska utredningarna är att partiernas representanter får tillfälle att diskutera igenom sakfrågor och ändra sig utan att förlora ansiktet alltför mycket.

Ett viktigt steg för att tillvarata kvinnornas intressen i ogifta parförhållanden togs genom lagen om samboendes bohus och bostad. Samtidigt var vi i utredningen överens om att äktenskapet skulle ha mer långtgående rättsverkningar än enbart samboende. Samhället skulle tillhandahålla

ett färdigt och väl genomtänkt kontrakt, som de som önskade kunde avsluta sig till.

Det familjerättsliga reformarbetet kunde vara värd en egen historie-skrivning. I det här sammanhanget nöjer jag mig med att påstå att Grupp 222 spelade en viss roll vid starten. I det fortsatta mer än tio år långa reformarbetet var det naturligtvis många som satte sin prägel på arbetet, som kunde genomföras i relativt bred partipolitisk enighet.

Barnomsorgen

Barnomsorgsfrågor diskuterades livligt i Grupp 222. Först gällde det att ta upp och värdera kritiken mot daghemmen. Sedan fördes diskussionen vidare och olika mer visionära idéer, som Ingrid Sjöstrands "Samhem" och liknande, ventilerades. Men i den politiska hanteringen av barnomsorgsfrågorna blev det snart de organisatoriska och ekonomiska frågorna som dominerade. Barnomsorgsutredningen gjorde aktningvärda insatser för att lyfta fram verksamhetens innehåll, men som så ofta i den dagspolitiska debatten hade den typen av mjuka frågor ingen chans mot siffrorna — antalet platser, antalet barn i kö, kostnaden per plats, löften och svek när det gällde utbyggnadstakten, var de storheter som satte sin prägel på riksdagsdebatter och tidningssidor.

Utvecklingen av barnomsorgen behandlas av Siv Thorsell (s. 94). Jag kan därför hänvisa till hennes utomordentliga översikt, och nöja mig med ett par politiska reflexioner. Eftersom barnomsorgsfrågorna till skillnad från många andra jämställdhetsfrågor handlar om statliga och kommunala utgifter, kom debatten i särskilt hög grad att präglas av konkurrensen mellan regering och opposition (både i stat och kommun), framför allt mellan socialdemokraterna och folkpartiet. Vänsterpartiet (vpk) som det ständiga oppositionspartiet kunde också agera starkt pådrivande, utan att någonsin besväras av att behöva ta ekonomiskt ansvar.

I konkurrensen om de knappa statliga och kommunala resurserna är det naturligtvis ovärderligt för en sektor, om det finns krafter på båda sidor om den politiska blockgränsen som slåss för dess intressen. Om den dessutom har stöd från de fackliga organisationerna bör utdelningen kunna bli ännu större. Så blev det också. Vi som arbetade för att alla familjer som så önskade skulle kunna få daghemsplats, tyckte att det gick för långsamt. Men i efterhand måste vi medge att ingen offentlig verksamhet fick en sådan resursökning som barnomsorgen under 70- och 80-talen.

Jag tror att generationsskiften i alla partier här spelade en stor roll.

Själv såg jag detta med stor tydlighet i Stockholms län, där jag var verksam. Genom 1966 års kommunalval blev det maktskifte i många av länets kommuner. Det innebar att ett stort antal socialdemokratiska äldre kommunalmän, med traditionell familjesyn, fick lämna plats för yngre folkpartister, ofta med egen erfarenhet av daghemsproblematiken och i varje fall med en familjesituation där yrkesarbete för båda makarna var en självklarhet.

Min dåvarande hemkommun Sollentuna var ett typexempel. Plötsligt hade vi tretton barnstugor under byggnad. Programmet var så ambitiöst, att erfarna politiker i alla partier skakade på huvudet och undrade hur det skulle gå. (Det gick trots allt ganska bra.) Det som man i efterhand kan beklaga är, som jag inledningsvis antydde, att kvantitetsfrågorna kom att dominera så starkt på kvalitetsfrågornas bekostnad. Även kvalitetsfrågorna blev fyrkantiga, handlade om normer för ytor, barngruppernas storlek och personaltäthet. Genom den starka volymtillväxten blev facket inom barnomsorgen så starkt att de kunde blockera nödvändiga rationaliseringar. Kvalitetsfrågorna kom in, men på ett negativt sätt.

Det som man nu kan hoppas på, när kravet på minskning av kostnader har blivit oemotståndligt, är att de nya formerna, föräldrakooperativ och personalkooperativ och annat företagande, kan frigöra kreativitet och nytänkande som har slumrat under den centralstyrda perioden. Även om det är tio år sedan jag lämnade partipolitiken, har jag svårt att inte se barnomsorgsfrågorna partipolitiskt. Jag tycker helt enkelt att den socialdemokratiska fackligt-politiska apparaten har varit för stelbent, och att detta har hindrat utvecklingen av nya former. Folkpartiet har, enligt mitt sätt att se, både varit något mer benäget att handla pragmatiskt och haft större beredskap att ta upp nya idéer. Jag skulle kunna ge ett antal exempel, men avstår, eftersom detta inte skall bli någon partipolitisk debattskrift.

Jämställdhet i socialförsäkringen

Uppenbara jämställdhetsfrågor i socialförsäkringen, och de andra ekonomiska stödsystem som har samband med den, är föräldraförsäkringen och andra former av familjestöd, och familjepensionsreglerna. I Grupp 222 tänkte vi oss ett barnstöd bestående av en konsumtionsdel och en vårdnadsdel, den senare knuten till barnet och koncentrerad till de första levnadsåren, dvs. det som senare kom att kallas vårdnadsbidrag och bli mycket kontroversiellt. Jag har inget minne av att denna första punkt på vårt program diskuterades och konkretiserades särskilt väl i gruppen, vil-

ket kanske var synd. Den byggde på ett förslag av Eva Moberg, grundat i sin tur på tankar hos Margarete Bonnevie.

Frågan om vårdnadsbidrag har varit en följetong i den partipolitiska debatten under minst trettio år. Den är fortfarande inte löst, vilket säkert beror på att den har blivit partipolitiskt inflammerad. Skillnaden mellan olika ståndpunkter har tidvis förstörats upp på ett närmast teologiskt sätt. Tyvärr medverkade jag själv till detta, när jag var en av de ansvariga för familjepolitiken i mitt parti.

För folkpartiet fanns ett behov av en egen linje i familjepolitiken, som skilde ut oss både från socialdemokraterna och partierna till höger om oss (om denna förenklade lägesbestämning tillåtes). Förslaget om ett obeskattat vårdnadsbidrag svarade mot detta behov. Det var sakligt lätt att försvara, eftersom det byggde på samma princip som barnbidraget. Det hade dessutom radikal legitimation genom anknytningen till Eva Moberg/Margarete Bonnevie. Det var rättvist för familjer med en hemmavarande förälder som gick miste om det familjestöd som kanaliserades genom den offentliga barnomsorgen, och för de familjer med två yrkesarbetande föräldrar som hade ordnat sin barnomsorg utanför den kommunala barnomsorgen och som därmed blev allra mest orättvist behandlade, eftersom de inte heller kunde tillgodogöra sig de fördelar som det obeskattade hemarbetet innebar.

Det fanns alltså tre olika linjer i debatten. Socialdemokraterna sade nej till vårdnadsbidrag och ville i stället satsa på föräldraförsäkring, barnomsorg och barnbidrag, länge också inkomstgraderade bostadsbidrag. Moderaterna och centern lyfte fram det beskattade vårdnadsbidraget som ett alternativ till kollektiv barnomsorg. De menade att ett sådant skulle minska behovet av utbyggnad av den kommunala barnomsorgen. Folkpartiets "mellanlinje" har jag redan beskrivit. I debatten med moderaterna och centern kunde vi peka på att deras förslag om olika former av beskattade bidrag skulle vara behäftade med en viss tröskeeffekt.

Att positionerna blev så fastlåsta, att ingenting kunde göras, tror jag beror på att effekterna av de olika förslagen från jämställdhetssynpunkt överdrevs så i debatten. Därmed blev det närmast fråga om kätteri, eller i varje fall ett svek mot heliga principer, om man skulle ge sig in på en uppgörelse. För att freda sig mot kritiken för att skapa en "kvinnofälla" där kvinnan skulle luras att stanna hemma för en spottstyver, måste vårdnadsbidragets förespråkare dessutom ta till så ordentliga belopp att ett genomförande blev närmast ekonomiskt ogenomförbart.

Den grundläggande jämställdhetsfrågan inom socialförsäkringen är naturligtvis att behandla män och kvinnor lika i alla avseenden, där inte direk-

ta könsskillnader motiverar olika behandling. Det innebär att moderskapsförmånerna begränsas till sådant som har med havandeskapet och den närmaste tiden efter förlossningen att göra. I övrigt bör familjeförmånerna knytas till föräldraskapet, dvs. utgå till män och kvinnor på samma villkor. Motioner för att jämställa män och kvinnor i socialförsäkringen väcktes under sextioalet i riksdagen, av bl.a. Cecilia Nettelbrandt (fp) och Sigrid Ekendahl (s). De behandlades principiellt välvilligt, men ännu när jag kom in i andra kammaren i början av 1969 hade inte särskilt mycket hänt.

Under 1969 och 1970 gjordes några mindre justeringar av moderskapspenningen, bl.a. för att kvinnan inte skulle helt förlora återstående förmåner vid tillfällig återgång till arbetet. I det sammanhanget var vi några som motionerade om ytterligare justeringar i jämställdhetsfrämjande riktning. Vi framförde också det principiella kravet att både mamman och pappan skulle kunna utnyttja förmånen. Som medundertecknare lyckades jag 1970 värva Gertrud Sigurdsen (s), Elvy Olsson (c) och Astrid Kristensson (m). Betydelsen av denna motion skall naturligtvis inte överdrivas, men för mig var den viktig eftersom den visade att man kunde arbeta gemensamt för jämställdhet över partigränserna. Att Gertrud Sigurdsen skrev på motionen berodde på att jag hade anknutit till LO:s remissvar i frågan. Förmodligen spelade vår bekantskap från Grupp 222 också in.

Det stora steget för jämställdhet togs genom att moderskapsförsäkringen gjordes om till föräldraförsäkring 1973. Det var en av Camilla Odhoffs viktiga insatser som familjeminister att hon lotsade den principiella förändringen förbi alla hinder. Förändringen var betydelsefull, både sakligt och som attitydmarkering. Internationellt sett är Sverige fortfarande unikt när det gäller jämställdhet i socialförsäkringen.

En annan svår jämställdhetsfråga, som fanns med i bakgrunden på 1960-talet, var änkepensionen. Det var lätt att konstatera bristen på jämställdhet, eftersom motsvarande förmån inte fanns för män. Betydligt svårare var att få politiskt gehör för en rimlig ändring. Den gynnade parten här, ytligt sett, var kvinnorna. Den principiella argumenteringen att kvinnorna djupare sett förlorade på änkepensionen, eftersom den tjänade till att cementera föråldrade attityder och ojämlikhet inom äktenskapet, imponerade inte jämfört med det uppenbara faktum att ett avskaffande av änkepensionen faktiskt skulle sätta många kvinnor i en besvärlig ekonomisk situation. Cecilia Nettelbrandt hade väckt frågan i en riksdagsmotion 1966, under den diskreta rubriken "allmän egenpension".

Lyckligtvis genomfördes inte jämställdheten genom att införa änklingspension, som man hade gjort för statligt anställda och i många andra pen-

sionsavtal. Det som till slut kom att avgöra saken var behovet att frigöra resurser och begränsa de offentliga utgifterna. Efterlevandepensionen skulle reformeras, men naturligtvis måste man ha en lång övergångstid. Att frågan måste valsas runt många turer är knappast förvånande. Att avskaffa änkepensionen är ett ovanligt typiskt exempel på sådana förändringar som fordrar bred politisk majoritet för att man skall våga genomföra dem.

Lagstiftning mot könsdiskriminering och för jämställdhet

Såvitt jag minns diskuterade vi aldrig i Grupp 222 frågan om man kunde använda lagstiftning som ett medel mot könsdiskriminering i arbetslivet, eller för att ålägga arbetsgivarna att verka för jämställdhet. Om vi hade gjort det, kanske frågan hade utvecklats annorlunda.

Jag kom in på tanken första gången i en arbetsgrupp som folkpartiets riksdagsgrupp hade tillsatt för att förbereda 1970 års partimotion om jämställdhet, under den sedvanliga rubriken "Rättvisa åt kvinnorna". Kerstin Anér och jag ingick i gruppen. Vid ett sammanträde när vi som vanligt gnuggade geniknölarna för att hitta på några nya idéer, för att inte bara komma med gammal skåpmat, kastade jag fram, nästan på skämt, frågan om man inte till slut måste tillgripa lagstiftning för att få slut på könsdiskrimineringen i arbetslivet. Kerstin Anér nappade omedelbart. Det har man gjort i USA, berättade hon. Till Kerstins många ovanliga egenskaper som politiker hörde att hon följde med i internationella tidskrifter på sina specialområden. Nästa gång vi sågs hade hon med sig några nummer av *Women speaking*, en oansenlig men innehållsrik tidskrift för amerikanska feminister.

Vid närmare studium framgick, att den amerikanska jämställdhetslagstiftningen hade införts närmast av en slump, som ett tillägg till förslaget om lagstiftning mot rasdiskriminering. Det hade lanserats av konservativa kongressledamöter från sydstaterna, i första hand i syfte att fälla förslaget till lag mot rasdiskriminering, i andra hand för att se till att söderns vita kvinnor i varje fall inte blev sämre ställda än svarta män, om lagen skulle gå igenom. Lagens egenartade bakgrund hindrade dock inte den amerikanska kvinnorörelsen från att utnyttja den, när den väl var ett faktum.

Vi tyckte det såg lovande ut, och jag skrev ihop två motioner. En partimotion, som föreslog en utredning om lagstiftning mot könsdiskriminering, och en enskild motion, där vi yngre gick lite längre och yrkade på ett

riksdagsbeslut om införande av en sådan lagstiftning. Det dröjde inte länge förrän vi hade fått med partiet på att ta ställning för lagstiftning. Jag minns att Sven Gustafson, som då tillhörde partiledningen och samtidigt var ledande TCO:are (vice ordförande i Bankmannaförbundet) var en av dem som först gav sitt stöd.

Reaktionen från såväl facket som arbetsgivarna var annars ganska kompakt negativ. Förslaget uppfattades som en attack på parternas frihet att lösa problemen på arbetsplatserna. I viss mån var det riktigt, eftersom det utgick från att en person som utsattes för diskriminering på arbetsplatsen mycket väl kunde ha både arbetsgivare och facklig organisation emot sig (en kvinna kunde till exempel ha missgynnats i förhållande till en man som också var medlem i facket). Den negativa reaktionen från LO gjorde att socialdemokraterna också sade nej. Anna-Greta Leijon, som hade ansvar för jämställdhetsfrågorna, ställde sig länge mycket skeptisk.

Den första fackliga organisation som accepterade tanken på lagstiftning var SACO, som tog ställning på en kongress där Anitha Bondestam spelade en aktiv roll. Så småningom vann tanken gehör hos de kvinnor som arbetade för jämställdhet inom moderata samlingspartiet (Inger Lindquist och Ulla Jacobsson) och centern (Karin Andersson). Den förvånande situationen inträffade, att kravet på utredning godkändes av riksdagen genom att de borgerliga vann med lottens hjälp över socialdemokraterna, på våren 1976, strax före regeringsskiftet.

Utredningen leddes av Karin Ahrland. Förslaget som kom fram hade stöd till stora delar även av Anna-Greta Leijon. Men fortfarande fanns stor skepsis inom socialdemokratin mot tanken på en jämställdhetslagstiftning eller en jämställdhetsombudsman som skulle konkurrera med fackets jämställdhetsarbete. Det första förslaget till jämställdhetslag lades fram av folkpartiregeringen våren 1979 med Eva Winther som ansvarig minister. Det tunnades ut vid riksdagsbehandlingen, just på de punkter där förslaget enligt socialdemokraterna kom i konflikt med fackliga intressen. I voteringen segrade socialdemokraternas linje med stöd av bl.a. en fackligt engagerad centerpartist.

Först på hösten 1979 lyckades dåvarande jämställdhetsministern Karin Andersson (c) få med sig riksdagen på en lydelse som innebar möjlighet för den enskilde att gå förbi facket, om hon ansåg sig diskriminerad. Skrivningen innebar också krav på aktivt jämställdhetsarbete. Men fortfarande var det möjligt för facket och arbetsgivaren att avtala sig bort från lagens krav på aktivt arbete genom att teckna jämställdhetsavtal.

Det går inte att hävda att jämställdhetslagen har löst alla problem med könsdiskriminering i arbetslivet eller att den har lett till ett tillfredsställande jämställdhetsarbete. Men det går heller inte att bestrida att den har be-

tytt åtskilligt för att sätta fart på jämställdhetsarbetet. Jämo fyller en funktion som vakthund mot diskriminering och pådrivare för jämställdhet. I dag är lagstiftningen i sig knappast kontroversiell. Den kritik som framförs går i regel ut på att lagen behöver skärpas ytterligare, inte att den är onödig eller motverkar facket's jämställdhetsarbete.

För egen del har jag de senaste tio åren stiftat bekantskap med jämställdhetslagstiftningen som arbetsgivare i Systembolaget. När jag kom till bolaget 1982 hade redan ett jämställdhetsavtal tecknats med vår fackliga organisation Handelstjänstemannaförbundet, som en direkt följd av lagen. Detta avtal och det praktiska jämställdhetsarbetet har utvecklats steg för steg. Det har varit roligt att få vara med och tillämpa i praktiskt arbete de tankar som vi arbetade för i politiken. Vi har knappast utträtt några underverk. Mycket återstår innan vi har en tillfredsställande balans mellan kvinnor och män på alla nivåer i företaget — de högre tjänsterna är fortfarande mansdominerade, och deltidsanställda försäljare är fortfarande till övervägande del kvinnor.

Men det går ändå stadigt framåt. Avtalet för deltidsanställda är numera inarbetat i avtalet för heltidare, vilket innebär att de båda grupperna i stort sett har samma villkor. Andelen befordrade kvinnor ökar. Antalet kvinnliga butikshefer har ökat från 7 procent 1982 till 28 procent 1992. Andelen kvinnor bland de ställföreträdande butiksheferna, eller förste försäljarna som vi kallar dem, har ökat till 38 procent.

Vi satsar på jämställdhet i utbildningen. Först hade vi särskilda jämställdhetskurser för högre chefer och fackliga företrädare. Sedan genomförde vi en kortare bred jämställdhetsutbildning för all personal, med stöd av en egenproducerad video inspelad i vår egen butiksmiljö. Dessutom har vi särskilda kurser för kvinnliga anställda, ”ställ-upp-på-dig-självkurser” eller självförtroendeträning, bl.a. i syfte att få fler kvinnliga anställda att söka befordrade tjänster. De har varit framgångsrika i två avseenden. Dels har kurserna varit mycket eftersökta och uppskattade, dels har ett stort antal av deltagarna sökt och fått befordran.

Jag hoppas ingen av dessa notiser drar slutsatsen att jag skulle vara nöjd med jämställdhetsläget i Systembolaget. Det är jag inte. Jag berättar om vad vi gör, för att illustrera vad praktiskt jämställdhetsarbete kan innebära, och för att dra ut linjen från mina erfarenheter i Grupp 222 fram till i dag. I dag hör man många dystra och pessimistiska betraktelser över jämställdhetens läge. Jag hör inte till pessimisterna. Självklart känns det motigt nu, med ekonomiska problem i samhället, krav på rationalisering av den offentliga sektorn, stor arbetslöshet etc. Men jag vill påminna om att

det har känts motigt förr, vilket inte har hindrat framsteg. Den lärdom som jag vill vidarebefordra från erfarenheterna i Grupp 222 är att nätverksmetodiken kan fungera, den kan påverka utvecklingen, den kan ge personlig tillfredsställelse och många vänner.

Att bilda nätverk som arbetar för idéer, som deltagarna tror på, är en bra metod. Metoden innehåller inget skumt, inget hemlighetsmakeri behövs: nätverket behöver inte innebära att man ikläder sig lojaliteter som är svåra att förena med arbete i partier och andra organisationer. Det kräver bara att man är lojal mot sina egna åsikter. Och det brukar vara en bra levnadsregel både i politik och i livet i övrigt.

3. Intervju med Anita Gradin och Gertrud Sigurdsen

av *Ranveig Jacobsson*

Anita Gradin och Gertrud Sigurdsen var båda med i Grupp 222.

De har kanske mer än övriga medlemmar haft de politiska verktygen att omsätta gruppens idéer i praktiken. De har båda suttit i riksdagen sedan 1968. De har båda suttit i socialdemokratiska regeringar, på mer än en statsrådsburet.

De har perspektiv på utvecklingen. Och synpunkter på framtiden.

När Gertrud och jag åker ut till Anita på hennes ö är gårdagens tropiska värme över Sverige utsatta för attacker från mörka tornande moln. Det mullrar till och regnstänken börjar. Den planerade samtalspromenaden runt ön får ersättas av samvaro under tak på altanen. Där sitter vi inramade av den blomsterprakt Anita alltid omger sig med. Hjärtat är rött och fingrarna gröna. Vi talar om hur det hela började.

Gertrud Sigurdsen berättar att det var Gustav Persson på LO som var med från början. Själv kom hon in i gruppen ”för att det skulle vara med en tjej från LO”.

— Jag har inte så mycket bakgrund i Grupp 222, även om jag deltog i debatten som pågick, säger hon.

Anita Gradin arbetade på socialvårdens planeringskommitté och höll på med en utredning om äldre kvinnors situation. Tillsammans med Maj-Britt Sandlund skrev hon på det socialdemokratiska partiets jämställdhetsprogram till 1966 års kongress.

— Jag kom i kontakt med Annika Baude och kom på det sättet med i Grupp 222 från början, berättar hon, och jag var med ganska mycket. Vid den tiden hade jag en föreställning om ”kvinnofrågor” i största allmänhet. Det var väldigt intressant att få börja penetrera frågorna från en könsrollsynpunkt.

År 1962 kom den historiska boken *Kvinnors liv och arbete*. Anita Gradin talar särskilt om det banbrytande arbete Edmund Dahlström gjorde med

sin analys av könsrollsdebatten.

— Grupp 222 blev för mig ett diskussions- och idéforum, dit journalister, forskare och allmänt progressiva människor kom, säger Anita.

— Ja, det fanns ingen längre till höger än folkpartiet, skjuter Gertrud in.

— Nej, det var progressiva människor som fanns på strategiska punkter i samhället. Vi blev en påtryckargrupp. När vi hade haft diskussioner kunde vi säga att ”detta tar vi upp” i de organisationer där vi verkade, fortsätter Anita. För mig var det nyttigt och en fördjupning av mitt politiska tänkande kring vad jag tidigare kallat ”kvinnofrågor”, men som nu blev könsrollfrågor.

Grupp 222 var inte okänd. Och alla såg inte odelat positivt på den.

— På den fackliga sidan var man lite skeptisk mot vad man på LO kallade ”akademikergrupperna” som höll på och diskuterade, säger Gertrud. Där fanns inte kvinnorna inom LO med, varken livsmedelsarbeterskan eller textilarbeterskan. Det var lite för exklusivt.

— Anita talar om könsrollfrågor. Jag minns så väl att vi inte kunde använda ordet ”könsrollfrågor” på LO, det uppfattades som sexism. Nej, vi fick linda in det och använda andra ord för att få gehör hos gubbarna i LO:s ledning. Man fick jobba på ett helt annat sätt för att få gehör för samma saker. Det var väldigt svårarbetat och man tyckte ofta då att ”de här akademikerna kom med sina radikala förslag”, även om vi anammade det och tyckte att det var riktigt att jobba på det sättet. Men det var väldigt trögt att introducera det. Jag tror inte ni riktigt förstod det, säger Gertrud och ser på Anita.

— Det är möjligt, säger Anita, men vi hade då ett annat problem. Vi hade våra egna generationsmotsättningar på 60-talet. Inom det socialdemokratiska kvinnoförbundet hade det dittills varit främst hemmafruar som var aktiva och som skötte de politiska uppdragen. Hela den aktiva gruppen gjorde fantastiska insatser. Men de var hemmafruar och den generation jag tillhör yrkesarbetade. Vi hade kollisioner kring många frågor; socialförsäkringar, barnomsorg, pensioner (det var då debatten kring änkepensioner började) och särbeskattning. Alla de frågorna blev en bas för att förklara varför mäns och kvinnors roller var som de var och varför socialförsäkringssystemet och skattesystemet såg ut som de gjorde. Det tog ju också ”hus i helvete”. Jag minns de duster Nancy Eriksson och jag hade! Hennes bok *Bara en hemmafru* kom då. Det var på bägge håll en smärtsam omställning. Det gällde att finna ett sätt att brygga över mellan de olika åsikterna.

— För oss som arbetade inom LO gällde det att haka på områden där man kunde få gehör, säger Gertrud. Gustav Persson skrev skriften *Dag-*

hemsfrågan — ett arbetsmarknadsproblem. Det fanns tendenser till att man ville föra över daghemsfrågan till skolöverstyrelsen. Man ville göra den till en ”utbildningsfråga”. För att få en motvikt mot detta drev då LO att det egentligen skulle in under arbetsmarknadsstyrelsen. Vi drev daghemsfrågan som ett arbetsmarknadsproblem.

— Där kom vi konflikt med delar av kvinnoförbundet. Nancys bok hjälpte oss inte precis. Många gånger kände vi att vi inte hade särskilt mycket hjälp då vi drev den här frågan. Men det var ju ganska naturligt att det här med barnomsorg blev en fråga för LO:s kvinnor, liksom lika-lönefrågan som vi drev. Men — när det gällde särbeskattningen var väl LO den sista bastionen! Det var inte så lätt att driva sådana frågor; de män som satt i landssekreteriatets styrelse hade ju var och en sin hemmafru.

— Jag minns att vi sade så här ”Tänk vad roligt att Arne Geijer har fått barnbarn — nu begriper han det här med behovet av barnomsorg!”, säger Gertrud.

Man fick ofta stängas och jag kommer ihåg när man skulle skriva remissvar och så där hur vi fick linda in saker och ting för att i denna mansvärld få gehör för kvinnofrågorna. Men jag förstår att det var olika grupperingar inom Kvinnoförbundet, det märkte ju vi från LO:s sida.

— Att LO inte drev särbeskattningen får man förstå, säger Anita. Det var ju så att metallares och industriarbetares hustrur arbetade deltid och sade ofta att ”det lönar sig inte för dig att jobba”. Männen bluffade ju sina kvinnor. Det gjorde man för att sambeskattningen var en fördel för de här gubbarna. De insåg mycket väl att kvinnan skulle få en annan ställning om hon blev beskattad för sig.

Det var viktiga frågor som diskuterades under de här åren; daghem, socialförsäkringar, pensioner, särbeskattning. Men det fanns också andra frågor. . .

— Ja, också abortfrågan och boendefrågan var viktiga för oss, säger Anita. Jag minns att Dick Urban Vestbro då kom med en uppsats om boendeservice. Jag satt i stadsfullmäktige och vi lyckades övertyga Hjalmar Mehr att tillsätta en utredning om boendeservice i Stockholm, med Albert Aronsson som ordförande.

— Jag bodde i kollektivhus då, skjuter Gertrud in. Jag kommer ihåg hur han och Ingrid Jussil kom och intervjuade oss som bodde där.

— Det fördes också en mycket ideologiskt debatt kring kvinnors och mäns roller, säger Anita. Det var en fråga som diskuterades livligt med tanke på en pedagogisk förskola. Siv Thorsell var med och hon blev ju senare huvudsekreterare i Mats Hellströms barnstugeutredning.

Tidigt nätverk

Både den ideologiska debatten och forskarnas rapporter ledde till att en mängd konkreta frågor kom upp.

Ordet nätverk fanns ju inte då, säger Anita med ett skratt. Men det var så vi fungerade. Du kunde se hur det vi diskuterade togs upp i debattartiklar, drevs inom partier och organisationer. Flera av oss hamnade så småningom på poster och i positioner som gjorde att våra kontakter fortsatte. Gertrud, Maj-Britt Sandlund och jag har t.ex. arbetat med frågorna utifrån var vår plattform. Kontakterna oss emellan har fortsatt på olika sätt. Man lärde ju känna folk!

— Inom 222 diskuterades också att öka kvinnorepresentationen, säger Gertrud. Och det var minsann inte det lättaste. Kvinnor värderades inte på samma sätt. Och kvinnor driver inte sig själva på samma sätt, har inte det självförtroendet. Det har vi ju jobbat med under årens lopp.

När *Kvinnors liv och arbete* kom 1962 blev den på många sätt en inspiration. Den påverkade mycket av synsättet på kvinnors och mäns roller. Det återspeglades i jämställdhetsprogrammet till 1966 år socialdemokratiska partikongress, *Kvinnans jämställdhet*. Det programmet skrevs av Anita Gradin och Maj-Britt Sandlund. Anita Gradin skrev också studiehandledningen till programmet för kvinnoförbundet *På lika villkor*. För Anita hade då det hon lärt sig i Grupp 222 stor betydelse.

Det kom många viktiga böcker de här åren. Betty Friedan, Kate Millet och andra kom med intressanta böcker. Inom Grupp 222 utbyttes tips om litteratur.

— Jag kommer ihåg att Gunnel Thörnander skrev om kvinnorna i Algeriet, berättar Anita. Hon var banbrytande där. Den boken hade stor betydelse för min syn på utvecklingsländer och vad som händer kvinnorna i befrielseörelserna. Jag kan som ordförande för Socialistinternationalens kvinnor ställa frågorna: Vad händer nu när man börjar bilda partier? Vad händer med kvinnorna? Skall de göra som vi; koka kaffe? Gunnel Thörnander satte fingret på en massa saker i den boken.

Både Gertrud Sigurdsen och Anita Gradin kom in i riksdagen 1968. De "rasade in". De hamnade båda i positioner där de kunnat påverka, bestämma, göra konkreta insatser. Vad förde diskussionerna i Grupp 222 till — konkret?

— Vi fick fram den nya familjepolitiken i det socialdemokratiska kvinnoförbundet 1972, säger Anita. Den var banbrytande. Där slog vi sönder myten om valfriheten för kvinnorna. Då skrev jag också *Lagstadgad lycka*,

med en diskussion om hur en ny äktenskapslagstiftning borde se ut.

Då kunde vi ta upp frågor utifrån kvinnoförbundets synpunkt, säger Anita. Och det gjorde vi. Vi tog upp frågorna från det kvinnopolitiska programmet, befolkningsfrågan, aborter, särbeskattning och andra frågor. Vi såg till att vi fanns med i utredningar och kommittéer och på andra ställen där vi kunde påverka.

— Jag kommer ihåg att vi drev ökade statsbidrag till barnomsorgen. Det var en fråga som vi kunde ta upp tillsammans med Arne Geijer, som satt i dåvarande första kammaren, säger Gertrud. Det gjorde vi i en av de första motionerna och den fick ju tyngd genom att vara en "LO-motion".

Ministrarna och 222

Efter att ha drivit frågorna i riksdagen fick båda — Gertrud först som biståndsmminister och sedan som socialminister, Anita som invandrar- och jämställdhetsminister och sedan som utrikeshandelsminister — möjlighet att som medlemmar i en socialdemokratisk regering omsätta idéerna från Grupp 222 i praktisk politik.

Vad har de gjort? Och hur?

— När jag verkligen hade möjlighet att påverka var under åren som jämställdhetsminister, säger Anita. Jag knöt till mig Ylva Ericson från socialdemokratiska kvinnoförbundet som politiskt sakkunnig. Vi tog med oss väldigt mycket av idéerna in i det praktiska politiska arbetet. Det viktiga var framför allt rätten till arbete, arbetsmarknadsfrågorna, där vi gjorde en rad projekt. Och vi jobbade naturligtvis också med arbetstidsfrågor, utbildning och annat.

Redan 1982 avsattes tio miljoner kronor till en kampanj som hette *Fler kvinnor till industrin*. Kampanjen hade två mål, dels att få flickor och kvinnor att inse att de behövdes inom industri och andra tekniska yrken, dels att underlätta för dem att utbilda sig till tekniska yrken och välja tekniska jobb. Projektet omfattade grundskolans högstadium, tekniska högskolor, datautbildning för kvinnor och en särskild utbildning för invandrarkvinnor. Syftet var att genom lokala projekt få konkreta erfarenheter som sedan kunde tas tillvara på alla nivåer.

Två år senare fick länsstyrelserna ett särskilt uppdrag; de skulle i samband med den årliga sysselsättningsprognosen särskilt uppmärksamma kvinnornas arbetsmarknad i framtiden. Det visade sig vara illa ställt med den könsuppdelade statistiken på regional nivå. Men det bättrade sig. Och år 1985 fick de i uppdrag att också redovisa program för att stärka

kvinnornas ställning i regionen. De regionala utvecklingsfonderna fick i uppdrag att bistå kvinnor med att starta eget.

Under de här åren sattes det också igång åtgärdsprogram. Våren 1985 anslogs femton miljoner kronor för att stärka kvinnornas ställning på arbetsmarknaden. Det var den logiska fortsättningen på projektmedlen.

För att få ett bättre underlag för debatt och åtgärder om jämställdhetsfrågor i männens perspektiv, tillsatte Anita Gradin 1983 en särskild arbetsgrupp om mansrollen under ordförandeskap av Stig Åhs. Syftet var att få fram idéer och förslag av *män* för att motverka den starka inriktningen på kvinnofrågor i jämställdhetsdebatten.

Mansrollen

— Jag tror faktiskt att jag gjort en historisk insats och det gäller ”mansgruppen”, säger Anita. Jag insåg att det hjälpte inte att bara jobba med kvinnor och jämställdhet. Där slog vi i taket. Det var i det läget vi började fundera på vad vi kunde göra och kom på att vi borde tillsätta en mansgrupp.

När vi höll på tänkte jag att antingen går det här vägen eller också blir jag alla kåsörers favoritämne ett bra tag framöver. Men det gick ju hem. Det var väl i rätt tid och det gick också bra med parterna på arbetsmarknaden den här gången. Både LO, TCO och SAF ställde upp. Och vi fick Stig Åhs som ordförande — Stig som själv kunde tala om att han tidigare varit en ”mullig mansgris”.

Jämställdhet berör både kvinnor och män. Nya livsmönster innebär förändringar i både kvinnors och mäns roller. De flesta människor — både kvinnor och män — anser att jämställdhet är ett viktigt mål i samhället. Men det finns en klyfta mellan tanke och handling. Det visade bl.a. undersökningen *Svenska män* som gjordes av Lars Jalmert och som presenterades 1983. Den visade att män ”i princip” tyckte att de skulle delta i vården av barn och i hushållsarbetet. Men av någon anledning fungerade det inte just i den egna familjen. Samtidigt visade undersökningen att mellan 70 och 80 procent av de män som utnyttjat möjligheten till föräldraleddighet var mycket positiva till det; ju yngre de var, desto mer positiva.

Den andra frågan Anita Gradin ser som central var kvinnoforskningen, där hon 1983 inrättade delegationen för jämställdhetsforskning, Jämfo, under ledning av Eva Karlsson. Delegationen skulle bl.a. initiera, samord-

na och följa forskning om jämställdhet och om kvinnors roll i samhällsutvecklingen, stimulera kontakter mellan forskare, planerare, beslutsfattare och finansieringsorgan och följa kvinnliga forskares villkor. Jämfo har under åren gjort sig välkänt, inte minst genom en lång rad seminarier och rapporter som spritt kunskaper och kontakter.

— Jämfo verkade i närmare tio år och ”plöjde upp” för kvinnoforskningen vid universiteten. Från 1992, då delegationen lades ner, inrättades tre nya professurer vid universiteten i Lund (nationalekonomi, särskilt kvinnoforskning), Uppsala (sociologi, särskilt kvinnoforskning) och Linköping (allmänmedicin, särskilt kvinnoforskning). Kvinnoforskningen har fått en fastare bas inom universitetsvärlden.

— Både mansgruppen och Jämfo var utlöpare och fördjupningar av det arbete vi bedrev för ökad jämställdhet, säger Anita Gradin.

Internationellt

— Det är inte så lätt att få förståelse för jämställdhetsarbetet internationellt, säger Gertrud, det är ju unikt. Det höjs både ett och annat ögonbryn internationellt när man försöker berätta om det här, inte minst när det gäller föräldraförsäkringen.

Jag kan påminna mig ett tillfälle då jag var biståndsminister, på 70-talet, och Olof Palme kom in och berättade om ett samtal han just fått från Bruno Kreisky. Det hade varit information i Wien om den svenska föräldraförsäkringen och Kreisky ringde och frågade vad det nu var för galenskap på gång. Skulle karlarna vara hemma och ta hand om barnen och vara försäkrade?! Trots att han var en radikal person så tyckte han att det var litet för mycket.

Både Anita och Gertrud deltog i FN:s första kvinnokonferens, som hölls i Mexico 1975. Där presenterades Maj-Britt Sandlunds rapport om jämställdhet där också mannens situation togs upp.

— Där drev vi ståndpunkten att det inte var någon motsättning mellan frågan om en ny ekonomisk världsordning, som många ville prioritera och kvinnors status i samhället, berättar Anita. Det fanns ju de som sade att det här med kvinnokonferenser var en styggelse, att det inte fanns någon anledning att ägna sig åt kvinnor — i stället borde man ställa upp för alla fattiga här i världen. Det var nästan lite av detsamma som debatten i början av arbetarrörelsen; att det är en klassfråga och att någon ”kvinnofråga” inte finns. Det svenska talet, som hölls av Olof Palme, var väldigt viktigt.

— Vi drev också abortfrågan, påpekar Gertrud. Och sådant tog man inte upp! Det var en "tabufråga". Jag minns att Sri Lankas hälsovårdsminister kom fram efteråt och sade "You are a brave woman".

Då var det många länders delegationer som leddes av hustrur till ministrar eller presidenter. Det var vi så förbluffade över.

Gertrud Sigurdsen var 1975 delegationsledare i Mexico, under den tid då Olof Palme inte var där. Anita Gradin var delegationsledare vid FN-konferensen i Nairobi tio år senare, 1985.

— Vid konferensen 1985 var det knappt någon av delegationsledarna som var gift med någon politisk ledare, säger Anita. Och under de tio åren hade man utsett ansvariga för jämställdhetsfrågor i regeringar och inrättat särskilda sekretariat för frågorna.

Här tror jag att vi har spelat en historisk roll — liksom vi gjort i biståndspolitiken, säger Anita.

Svenskt bistånd har haft en stark inriktning på just de frågor som närmast påverkar kvinnorna. SIDA antog 1985 ett särskilt handlingsprogram för kvinnoinriktat bistånd. Det syftade främst till att stödja fattiga kvinnor på landsbygden, kvinnor i flyktingläger, kvinnor som tillhör städernas låginkomstgrupper och arbetslösa kvinnor.

Gertrud Sigurdsen deltog i de två befolkningskonferenserna 1974 i Bukarest och 1984 i Mexico.

Kvinnor och bistånd

— Internationellt var tanken främmande att biståndet, lika litet som andra politikområden, skulle vara speciellt inriktat på kvinnor. Men SIDA hade en parlamentarikergrupp som arbetade med dessa frågor. Mycket kom att inriktas på hälsobistånd, på utbildningsfrågor och annat som var till största hjälp för kvinnorna. Det tror jag var en inriktning som man från svensk sida var pionjär på.

När jag hade överläggningar med Världsbanken, IDB, Valutafonden och andra internationella institutioner hade de ofta svårt att förstå det här, säger Gertrud. De ville ju se en annan ekonomisk utveckling.

Jag upplevde hur svårt det var att diskutera "tabufrågor" med utvecklingsländerna. Man fick linda in det hela, besöka vårdcentraler och så vidare för att kunna ta upp frågor som rörde barnbegränsning.

— Ja, där fullföljde du det som Ulla Lindström drev, nämligen rätten

till familjeplanering, säger Anita Gradin. I sådana här frågor är det viktigt att vara uthållig!

Kvinnor driver andra frågor

—Jag minns, säger hon, en fråga som verkligen var jobbig i regeringen. Det var din proposition om insemination, om barns rätt att få veta vem den biologiska pappan var. Där blev det i början i regeringskretsen kvinnor mot män. Det dallrade i regeringsrummet. Det var så mycket känslor! Det var intressant att uppleva alla turer i frågan innan Gertrud fick som hon ville med sitt förslag.

Många tror säkert att regeringar har sina svåraste överläggningar i stora finansiella frågor. Men det är just i sådana här frågor som det hettar till.

— Jag minns homosex-propositionen, det var samma sak där säger Gertrud.

— Jag minns ett av de här forskningsprojekten som Jämfo hade och som rörde det psykologiska planet. Det var rapporten *Hans och hennes äktenskap*, som visar att kvinnor och män fortfarande ser lite olika på saker och ting, säger Anita. Det är väl det som det fortfarande handlar om; attityder.

Här kommer vi in på en annan fråga, som både Gertrud och Anita engagerat sig i, och det är misshandel.

— När jag växte upp tyckte jag att ett par tanter var väldigt klantiga som alltid "ramlade i trappen". Som vuxen har jag ju förstått att de fick stryk, säger Anita. De var misshandlade, det var därför de jämnt hade blåmärken.

Det är kvinnor som tagit itu med det här, kvinnor som gjort enorma insatser. Tänk på hur det var kring 1975 när vi tog upp det här och det hette att kvinnorna fick skylla sig själva, för de hade för korta kjolar eller vad det nu var. Och tänk på hur det är i dag.

Vi har lagstiftning, kvinnojourer som fått stöd, kvinnoförbundet som drivit frågorna. I dag finns det i medvetandet att det förekommer misshandel, att det finns en lagstiftning som förbjuder det och att man jobbar med attitydförändringar. Och här finns det också ett perspektiv på mannen. Man ställer upp på båda parter.

Det är samma sak med barn. Förr tyckte man att barn skulle ha stryk och att det var bra för dem!

— Att man nu tycker att barn- och kvinnomisshandel har ökat så väldigt, att det finns så mycket våld i familjen, beror på att det har kommit upp till ytan, säger Gertrud. Och det är bra att det syns, så att man kan vidta åtgärder, göra något. Kvinnojourerna gör ett fantastiskt jobb! Jag har besökt många genom åren. Och kvinnor törs på ett annat sätt söka upp dem, de var lite rädda för att gå till en myndighet.

— Kvinnojourerna har också betytt oerhört mycket för invandrarkvinnorna, säger Anita. Alla dessa karlar som inte klarar av att gifta sig med en svenska, men som tror att de skall få ett lydigt redskap om de gifter sig med en kvinna från Sydostasien eller någon annan stans! När de kvinnorna vill ha samma rätt som andra kvinnor i samhället, så blir de misshandlade.

— Det är klart att mycket är en följd av kvinnors ökade förvärvsarbete, säger Gertrud. Det ger kvinnor en självständighet som många män inte klarar av. Då uppstår sådana här konflikter. Det är viktigt att kvinnorna får stöd i sådana situationer.

— För att få det jämställda samhället är det viktigt att jobba med båda parterna, säger Anita. Det är först när var och en blir förankrad i sin egen könsroll — hon i sin kvinnoroll och han i sin mansroll — som man kan respektera varandras olikheter. Både svaghet och styrka. Att man inte måste vara så där perfekt.

Mycket har hänt

Nyligen träffade Gertrud den 88-åriga Sigrid Ekendahl, som var LO:s första kvinnliga ombudsman.

— Då sade jag till henne att ”du skulle se min yngste son. Han är precis det du slogs för!”, säger Gertrud. Han sköter sitt spädbarn och hemarbete och sådant precis som vi tyckte att män skulle göra. Den generation som finns i dag av yngre fäder lever ju mycket upp till det vi försökt predika; att man skall dela på sysslorna.

Och föräldraförsäkringen är faktiskt unik! Jag tycker att vi har nått mycket långt.

När man nu hör att det ”inte har hänt något”, så skall naturligtvis den unga generationen tycka så, säger Gertrud. Men som ”ålder kvinna” måste jag säga att jag tycker att det har hänt fantastiskt mycket sedan vi började arbeta med de här frågorna! Det är klart att det har tagit decennier, många decennier.

Tre generationer

— Jag håller med Gertrud, säger Anita. Jag brukar illustrera utvecklingen för kvinnorna i Sverige genom att berätta för utländska journalister om min mamma, mig själv och min dotter. Det ger ett tre-generationers perspektiv.

Min mamma föddes 1913 i ett brukssamhälle. Det var inte fråga om annat än att hon skulle gifta sig och stanna kvar på orten som hemmafru. Hon tog hand om sin gamla mamma i hemmet, var en tusenkonstnär som hjälpte till med allt, klarade familjens finanser, sydde, vävde och lagade mat. Det var ju det som var ekonomin med en hemmafru.

Jag är den första generationen som fick utbildning. Vi var bara två i min klass på bruket som gick i realskola. Jag var dessutom den som flyttade ut och började hitta nya vägar. Och jag ansåg att när jag sedan fick barn, så hade jag fortfarande rätt att jobba. Men många i min omgivning ansåg nog att jag borde stannat hemma. De där gubbarna i Gävle sade att barnkrubbor, det skulle bara ensamma och fattiga ha. Tidigare hade jag sagt att jag aldrig skulle gå in i en kvinnoklubb, men då blev jag förbannad och gick in i socialdemokratiska kvinnoförbundet.

När det handlar om min dotter, så är det en självklarhet att båda makarna jobbar. De har båda akademisk utbildning, de delar på jobbet, på sysslorna. Man ser hur duktiga de är med barnen. De har båda föräldraledigt. De står på sig när det gäller familjen, den skall ha sin tid. De har det så som vi drömde om att vi skulle få uppleva det en dag.

Det är en fantastisk utveckling. Men ändå återstår ju mycket.

Självförtroende

Gertrud funderade över det kvinnliga sättet att förhålla sig; bristen på mod och självförtroende. Har det förändrats?

— Jag tror det, säger Anita. De yngre tjejerna står på sig, de kräver mera. Vi skulle ju vara så förbaskat duktiga, vi skulle ju vara bättre än en karl! I dag vågar de unga säga att de inte ställer upp därför att de vill ta hand om sina barn.

— Det vågade inte vi! säger Gertrud. Vi kunde inte säga att vi skulle ta hand om barnen. Vi ljög och hittade på något annat. Men nu kan man säga det.

Anita Gradin minns hur det var att jobba i kanslihuset i slutet på 60-talet. Det ansågs tyda på ambition och skicklighet att sitta kvar länge på kväl-

larna. Man *skulle* arbeta sent. Hon minns den spydiga kommentar hon fick när hon gick vid 17—18-tiden för att hämta dottern; ”jaså, nu går halvtidarn hem!” sade en manlig kollega.

— Jag kan ju jämföra de attityderna med hur det var under min tid som statsråd, säger hon. Då var det många män som bad om att få ta sina beredningar före vissa klockslag, eftersom de skulle hämta barn på dagis eller för att barnet skulle till tandläkaren eller något sådant. Det var också helt naturligt att vara ledig för att gå på barnens skolavslutning. Klimatet är helt annorlunda — eller var det åtminstone under vår tid i regeringen.

Vad var det för frågor som ni diskuterade kring i Grupp 222, som var viktiga, men som ni sedan inte kommit att följa upp, som inte blev någonting?

Båda nämner kollektivboendet.

— Där var många av oss väldigt engagerade, säger Anita. I Stockholms stadshus tillsattes en särskild utredning och på riksplenet tillsatte statsrådet Camilla Odhnoff en servicekommitté där Gertrud var ledamot och jag biträdande sekreterare. Sekreterare var professor Sven Thiberg.

— Jag bodde själv i kollektivhus i tio år; barnen var små, det fanns dagis, kompisar och matsal i huset. Det var underbart, det fungerade bra. Men det fanns en allmän skepsis och kostnaderna blev för stora och det nådde aldrig längre än till medelklassen, säger Gertrud.

— Det blev både lyckat och mindre lyckat, säger Anita. Även om det inte blev vad vi drömde om så blev det ändå basen för servicehus för gamla och handikappade, och en bas för att utnyttja allmänna lokaler som ändå stod tomma. Det blev någonting annat än vi tänkt, men någonting hände ändå.

Vad var det viktigaste av det som realiserades av alla era diskussioner och drömmar och vilka instrument var viktigast? Var det de beslut ni kunde ta när ni satt i regeringen eller var det opinionsbildningen i samhället, eller var det riksdagsarbetet?

— Opinionsbildningen var väldigt viktig, säger Gertrud. Jag har upplevt hela den opinionsbildningen inom fackföreningsrörelsen. Jag åkte land och rike runt och talade om behovet av barnomsorg. Jag glömmar aldrig i Göteborg och på Västkusten, där skulle man verkligen lära sig att där skulle kvinnorna stå kvar vid spisen och föda barn och jag försökte förklara. Jag upplevde en enorm skillnad mellan Öst- och Västsverige där. Jag var med på mängder av kurser och konferenser — jag upplevde vilket jobb det är att förändra opinioner.

Sedan när det kom så lång så att det var moget att fatta beslut i riksdag och regering, då var ju grovjobbet gjort. Det är så en demokrati fungerar.

Det handlar om Folkrörelsesverige, där opinionsbildning och arbete i organisationer med remissvar och annat påverkar på resans gång.

— Där var vi ju med överallt. Kvinnoförbundet, partiet, jag var till och med i Fredrika Bremer-Förbundet ett tag och det var ju enbart för att påverka. Jag engagerade mig i RFSU och Hyresgästerna också — jag undrar efteråt hur man hann med alltihop! säger Anita.

— Jag kom in i verkställande utskottet i partiet redan 1968, efter Sigrid Ekendahl, så jag var ju med i alla diskussioner där också, säger Gertrud. Ibland fick jag slåss mot Gunnar Sträng; han tillhörde den gamla skolan, men var ju ändå mottaglig för argument. Och man får ju säga att Olof Palme var en otroligt framsynt människa när det gällde de här frågorna.

— Erlander hade ingen genomtänkt ideologi när det gällde jämställdhet, säger Anita. Och det kanske man inte heller skall begära. Det var först i partiets stadgar från 1975 som man talade om jämställdhet; då blev det fråga om ”arbete åt alla”. Tidigare hade det talats om ”full systerställning” och det var jobb åt alla karlar och deltid åt kvinnorna. Det var först då som det blev fråga om en självständig roll för kvinnorna.

När kvinnoklubbarna för första gången diskuterade att bilda ett kvinnoförbund, fick man ju förbud av partiet. Sedan när man hade fått allmän rösträtt gick det bra, för då hade man ju fått röstboskap. Under hela historien kan man ju se att kvinnoförbundet skall ”hålla sig inom ramarna”, man skall inte agera självständigt, man skall fråga först om det är OK. Det finns väl en del av det fortfarande, även om man i dag accepterar kvinnoförbundet som en spjutspets och en pådrivare.

Besvikelse efter valet

Varken Anita Gradin eller Gertrud Sigurdsen talar för ett kvinnoparti.

— Jag vet inte om det är de unga som säger att vi behöver ett kvinnoparti, säger Anita. Det är de som är besvikna efter 1991 års val. Det är väl många som med mig gjort analysen att det var männen som vann valet och kvinnorna som förlorade, om man förenklar det lite grand. Det var männens frågor om mera pengar i börserna som seglade upp. Humanitära frågor, medmänskliga frågor fick stryka på foten. De partier som förlorade var socialdemokraterna, folkpartiet, miljöpartiet. Och vi fick in ett nytt manschauvinistiskt parti som Ny demokrati.

Nu ser man hoten och jag tror att utgångspunkten för dem som talar om kvinnoparti är att de ser att kvinnornas position är hotad.

— Hur skulle en kvinna från vänster och en kvinna från höger kunna samsas? säger Gertrud.

— Miljöpartiet är ett typexempel på att man inte skall tro att det går att samsas tvärs över höger-vänster-skalan, säger Anita. De som är missnöjda med sakernas tillstånd borde gå in i respektive parti och jobba, så som vi själva gjorde en gång i tiden.

— Det har genom åren funnits mycket av ett gubbvälde, säger Gertrud. Det finns mycket av det inom socialdemokratin.

— Jag tror att många som nu driver kvinnofrågan föreställer sig ett nätverk, där de kan driva på opinionen. Det tror jag är ett bra hot mot en del etablerade partier, säger Anita.

— Vad som förvånar mig i dag, säger Gertrud, är hur de radikala folkpartisterna kan driva frågan om vårdnadsbidrag. Det är ett steg tillbaka i debatten och där blir jag oroad. Skall man stoppa upp utvecklingen? Det är skrämmande tycker jag. De folkpartister som var med i Grupp 222 var ju radikala. Folkpartiet står för en radikal familjepolitik — nu måste man ha sålt sig för enighetens skull i en borgerlig regering. Det är ett steg tillbaka i kampen för kvinnans frigörelse och aktiv familjepolitik.

Ungdomarnas 222

Om några unga människor skulle starta ett nytt 222 i dag, vilka frågor tror ni då de skulle ha på dagordningen?

— Jag skulle önska att ungdomar bildade en Grupp 222 eller något liknande, säger Anita. Det som oroar mig efter att ha tittat igenom maktutredningen, är attityderna till politik. Många, inte minst ungdomar, tar avstånd från politik. De kan tänka sig att engagera sig i en lokal miljögrupp, i Amnesty och liknande frågor. Där måste vi i de traditionella partierna fråga oss vad som är fel i våra organisationer. Varför attraherar vi inte människor?

Vad jag vill säga till de unga är: Kom igång! Bilda en Grupp 222, visa engagemang. Unga tjejer får gärna komma in och göra revolution i socialdemokratiska kvinnoförbundet. Bara de gör något! För det är *de* som skall göra någonting nu.

— Kanske det allra viktigaste är att slå vakt om den uppnådda jämställdheten. Ta ingenting för givet! manar Gertrud. Starka krafter verkar i våra dagar för förändringar. Se exempelvis på attackerna mot föräldra-

försäkringen och abortlagstiftningen. — I övrigt finns det massor att göra, till exempel när det gäller kvinnors och mäns löner, fortsätter Gertrud. Även om det är en förhandlingsfråga, så måste det drivas. Det är bara på de högre posterna som kvinnor får samma löner som män. Det borde de göra någonting åt!

— Löneskillnaderna ökar, säger Anita. Det bedrivs inte längre centrala förhandlingar, och när det blir fråga om individuell lönesättning går det ut över kvinnorna.

— Vi har ju fortfarande den sneda fördelningen i arbetslivet och en tudelad arbetsmarknad, även om det skett vissa genombrott, säger Gertrud.

— Vi har en ovanligt sned fördelning i Sverige, jämfört med många andra länder. När vi tittar på offentlig verksamhet så visar det sig att kvinnor kommit fram bra, men på den privata sidan är det kass. I USA är det tvärt om, säger Anita.

— Däremot har vi väl lyckats att få in fler män i kvinnoyrken, t.ex. vård, säger Gertrud. Även om de ofta snart flyttar, för det är väl för dåligt betalt för en man. Men fler kvinnor i mansjobb, det tycks vara svårare.

— Jag kommer ihåg när jag kom till Stockholm 1958, säger Anita. Vid ett tillfälle stod jag på Tegelbacken och väntade på bussen till Söder. Bussen kom och gubben framför mig stod kvar. ”Skall du inte gå på?” undrade jag. ”Ser du inte att det är en kärring som kör, det kan fan ingen åka med den bussen”, sade han och stod envist kvar och väntade på nästa buss.

Det var tydligen genombrottet för kvinnor i tunnelbanan och SL:s bus-sar, har jag förstått efteråt. Där har det hänt mycket och det har det också gjort när det gäller akademikeryrken som tandläkare, läkare, jurister och annat.

— Men som du säger är det dåligt i näringslivet, säger Gertrud. Det finns några få som Antonia Ax:Son Johnson — och som får vara alibi.

— Det är sådant här som den nya gruppen måste ta itu med och fixa! enas Anita och Gertrud om.

4. Från liberal rörelse till socialistisk kamp mot patriarkatet

Dick Urban Vestbro

Tre linjer i könsrollfrågan

I sitt bidrag till boken *Könsroller* (1965) urskilde Gunnar Fredriksson tre ideologiska ståndpunkter i könsrollfrågan.

- *Den konservativa*, som innebar att man hyllade det traditionella husmorsidealet och såg kvinnan som underlägsen mannen på de flesta områden.
- *Den moderata*, som innebar att kvinnan skulle ha två roller (som förvärvsarbete och som Hustru/moder) medan mannen bara hade en. Enligt denna ideologi innebar kvinnans speciella ansvar för barn och hem att hon inte kunde uppnå full jämställdhet med mannen i yrkeslivet. Däremot kunde man försöka uppvärdera kvinnornas hemarbete.
- *Den radikala*, som innebar att det var både önskvärt och möjligt att genomföra full jämställdhet mellan män och kvinnor i hem, arbetsliv och samhälle. Könsrollerna ansågs inte ha biologiska, utan främst historiska och sociala orsaker. Att ändra dessa till större jämlikhet sågs dels som en rättvisefråga, dels som ett sätt att låta männen utveckla en tidigare förtryckt sida hos sig själva.

Gunnar Fredriksson visade att det nybildade KDS vid denna tid stod för den konservativa könsrollsideologin, att centern och högerpartiet stod för den moderata och att åtminstone en inflytelserik grupp inom både folkpartiet och socialdemokraterna stod för den radikala linjen. Även kommunisterna ansågs stå för den radikala könsrollsuppfattningen. Samtidigt påpekade Gunnar Fredriksson att inställningen i könsrollfrågan inte följde den politiska ideologin i övrigt. Det fanns till exempel ekonomiskt radikala socialdemokrater och kommunister som var klart konservativa i

könsrollfrågan och ekonomiskt konservativa inom de borgerliga partierna som var radikala i könsrollfrågan.

Den radikala linjen gick under många år segrande fram. Den kom att omfattas officiellt av VPK, folkpartiet och socialdemokraterna, medan de andra partierna försköts i radikal riktning. KDS förblev ett obetydligt parti utanför riksdagen. Under 80-talet kom en motreaktion och på senare tid kan vi notera flera bakslag. Valet 1991, med stora segrar för de mest könsrollskonservativa partierna, visar att vi i dag befinner oss i en ny situation.

En intressant fråga är varför det gick så bra på 60- och 70-talen medan vi senare noterat motgångar. Var det något fel på analysen redan från början? Vilka ideologiska skiljelinjer fanns då och vilka finns i dag?

Liberaler och socialdemokrater kunde enas

Medan liberaler och socialdemokrater på 60-talet kunde enas om den radikala linjen, skilde de sig i sina ideologiska motiveringar. För den liberala gruppen var individens valfrihet utgångspunkten. Eva Moberg (då aktiv i Sveriges liberala studentförening) skrev i sin uppmärksammade uppsats "Kvinnas villkorliga frigivning" (1961) att hennes ideologiska grund för kvinnans frigörelse var *det liberala kravet på den enskilda individens friast möjliga utveckling*. Att män och kvinnor skulle ha samma ställning i yrkesliv, hem och samhällsarbete ansåg hon vara *en självklar konsekvens av . . . den liberala människosynen*. Alla som kallade sig liberaler höll dock inte med henne om detta utan anslöt sig till den moderata uppfattningen i könsrollfrågan. Däremot var de nog ense med henne om att man inte skulle använda "samhällsnyttan" som argument för kvinnoemancipation.

De socialdemokratiska motiveringarna för den radikala linjen i könsrollfrågan uttrycktes dels i boken *Könsroller* (1965) (där minst tolv av de sexton författarna tillhörde SAP), dels i den socialdemokratiska idéskriften *Kvinnans jämlikhet*, som utarbetades av en arbetsgrupp med Inga Thorsson som ordförande och Maj-Britt Sandlund som sekreterare (1964). Här betonades *likställighet mellan könen* vid sidan om valfriheten. Eftersom ojämlikhet mellan kvinnor och män i stor utsträckning ansågs bero på fördomar och konventioner fordrades enligt gruppen en aktiv attitydpåverkan. I sin kommentar till skriften sade Gunnar Fredriksson att ideologin om valfrihet är otillräcklig eftersom den kan verka konserverande. Enligt den socialdemokratiska synen var det naturligt att låta

”samhället”, dvs. staten stå för många av de åtgärder som skulle leda till ökad jämlikhet.

Skillnaden mellan liberaler och socialdemokrater i synen på könsrollfrågan var inte större än att de kunde förenas i gemensamt handlade. Så skedde i många fall, särskilt på 60-talet. Samarbetet ledde till framgångar. Men hur mycket berodde på ideologin och hur mycket berodde på den gynnsamma konjunkturen?

Till opposition inom Fredrika Bremer-Förbundet

Eva Moberg var i början på 60-talet redaktör för tidskriften *Hertha*, som gavs ut av Fredrika Bremer-Förbundet (FBF). Hon var samtidigt en ledande person inom den opposition som bildats inom FBF mot den dittillsvarande inriktningen på traditionella ”kvinnofrågor”. Större delen av förbundets ledning, med ordföranden Anna-Greta Hybbinette i spetsen, stod för den moderata linjen, medan oppositionen stod för den radikala linjen. Den senare företrädde bland annat av Karin Westman Berg, Birgitta Wistrand, Eva Åsbrink, Birgitta Billingberg-Svanberg och Madeleine Gustafsson.

Inspirerad av Eva Mobergs skrivelser gick jag 1963 med i FBF och för-
enade mig med denna opposition. Enligt den radikala könsrollsideologin var det helt logiskt att män skulle engagera sig för jämställdhet och jag blev välkommen av oppositionen inom FBF. Jag tillhörde vid denna tid gymnasie- och universitetsföreningen Sveriges Studerande Ungdoms Hellykterhetsförbund, SSUH. Denna organisation ägnade sig inte bara åt nykterhetsfrågor utan också åt debatt om veckopressen, svenskt atomvapen, bojkott av Sydafrika m.m. Många av de aktiva var kvinnor. Vad jag minns tillämpade vi ganska jämställda arbetsformer. Det var naturligt för oss att ställa oss positiva till den radikala könsrollsideologin.

Vi som var aktiva på 60-talet var övertygade om att vi visste lösningen på könsrollfrågan. Bristen på daghem skulle byggas bort och i dessa skulle pojkar och flickor få en uppfostran utan inlärning av traditionella könsroller. Nya läroböcker utan könsfördomar skulle fram. Sambeskattningen skulle bort. Kvinnorna skulle ut i förvärvslivet. Hemarbetet skulle rationaliseras och det som återstod skulle delas lika mellan män och kvinnor. Allt detta var inte bara teoretiskt möjligt utan höll också på att genomföras i praktiken, menade vi. Jag minns en händelse som tydligt illustrerar vår självsäkerhet. Doris Lessing hade inbjudits till Sverige i samband med utgivningen av en av hennes böcker och föreningen Verdandi i Uppsala ordnade en diskussionslunch med henne. Vi var en ganska stor

grupp som hade entusiasmerats av hennes böcker och vi förväntade oss att hon skulle dela våra åsikter. Det visade sig emellertid att hon inte alls trodde på våra lösningar. Hon ansåg att könsrollerna skulle bestå och att kampen mellan kvinnor och män aldrig skulle upphöra. Vi svenska radikaler började då genast överösa henne med argument för att visa att hon hade fel. Både hon och vi gick besvikna från detta möte.

Även inom Fredrika Bremer-Förbundet agerade vi som om det bara var vi som hade verklig insikt. I mina papper från denna tid hittar jag ett brev från en person i FBF:s ledning som sympatiserade med våra åsikter men som ansåg att vi var alltför onyanserade i vår kritik. Hon skrev bland annat:

”Edra tankar är inte nya även om de är nya för Er. Du kan vara övertygad om att både Anna-Greta Hybbinette och många av de äldre vet betydligt mer om den verklighet som döljer sig bakom teorierna än de unga teoretikerna själva.”

FBF hade då liksom nu en borgerlig inriktning. Kvinnors rätt till högre utbildning och möjlighet till chefskarriär var frågor som dominerade förbundets arbete medan till exempel intresset för fackliga frågor var svagt. Många i förbundets ledning tillhörde högerpartiet eller folkpartiet. Inte så få var gifta med ledande män inom det privata näringslivet. För oss yngre var de partipolitiska skiljelinjerna till en början inte så intressanta eftersom vårt engagemang gällde könsrollfrågan, som vi ansåg stå över partipolitiken. Däremot stördes vi av de stela mötesformerna och prestigetänkande kring titlar och social ställning.

Att vi i oppositionen hade vind i seglen kändes mycket tydligt. Vi hade ett levande kontaktnät inom och utanför förbundet. Vi samarbetade kring konkreta förslag och tvingade förbundsledningen på defensiven. Vi hade god kontakt med massmedia, som gav oss rikligt med tillfällen att föra fram budskapet om mäns och kvinnors lika ansvar för hem och arbete, medan hemmafrulinjen och den moderata inställningen framstod som alltmer föråldrad. Till FBF:s kongress i Linköping i maj 1964 var jag med och skrev fyra motioner, som alla fick viss framgång. En av dem gällde en ändring av stadgarna. Vi ansåg att det skulle stå något om att ”verka för jämställdhet mellan könen” i stället för en tidigare formulering som bara handlade om kvinnans situation. Det viktigaste förslaget gällde utarbetande av ett handlingsprogram (tidigare hade det inte funnits något). Jag blev invald i flera centrala kommittéer och i styrelsen för Stockholms-kretsen, där jag ansvarade för en ny verksamhet med debattkvällar. Jag blev också inbjuden till ett flertal av FBF:s föreningar ute i landet för att tala om den radikala könsrollsideologin.

Ungefär samtidigt som jag gick med i Fredrika Bremer-Förbundet ledde jag inom SSUH en studiecirkel i könsrollfrågan baserad på det som kom att kallas ”könsrollrörelsens bibel”, dvs. antologin *Kvinnors liv och arbete* (Dahlström, 1962) och en populariserad version av denna bok (Berner Öste m.fl., 1963). Jag hade tidigare påverkats starkt av Margaret Meads *Kvinnligt manligt mänskligt*, som kom ut på svenska 1957. Denna bok användes också som kurslitteratur i studiecirkeln. Flera personer från vår studiecirkel — och andra unga män och kvinnor inom SSUH — gick med i FBF och anslöt sig till oppositionen. Vi deltog bland annat i en särskild ungdomskonferens anordnad av FBF på Sundbyholms slott, där Eva Moberg talade. Att hon strax därpå lämnade *Hertha* och FBF på grund av en konflikt med förbundsledningen hindrade inte oss andra att fortsätta oppositionsarbetet.

Enighet inom Grupp 222 trots allt

Oppositionen inom FBF fick många av sina idéer från Grupp 222. Till sammans med bl.a. Anita Gradin fungerade jag som en aktiv länk mellan de två grupperna. I Grupp 222 utvecklade vi de argument som sedan fördes fram inom FBF. Samma relation hade Grupp 222 till SAP och folkpartiet. Flera av medlemmarna i Grupp 222 kom från liberala respektive socialdemokratiska studentförbund, där den radikala könsrollsideo­login redan var förankrad.

Själv var jag med om att föra idéerna till Clarté, på denna tid en radikal studentförening där kommunister och radikala socialdemokrater möttes. Jag ledde bland annat en studiecirkel i könsrollfrågan. Studierna visade att kvinnorna fyllde en roll som buffert på arbetsmarknaden. När det blev ont om arbetskraft kunde industrin ganska lätt anställa gifta kvinnor, om barnpassning och annan service ordnades. När konjunkturen gick ned var det lättare att avskeda kvinnor med hänvisning till att deras män trots allt stod för familjens försörjning. För detta ändamål behövdes hemmafruidealet, som kunde tonas ner eller blåsas upp alltefter behov.

Även inom Grupp 222 var vi ganska överens om denna syn, men slutsatserna blev olika. De flesta menade att det kapitalistiska systemet kunde påverkas, medan andra ansåg att det måste avskaffas. Inom Clarté hade marxismen överlevt femtiotalets anti-kommunism. Där drog man slutsatsen att verklig jämställdhet mellan män och kvinnor bara kunde åstadkommas i ett socialistiskt samhälle, där privat ägande av produktionsme-

del och massmedier var avskaffat. Att det var just det privata näringslivets studieförbund SNS som givit ut boken *Kvinnors liv och arbete* sågs som helt logiskt med tanke på det stora behovet av utbildad arbetskraft efter 50-talets rekordår.

På dessa grunder gjorde könsrollfrågan mig till socialist. En bidragande faktor var de artiklar Eva Moberg 1963 skrev i *Idun VJ* om Betty Friedans bok *Den feminina mystiken* (utgiven på svenska först 1968). Friedan visade bland annat hur konsumtionsvaruindustrin i USA medvetet utnyttjade massmedia för att befrämja hemmafruidealet och för att göra husmödrar till lättdirigerade konsumenter. Vid ett möte i Clarté 1964 använde jag detta material som inledning till en diskussion om könsrollfrågan.

Sommaren 1964 hade Eva Moberg och jag en brevväxling om dessa ideologiska frågor. Jag, som nyligen lämnat Liberala studentförbundet, undrade hur Eva kunde kvarstå i FPU, medan Eva undrade hur jag kunde samarbeta med personer som försvarade Sovjetunionen med sin totalitära ideologi. Hon sade sig dock ha större förståelse för personer som blev kommunister av blåögd idealism, något som säkert gällde mig vid denna tid. Typiskt för den allmänna politiska utvecklingen var att Eva gick ur FPU medan jag så småningom gick med i VPK.

I oktober 1966 fanns 74 personer upptagna i Grupp 222:s medlemsförteckning. Där ingick allt ifrån näringslivsmän som Bengt Rydén och Sture Eskilsson till vänsterpersoner som Åsa Hallström och jag. Samarbetet inom Grupp 222 gick att bevara mycket tack vare dess karaktär av discussionsforum. Inga beslut behövde tas om ideologiska frågor och eftersom sammanslutningen inte var officiell, behövde ingen ta ansvar för någon annans uttalanden. De kunskaper som förmedlades inom gruppen kunde var och en utnyttja som den ville. Detta är en förklaring till att personer med så olika åsikter kunde samsas inom Grupp 222.

Grupp 10 i Lund

Våren 1967 tog jag initiativ till bildandet av en motsvarighet till Grupp 222 i Lund. Den kom att kallas Grupp 10 (eller Grupp X), eftersom våra sammanträden till en början var förlagda till Eva Karsten-Carlssons hem på Svenska vägen 10. Medlemmar var bland andra folkpartister som Per Gahrton, etablerade socialdemokrater som Greta Behring-Andersson och Marianne Arvidsson, fristående akademiker som Carin Boalt och Ruth Halldén, en "kapitalisthustru" som Märith Rausing samt ett stort gäng

unga studentradikaler, bl.a. några clartéister från ovan nämnda studiecirkel. Ganska snart omfattade gruppen 45 registrerade medlemmar. Sex av dessa var män.

Till skillnad från Grupp 222 skaffade sig Grupp 10 ett program. Första delen löd:

”Vi är motståndare till alla former av könsdiskriminering. Full jämställdhet bör råda mellan könen. Individens möjligheter till utbildning, hem- och förvärvsarbete och personlig utveckling i övrigt måste bli oberoende av könstillhörighet. För detta syfte måste de traditionella könsrollerna ändras så att hem och familj blir i lika högg grad mannens och kvinnans angelägenhet och så att försörjning och samhällsansvar blir i samma mån mäns och kvinnors uppgift. Vi anser att stat och kommun, utbildningsväsen, näringsliv, organisationer och massmedia bör arbeta för detta mål.”

Därefter följde cirka tio krav, som medlemmarna i gruppen skulle verka för. Bland de teman som Grupp 10 tog upp det första året märks boendeservice (inledare: Carin Boalt, Dick Urban Vestbro m.fl.), könsroller i skolböckerna (Marianne Arvidsson), psykologisk forskning om könsroller (Patricia Frithiof), ensamföräldrarnas situation (Greta Behring-Andersson), barnstugefrågan (kommunalt ansvariga i Malmö och Lund), föräldraidentifikation (Sven Marke och Ingrid Gottfries), Carl Jonas Love Almquist som könsrollskritiker (Karin Westman Berg), Ellen Key som könsrollsdebattör (Ronny Ambjörnsson), könsroller i skolan (Margareta Vestin och Siv Thorsell), kvinnors ställning på Cuba (Dick Urban Vestbro).

Flera medlemmar inom Grupp 10 ville att gruppen inte bara skulle vara ett discussionsforum utan också en organisation som framträdde utåt. Denna syn inspirerades bland annat genom våra kontakter med Grupp 9 i Finland. Denna grupp var vänsterinriktad och agerade utåt som riksorganisation. Grupp 10 i Lund följde denna utveckling genom min brevväxling med Margareta Mickwitz i ledningen för Grupp 9. Våren 1969 ändrades Grupp 10:s stadgar så att den skulle kunna agera utåt. Kravet på inval slopades. Under denna tid var jag i Afrika och kunde bara följa utvecklingen per brev. I ett brev till mig skriver en medlem i gruppen: ”Är man ‘intellektuell’ kvinna i Lund och helst professors- eller docenthustru är det inne att vara med i Grupp 10. — — Man talar om synnerligen reella och påtagliga problem som om de vore abstrakta och överkliga, och sen sitter man där i sin självgodhet. . .” Hon skrev också att ”vid din frånvaro förflyktigas varje spår av socialism” och att de flesta av socialisterna i gruppen lämnat den eller blivit passiva. Grupp 10 upplöstes hösten 1969.

Könsrollfrågan blir en klassfråga

Barbro Backberger, som var med om att bilda Grupp 8, skrev i några brev till mig våren 1968:

”Att Grupp 222 har avsomnat, beror så vitt jag kan förstå på att gruppen inte vågade ge sej in på en analys av samhällsstrukturen, de ekonomiska förhållandena, något som man ju inte i längden kan undvika.”

”. . . de krav som rests av de radikala könsrollsideologerna — serviceområden, kvinnans fulla integrering i förvärvslivet osv. — implicerar ett samhälle, där staten har betydligt större ekonomiska resurser och större befogenheter. . .”.

Vänsteruppsvinget ledde till att kampen mot imperialism och kapitalism kom i förgrunden. Könsrollfrågan kom att kallas ”den så kallade könsrollfrågan” för att vänstern hade ett behov av att distansera sig från den liberala uppfattningen att man kunde verka för jämställdhet inom det bestående samhällets ram. Vänsterns argumentering var ofta starkt förenklad. Detta gällde även mig.

En av dem som bidrog till vänsterns förenklade inställning var Göran Palm. Hans bok *Indoktrineringen i Sverige* innehöll ett kapitel om familjen (”indoktrineringens kärncell”) som på ett nytt sätt förde ihop könsrollfrågan med klassfrågan, han gav många, ofta dråpliga, exempel på hur den borgerliga familjen fungerar för att hålla människor borta från politiken. Han skrev vidare:

”Och det bästa sättet att släta över klassmotsättningarna tycks vara att privatisera och individualisera medborgarna, att locka dem med personlig fördel och karriär så att de glömmar sin klass, att locka dem med kärlek och familjelycka så att de glömmar solidariteten, att passivisera dem med privatkonsumtion så att de glömmar kampen.”

En störande faktor för oss som ville föra samman könsrollsideologin med klasskampen var det faktum att arbetarklassen verkade vara den som var mest konservativ i könsrollfrågan. Göran Palm gav emellertid en förklaring som passade oss i studentvänstern:

”Det är ju inte på något sätt förvånande att de grupper i samhället som till skillnad från societeten inte kan vinna inflytande, trygghet, makt och favörer på något annat håll än i hemmet, i familjens sköte,

att dessa förfördelade också med iver slår vakt om de traditionella relationerna mellan man och hustru, mellan föräldrar och barn, mellan män och kvinnor. Individuellt tycks de ha allt att vinna på detta: det är 'bara' som klass de har allt att förlora."

När jag vid författandet av denna uppsats läser om *Indoktrineringen i Sverige* ser jag att det var en mycket negativ bild Göran Palm gav av de gifta kvinnorna. De beskrevs kategoriskt som upprätthållare av borgerliga värderingar, de som bäddade in de manliga arbetarnas klassmedvetande i mjuk bomull av husliga omsorger och distraktioner, de som förförde männen att glömma sin revolutionära roll för att ägna sig åt familjen.

Männen inom vänstern föredrog teori

Vad jag minns ställde den nya vänstern i teorin upp på den radikala linjen i könsrollfrågan. Däremot sades denna fråga vara "underordnad" klasskampen och kampen mot USA-imperialismen. Jag måste tillstå att jag själv under en period bidrog till denna syn.

"Eftersom jämlikhet mellan könen inte kan uppnås så länge familjen bevaras som försörjningsinrättning, dvs. som ekonomisk enhet, och eftersom denna borgerliga familj inte kan avskaffas utan att det kapitalistiska systemet avskaffas, så är det arbetarklassen som faktiskt utgör den progressiva kraften. Ty utan arbetarklassen ingen revolution och utan revolution ingen jämställdhet." (Ord & Bild, 1968.)

Jämställdhet i vardagslivet handlade i stor utsträckning om att dela på sysslor som matlagning, städning och samvaro med barn. Björn Beckman skrev och talade engagerat om detta redan 1965 i *Könsroller*. Han blev känd för att framhålla vikten av pappors kontakt med sina barn direkt efter födseln. Han hävdade att pappor både kunde och borde ge barnet nappflaskan någon gång om dygnet och därigenom kompensera för det "försprång" i kontakten med barnet som mammorna hade i och med havandeskapet. Björn Beckmans auktoritet som ideolog för "mannens emancipation" stärktes av att han tillämpade sina idéer i praktiken.

För unga män utan familj var det inte så svårt att uppfylla sitt ansvar genom att åta sig disken efter kaffet. Själv fick jag ofta beröm för sådana enkla insatser, något som säkert bidrog till att jag betraktade mig själv som "medveten". Min ställning som uppbumen "kvinnoaksman" gjorde

att jag nog uppträdde självsäkert. (Förmodligen använde jag mig omedvetet av det som senare kom att kallas "manlig härskarteknik".) När jag i mitten av 70-talet fick barn samtidigt som jag slutspurtade med min doktorsavhandling började jag förstå hur svårt det var att tillämpa jämställdhet i praktiken. Visserligen delade jag ansvaret någorlunda rättvist med barnets mor, men i övrigt tenderade jag nog att välja jobbet före familjen. Jag fann det också nästan omöjligt att motverka traditionella könsroller i barnuppföstran.

En av de viktigaste poängerna med den radikala linjen i könsrollfrågan var att det inte var männen som förtryckte kvinnorna, utan att både mäns och kvinnors könsroller bestämdes av olika faktorer i samhället. Männen behövde inte uppfatta sig själva som förtryckare. Detta bidrog säkert till att radikala män lätt kunde ansluta sig till könsrollsrörelsen. Problemet uppstod däremot när kvinnorna krävde att männen skulle tillämpa jämställdhet i praktiken.

De flesta män inom vänstern ville ogärna ägna sig åt hushållsarbete. De hade också svårt att frigöra sig från den manliga traditionen att se kvinnor som sexualobjekt, även om få av dem offentligt vågade säga som Stokeley Carmichael, att den bästa ställning kvinnorna kunde inta inom rörelsen var den horisontella. I ett reportage från vänsterns USA kunde man vidare läsa att:

"Kvinnors revolutionära arbete har genomgående begränsats till maskinskrivning, kontorsvaktande och flygbladsutdelning. Skitjobb som männen därmed har sluppit ifrån" (Myrtin och Nilsson i *Kommentar 4*, 1970).

Så var det nog i stor utsträckning inom den svenska vänstern också.

Kritik av marxismen

Som jag antytt ovan var det lätt för männen inom vänstern att ta till sig tesen att kvinnokampen var underordnad klasskampen. Uppsvinget för marxismen förstärkte denna tendens. Invändningar restes dock snart. En av de första teoretiska uppgörelserna med bristerna inom marxismen när det gäller kvinnofrågan var Juliet Mitchells artikel i *New Left Review* i slutet av 1966. När jag fick syn på denna artikel satte jag genast igång att översätta den till svenska. Den gavs ut av *Zenit* 1967 och senare i en omarbetad och kommenterad version av Juliet Mitchell.

Mitchell kritiserade bland annat Friedrich Engels för att reducera kvinnans problem till hennes arbetsförmåga, liksom hans bedömning att kvinnors arbete var underordnat på grund av hennes biologiska status. Vidare skrev hon:

”I Marx’ och Engels’ arbeten förblir kvinnans ställning därför skild från eller underordnad en diskussion om familjen, vilken i sin tur är underordnad som endast en förutsättning för privategendom. Deras lösning behåller denna överdrivet ekonomiska betoning. . .”

I stället menade Mitchell att kvinnoförtrycket till stor del var kulturellt betingad och att det inte fanns något enkelt samband mellan denna ideologiska nivå och ekonomin. I denna syn anslöt hon sig till den franske marxisten Louis Althusser, som reviderade den klassiska marxismens mekaniska indelning av samhället i en ekonomisk ”bas” och en ideologiskt/kulturell ”överbyggnad”. Märkligt nog kom Mitchell fram till nästan samma slutsatser som den reformistiska svenska könsrollsrörelsen: lika utbildning, rätt till lika arbete, fria preventivmedel, avskaffandet av begreppet illegitima barn och pluralistiska samlevnadsformer. Det enda ”revolutionära” kravet var förslaget att kvinnorna antingen skulle garanteras förvärvsarbete eller få full betalning av staten för sin arbetsinsats i hemmet.

Jag såg till att Juliet Mitchell inbjöds att tala på studentkåren i Lund och jag förmedlade kontakter med vänstergupper i Stockholm. Min bedömning är att Mitchells tankar påverkade utvecklingen av en ny rörelse i Sverige, den som kom att representeras av Grupp 8.

Den nya kvinnorörelsen

Kvinnor inom vänstern började tala om manssamhället som existerade både under kapitalism och socialism. Iréne Matthis skrev till exempel i sitt förord till Juliet Mitchells skrift:

”Den tidiga fackföreningsrörelsen var en av de hätskaste motståndarna till kvinnans frigörelse och hennes deltagande i produktionen. Om borgarklassens kvinnor ibland hade det svårt med sina män, så hade arbetarklassens kvinnor det bra mycket värre.”

Detta var en av utgångspunkterna för den nya kvinnorörelsen. Vad som skilde den från den gamla framgår av ett annat citat från samma förord:

”Det utmärkande för alla tidigare kvinnorörelser är, att de har saknat insikt i den centrala problematiken om kvinnokampens och klasskampens ömsesidiga beroende. Antingen har man underskattat kvinnofrågans betydelse i den socialistiska strategin, eller också har man helt lösryckt kvinnofrågan från sitt sociala, ekonomiska och kulturella ursprung, och bara sett den som ett rättvisekrav. På samma sätt som den socialistiska revolutionen är en förutsättning för kvinnornas revolution, är kvinnornas revolution en förutsättning för att den socialistiska revolutionen skall bli en frigörelse för alla människor. . .”

Kvinnorörelser med denna syn bildades tidigare i USA och England än i Skandinavien. I slutet av sextioalet tog jag del av artiklar från den nya anglosaxiska kvinnorörelsen. Tillsammans med Iréne Matthis föreslog jag att en antologi skulle ges ut på svenska med de bästa av dessa artiklar. Resultatet, *Kvinnokamp. För en revolutionär kvinnorörelse* (1971) användes som en studiebok i Grupp 8 och gavs ut i ytterligare två upplagor. I ett av bokens kapitel gjorde jag en häftig uppgörelse med mitt tidigare engagemang i Fredrika Bremer-Förbundet och övrig reformistisk könsrolls rörelse. Bortsett från den polemiska tonen anser jag kritiken fortfarande vara i stort sett riktig, men tilltron till den socialistiska revolutionen framstår i dag som minst sagt överdriven.

Ett viktigt krav i den nya kvinnorörelsen var att kvinnorna behövde egna organisationer, dels för att utveckla sig själva utan att bli utsatta för manliga härskartekniker, dels för att formulera sina egna krav. Jag anslöt mig till denna uppfattning. Därmed hade jag också kommit till en sorts slutpunkt i mitt eget engagemang. Efter 1971 nöjde jag mig med att stödja kvinnokrav inom VPK och att uppmuntra kvinnor att ta på sig uppdrag inom de organisationer jag verkade. Däremot engagerade jag mig i kollektivhusfrågan i mitt jobb som lärare och forskare på arkitektskolan.

Skall hemarbetet rationaliseras bort?

En fråga som från början förenade den liberala och den marxistiska kvinnorörelsen var synen på arbete. Visserligen ansåg den reformistiska könsrolls rörelsen att männen skulle ta fullt ansvar för hemarbetet, men detta arbete ansågs ändå som mindre viktigt. Papporna skulle vara barnlediga lika mycket som mammorna, men efter barnets första tre år skulle föräldrarna i princip arbeta heltid och barnen vara på dagis. Hushållsarbete skulle rationaliseras så långt som möjligt och bostadsområdena förses

med service av olika slag.

Som examensarbete i min arkitektutbildning valde jag 1964 att tillsammans med Ingrid Jussil göra en undersökning av de två bäst fungerande svenska kollektivhusen. Den klassiska typen av kollektivhus byggde på målet att frigöra kvinnlig arbetskraft genom att underlätta hemarbetet. Detta skulle åstadkommas genom kollektiv service i form av anställd personal. I vår studie visade vi att Hässelby familjehotell och Mariebergs kollektivhus i stort sett fungerade väl. Viktigt för de boende var den gemensamma mathållningen, daghem med inomhuskontakt till lägenheterna, tillgång till hobbylokaler och kvällsöppen butik i huset, medan städ- och tvättservice ansågs mindre viktigt.

Vårt examensarbete kom vid precis rätt tillfälle, just när flera kvinnoorganisationer började driva kraven på bättre boendeservice, inklusive kollektivhus. Vi unga nyexaminerade arkitekter fick resa land och rike runt för att berätta om vår enkla studie. Kraven på kollektivhus mötte dock starkt motstånd från i stort sett alla manligt dominerade organisationer. De manliga makthavarna accepterade att kvinnorna skulle förvärvsarbeta, men inte att upppassningen i hemmet därför skulle ersättas med kollektiv service. Om detta skrev jag 1968 en debattbok som blev ganska uppmärksam, *Att bygga för jämställdhet*. Senare fördjupade jag denna analys i en forskningsrapport om kollektivhusens historia.

Det visade sig att det räckte med att bygga daghem för att möjliggöra för kvinnorna att gå ut i förvärvslivet. Jag tror att ingen annan faktor betydde så mycket för förbättring av kvinnornas villkor som det faktum att kvinnorna i Sverige fått jobb med egna inkomster. (Marxister och liberala könsrollsradikaler torde båda göra denna värdering, även om marxisterna hävdar att verklig mänsklig frigörelse inte kan åstadkommas utan att lönearbetarna får makt över arbetets innehåll.)

Kvinnornas ökade förvärvsfrekvens har emellertid inte följts av en motsvarande reducering av hemarbetet. Männen har inte kunnat förmås att ta sitt ansvar för hemarbetet, utom i försvinnande små grupper inom den välutbildade medelklassen. I stället har kvinnorna blivit dubbelarbetande, med en total arbetstid som i genomsnitt överstiger männens. Kvinnor med heltidsarbete och ett barn har en total arbetstid om 72 timmar i veckan, medan motsvarande siffra för män i samma situation endast är 63 timmar. Med ökat barnantal ökar skillnaden mellan kvinnor och män betydligt (Marianne Frankenhauer: ”Jag önskar jag kunde dela mig i två”, artikel i *Forskning och Framsteg* nr 1/1991, s. 11—16).

Den mest omfattande redogörelsen för forskning kring hemarbetet i Sverige är boken *Den okända vardagen* (1983), skriven av en grupp kvin-

nor under ledning av Brita Åkerman och med Kajsa Pehrsson som redaktör. I ett väldokumenterat kapitel av Carin Boalt bekräftas att hushållsarbetet inte förkortas på grund av alla tekniska framsteg under efterkrigstiden, även om arbetet blivit fysiskt lättare. I boken framförs också en intressant kritik av begreppen *produktion* och *reproduktion*, begrepp som länge styrts framför allt vänsterns tänkande.

I slutet 70-talet bildades gruppen *Bo i gemenskap*, BiG. Denna grupp hävdade att det var fel att betrakta hemarbetet så negativt som man tidigare gjort. De menade i stället att här ingick värdefullt kvinnoarbete som skulle *tillvaratas* i stället för att rationaliseras bort. Felet med hemarbetet var att det gjordes enskilt av ensamma kvinnor. Om man gjorde det tillsammans skulle det bli roligare och man skulle kunna hjälpa varandra. Barnen skulle kunna få tillgång till både flera vuxna och till flera jämna lekamrater.

Med denna utgångspunkt omvärderades det klassiska kollektivhuset. Gruppen föreslog att man i stället skulle bygga *Det lilla kollektivhuset på arbetsgemenskapens grund*, ett hus med tjugo till femtio lägenheter utan anställd personal, där de boende hjälptes åt med matlagning, barnomsorg m.m. Den skrift som blev resultatet av dessa idéer, *Det lilla kollektivhuset*, kom att fungera som program för ett flertal kollektivhusbyggen på åttiotalet.

Av de cirka femtio kollektivhus som byggts sedan 1979 är cirka trettiofem av denna s.k. BiG-modell. I dessa hus delar de boende på arbetet med matlagning, städning av gemensamma lokaler m.m. I de flesta hus är det obligatoriskt för alla vuxna att göra en arbetsinsats. Den allmänna inställningen är att män och kvinnor skall ha samma ansvar för detta arbete. Genom den kollektiva organisationen är det svårt för män att smita ifrån gemensamma arbetsuppgifter. Man kan säga att man i kollektivhusen nått betydligt längre när det gäller jämställdhet än i omvärlden.

Intressant nog fanns det en mindre uppmärksammas föregångare till BiG-gruppens programskrift. Det var en rapport från Stockholms kommunstyrelsens kommitté för kvinnofrågor med Brita Åkerman som sekreterare och Annika Baude som ordförande (*Service och gemenskap där vi bor i Stockholm*, 1975). Kommittén kritiserade de tidigare kollektivhusen för föreställning att de boende skulle få "fullständig upppassning när det gäller alla vardagslivets praktiska sysslor". Service som städning och tvätt ansågs inte behövas för friska vuxna. Möjligheterna till gemenskap ansågs viktigare än matservice.

Hemmafruisering för en global kapitalackumulation

I den marxistiska traditionen kallas hemarbetet "reproduktivt arbete". Det beskrivs visserligen som nödvändigt för kapitalismens överlevnad, men intresset för detta kvinnoarbete har ändå varit lågt inom vänstern eftersom teorin stipulerat att det är klassmotsättningarna inom produktionen som kommer att leda till revolutionära förändringar. Det finns i dag flera skäl att omvärdera denna tes. Ett uppenbart skäl är att klasstrukturen förändrats så att till exempel manliga industriarbetare inom exportsektorn blivit med privilegierade än lågavlönade kvinnor inom den offentliga sektorn. Att kvinnorna i dag utgör majoriteten av arbetarklassen är det fortfarande många män inom vänstern som inte vill ta till sig. Det finns också tendenser att privatanställda arbetare (mest män) vid löneförhandlingarna i allt högre grad konkurrerar med offentliganställda (mest kvinnor), vilket försvagar argumentet att kvinnokampen skall underordnas klasskampen. Detta är frågor som engagerar mig i dag i mitt arbete inom vänsterpartiet. Förslaget till nytt partiprogram för vänsterpartiet innehåller klara ställningstaganden mot tidigare uppfattning om klasskampens överordnade ställning.

I mitt sökande efter hållbara teorier i dessa frågor råkade jag få Maria Mies' bok *Patriarchy and Accumulation* i min hand. Maria Mies har ägnat en stor del av sin forskning åt jämförelser mellan kvinnornas ställning i i-länder och u-länder. I sin bok visar hon att vänsterns oförmåga att utveckla en trovärdig politik för kvinnofrigörelse ligger i marxismens svaga analys av kvinnofrågan, liksom av miljöfrågorna. Hon skriver bland annat att de marxister som haft störst inflytande på vänsterns syn i kvinnofrågan (Friedrich Engels, August Bebel och Clara Zetkin) alla gjorde misstaget att se kvinnofrågan som en del av klassfrågan. Dessa klassiska marxister avvisade därför bildandet av särskilda kvinnoorganisationer och propagerade till och med för hemmafrusystemet inom arbetarklassen.

Maria Mies gör en mer grundläggande omvärdering av den marxistiska teorin. Med ett rikt historiskt material bemöter hon föreställningen att födande och uppfostran av barn inte är produktivt. Hon menar att frambringande av ny arbetskraft är en minst lika viktig faktor för kapitalismen som arbetet i industrin. Marx och Engels kritiseras för uppfattningen att "produktionen av nytt liv" är en del av naturen och inte ett historiskt faktum.

Hur det går när kvinnofrågan underordnas klassfrågan kan man se i de nationella befrielseörelserna. Kvinnornas situation har inte blivit bättre efter befrielsen, snarare tvärtom. Maria Mies menar att kvinnor inte bör delta i någon befrielsekamp som inte har som mål att avskaffa den förtryckande arbetsdelningen mellan könen. Jag instämmer i detta.

En av Mies' teser är att kapitalismen exploaterar kvinnor, kolonier och natur på samma hänsynslösa sätt. Till skillnad från tidigare marxister är hon motståndare till tillväxtsamhället som sådant, eftersom det håller på att föröda vår jord. Hon visar också att hemmafruinstitutionen ingår som en viktig del av den globala kapitalackumuleringen, bland annat för att överflödskonsumtion i den "överutvecklade" delen av världen blivit en integrerad del av världskapitalismen. Den kontinuerliga spridningen av det borgerliga familjeidealet, baserat på idén om kvinnors särskilda plikter i hemmet, kallar hon "hemmafruering", ett fenomen som kvarstår även när de flesta kvinnor har förvärvsarbete, eftersom deras ställning förblir ojämlig på arbetsmarknaden så länge de samtidigt betraktas som hemmafruar om de är gifta eller som *potentiella* hemmafruar om de är ensamstående.

Överflödskonsumtionen i den rika världen är enligt Mies inte möjlig utan en superexploatering av kvinnor i de underutvecklade delarna av världen, till exempel inom den elektronikindustri som förlagts till Sydostasien. Om inte dessa kvinnor varit så underbetalda hade inte arbetarklassen i den överutvecklade världen haft råd med alla de apparater de nu fyller sina liv med. Inte heller hade de haft råd med alla de livsmedel som kan importeras billigt från u-länderna på grund av exploatering av de fattiga i dessa länder.

Även män måste bekämpa kvinnoförtrycket

Maria Mies menar vidare att detta globala utsugningssystem med kvinnorna underst inte kan existera utan våld. Hon beskriver utförligt 1600-talets häxprocesser i Europa som en nödvändig förutsättning för kapitalismens frammarsch, huvudsakligen för att den nya formen av privat ägande krävde att familjeöverhuvudena skulle få kontroll över kvinnors sexualitet så att arvsrätten kunde regleras. I detta system dödades hundratusentals kvinnor, framför allt barnmorskor och andra kvinnor med kunskap och självständig kontroll över sina liv. Hon visar också att brudbränningar i Indien inte är utslag av traditionella seder utan av ett materialistiskt tänkande inom den konsumtionsinriktade medelklassen. Att trakassera och plåga en nygift brud är ett sätt för mannen att pressa fram ännu större hemgift från brudens föräldrar. Att döda en nygift kvinna ger möjlighet till omgifte och därmed en ny hemgift, som kan uppgå till en hel årslön.

Enligt Maria Mies ingår misshandel och våldtäkt av kvinnor som ett

viktigt led i förtrycket av kvinnor i allmänhet. Alla kvinnor vet att de flesta män har fysisk möjlighet att tillgripa våld mot dem och att misshandel och våldtäkt inte är ovanligt. Detta bidrar till att patriarkatets makt över kvinnors arbetskraft och barnafödande ökar, vilket är poängen i Mies' analys. Hon menar också att mödrar är mönsterarbetare, eftersom de är så bundna till barnen och angelägna om att kunna försörja dem.

Bland Maria Mies' slutsatser märks hennes förslag att det måste bildas fler internationella, gärna informella, samarbetsorgan för kvinnor i olika länder. Som goda exempel nämner hon en gemensam holländsk-tysk-thailändsk-filippinsk kampanj mot sexturism och den lyckade kampanjen mot Depoprovera, där feminister i Väst och flera u-länder lyckades stoppa detta cancerframkallande preventivmedel. Mies menar att kampen för rätt till abort och preventivmedel måste stimuleras över hela världen. Ingen patriarkal statlig kontroll över kvinnors "fertilitet" kan accepteras. Vidare anser hon att världshandeln måste minskas drastiskt för att den leder till utsugning av u-länderna och förstörelse av naturen. I stället skall man satsa på lokal odling, även i storstäderna. Hon efterlyser också en kvinnligt dominerad konsumentrörelse som kan motverka konsumtionsvaruindustrins manipulation av kvinnorna.

Intressant nog menar Maria Mies att män aktivt måste delta i kampen mot det nykoloniala, naturförstörande patriarkatet. De bör till exempel starta rörelser som bekämpar kvinnovåldet. Hon skriver:

"Det är inte möjligt för kvinnor i våra samhällen att bryta sig ut ur de patriarkaliska burarna om inte män börjar en rörelse i samma riktning. En mansrörelse mot patriarkatet bör inte motiveras av välvillig paternalism, utan av en önskan bland dem själva att upprätta en känsla av mänsklig värdighet och respekt. Hur kan män ha respekt för sig själva om de inte respekterar kvinnor?"

De informella mansgrupper som i dag bildas för att män skall kunna bearbeta sina ofta negativa erfarenheter av relationer till kvinnor fyller säkert en viktig funktion, men de kan knappast tillsammans bli den rörelse som kan hota de patriarkala institutionerna. Jag tror att kvinnorörelsen återigen måste bli en könsrolls-rörelse där män och kvinnor verkar tillsammans för gemensamma mål. Behovet av helt kvinnliga fora och nätverk kvarstår säkert, men detta får inte utesluta ett samarbete med alla de män som trots allt sympatiserar med kvinnokampen. Jag tror att många män starkt ogillar våld och diskriminering mot kvinnor, men att de inte vet hur de skall kanalisera sitt ogillande. De behöver könsrolls-rörelsen för att bli medvetna om sina egna blockeringar och för att utvecklas som män-

niskor. De män som är tveksamma bör uppmuntras att ta ytterligare steg i rätt riktning. Om de skräms bort av ultrafeministiska paroller försvagas enligt min mening möjligheterna till framgång.

Den nya könsrollsrörelsen finns redan delvis i form av informella nätverk. Den kan dock utvecklas till en stark utåtriktad rörelse. En förutsättning är att den inte binds upp till det etablerade samhällets patriarkala institutioner som företagarorganisationer, fackföreningar eller politiska partier. En annan förutsättning är att rörelsen inte tar det nuvarande tillväxtsamhället för givet utan söker hitta nya produktionsformer som inte bygger på vinstmaximering. Jag är inte säker på att rörelsen måste formaliseras med stadgar, förbundsstyrelse och hela den traditionella organisatoriska rekvisitan. Kvinnorörelsen har här bidragit med ett nytt tänkande som vi män måste ta till oss.

Vissa inom den radikala kvinnorörelsen tycks ha kommit till nästan motsatt uppfattning. Vid en kvinnodebatt på det marxistiska folkuniversitetet i januari 1989 uttryckte bland andra Gudrun Ekeflo en djup pessimism. På min fråga om det ändå inte borde vara strategiskt viktigt att få med de män som trots allt vill bekämpa patriarkatet, fick jag svaret att männen har alla möjligheter att göra det de vill och att de bör göra detta *för sig*. För mig liknar denna linje den svarta nationalismen i Sydafrika, den som säger att det är de vita som utgör fienden, inte apartheidssystemet.

ANC:s linje är att vinna så många som möjligt i kampen mot all form av rasism. Man söker till och med vinna vita rasistiska arbetare eftersom man anser att även de är offer för systemet. Det borde vara strategiskt riktigt att göra samma sak i kvinnofrågan. Man måste analysera vilka som ytterst upprätthåller patriarkatet och sedan söka bilda bredast möjliga front mot detta system. Om det vore så att alla män tjänar lika mycket på systemet borde utsikterna till framgång vara obefintliga.

Litteratur

Berg Elly m.fl., *Det lilla kollektivhuset. En modell för praktisk tillämpning*. Stockholm, Byggforskningsrådet T14:1982.

Berner Öste, Mia m.fl., *Kvinnors liv och arbete — en studievägledning*. Stockholm, Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, 1963.

Dahlström, Edmund m.fl., *Kvinnors liv och arbete/Kvinnors liv og arbeid. Svenska och norska studier av ett aktuellt samhällsproblem*. Stockholm, Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, 1962.

- Frankenhauser, Marianne, "Jag önskar jag kunde dela mig i två", artikel i *Forskning och Framsteg* nr 1/1991, s. 11—16.
- Fredriksson, Ingrid (red.), *Könsroller. Debatt om jämställdhet*. Prisma och Studentföreningen Verdandi, 1965.
- Friedan, Betty, *Den feminina mystiken*. Stockholm, Norstedts, 1968.
- Matthis, Iréne och Dick Urban Vestbro, *Kvinnokamp. För en revolutionär kvinnorörelse*. Stockholm, Gidlunds, 1971.
- Mead, Margaret, *Kvinnligt manligt mänskligt. En undersökning av tre primitiva samhällen*. Stockholm, Bonniers, 1957.
- Mies, Maria, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale. Women in the International Division of Labour*. London, Zed Books, 1986.
- Mitchell, Juliet, *Kvinnorna: Den längsta revolutionen, med en inledande essä av Iréne Matthis, kritik av Quintin Hoare och replik av Juliet Mitchell*. Lund, Zenit Reprint 2, 1969.
- Moberg, Eva, "Kvinnans villkorliga frigivning" (i antologin *Unga Liberaler*). Stockholm, Bonniers 1961.
- Moberg, Eva, *Kvinnor och människor*. Stockholm, Bonniers Tribunserie, 1962.
- Myrtin, Maria och Tore Nilsson, "Hjärtan svälter liksom kroppar, ge oss bröd, men oss också rosor", artikel i *Kommentar*, s. 4—5, 1970.
- Palm, Göran, *Indoktrineringen i Sverige*. Stockholm, Norstedts, 1968.
- SAP, *Kvinnans jämlikhet. Ett framtidsprogram*. Stockholm, Tiden, 1964.
- Scott, Hilda, *Kan socialismen befria kvinnan? Erfarenheter från östeuropeiska länder*. Stockholm, Liber, 1978.
- Vestbro, Dick Urban, "Könskamp och klasskamp", *Ord & Bild*, 1968.
- Vestbro, Dick Urban, *Att bygga för jämställdhet*. Stockholm, Bonniers, 1968.
- Vestbro, Dick Urban, *Kollektivhus från enkökshus till bogenenskap*. Stockholm, Bygghörsningsrådet T28:1982.
- Vestbro, Dick Urban, "Socialistiska och borgerliga bostadsutopier", i *Zenit* nr 87 (1/85).
- Woodward, Alison, Dick Urban Vestbro och Maj-Britt Grossman, *Den nya generationen kollektivhus. Experiment med social integration, förvaltning och rumsutformning*. Stockholm, Bygghörsningsrådet T16:1989.
- Åkerman, Brita m.fl., *Service och gemenskap där vi bor i Stockholm*, Kommunstyrelsens kommitté för kvinnofrågor. Stockholm, Tiden, 1975.
- Åkerman, Brita, "Vi kan dra nytta av fyrtio års erfarenheter", *Arkitekttidningen* nr 4, 1976.
- Åkerman, Brita m.fl., *Den okända vardagen — om arbetet i hemmen*. Stockholm, Akademilitteratur, 1983.

5. Införande av särbeskattning i Sverige

Sonja Lyttkens

När min nuvarande make, Sven Hamrell, i slutet av 1950-talet började tala om äktenskap sade jag: "Det har jag inte råd med, vi kommer att bli sambeskattade*." — "Det skall vi ändra på", blev det optimistiska svaret. Märkligt nog lyckades detta.

När jag år 1959 började studera den aktuella situationen i fråga om familjebeskattningen blev jag bekymrad. För en särbeskattningsanhängare var den år 1952 införda tudelningen en olycka. En särbeskattningsreform före 1952 hade varit lättare att genomföra — den hade inte medfört så stora skattehöjningar. Men nu var förhållandet annorlunda — att ta bort de skattelättnader för hemmafrufamiljer som införts vid tudelningen skulle ge väsentliga skattehöjningar.

Men skam den som ger sig. Resultatet av mina funderingar blev en artikel i Sveriges förenade studentkårers tidning *Studenten* (nr 5, 1959) med titeln "Sam- eller särbeskattning". Den var med avsikt skriven för att appellera till blivande akademiker och till min fackorganisation SACO. Jag framhöll att den stora begåvningsreserven fanns bland flickorna och vi borde göra allt för att locka fram den, och fortsatte: "I den situationen är det kortsynt att behålla en skattelagstiftning som gör att högt kvalificerade kvinnor med dyrbara studier bakom sig lämnar sina yrken och som därmed skrämmer flickorna från att skaffa sig en ordentlig utbildning. . . Sambeskattningen motiveras numera inte med att 'två lever billigare än en' utan med att 'familjen skall betraktas som en enhet'. Detta låter i förstone både rätt och moraliskt. Men när man samtidigt inte tillmäter husfruns arbete i hemmet något värde vid beskattningen. . . så blir frasen om familjens enhet begreppsöverskrivet. Den leder till det barocka resultatet att en familj där familjeinkomsten förtjänas av den ena maken ensam kommer att likställas i inkomsthänseende med den familj där samma familjeinkomst intjänas av båda makarna. Frågan hade väl inte någon större betydelse på den tiden då husligt arbete var lågt avlönat. Men i och

med att levnadsstandarden stigit och arbetskraften blivit dyr så har detta problem fått ökad betydelse. Att mäta familjens standard efter makarnas sammanlagda inkomst blir nu mycket missvisande. Det nuvarande systemet kommer att verka som en kraftig premiering av hemmafruarna. . .

I sambeskattningsrevisionens i sommar publicerade betänkande (SOU 1959:13) rekommenderas dock endast smärre förändringar i det nu bestående systemet. . . Sveriges Akademikers Centralorganisation har däremot uttalat sig för fullständigt genomförd tudelning (se SACO-tidningen nr 6, 1959). Det sistnämnda blir emellertid en mycket dyrbar lösning — den beräknas kosta ca 200 miljoner kronor i skattebortfall. Själva principen för tudelning kan också diskuteras. Den motiveras med att 'två personer skall leva på denna inkomst' och innebär alltså ett hänsynstagande till försörjningsbördan. Det förefaller dock uppenbart att försörjningsbördan blir mycket större om man har minderåriga barn eller sjuka och åldringar att försörja än om man har en arbetsför make eller maka. Skall vi därför vid beskattningen ta hänsyn till försörjningsbördan — och det bör vi givetvis — så bör den beräknas i förhållande till antalet icke arbetsföra personer man har att ta vård om, däremot icke vara beroende av om man är gift eller ogift.

Så vitt jag kan förstå vore en konsekvent särbeskattning en rimligare lösning (även om ett kraftigt höjt förvärvsavdrag för gift kvinna eller kvinna med barn skulle ha lika stor eller kanske större effekt när det gäller att locka fram kvalificerad kvinnlig arbetskraft). Särbeskattning blir också 'billigare' än fullständigt genomförd tudelning och ligger dessutom i linje med den allmänna utvecklingen som tenderar att göra makarna till ekonomiskt självständiga individer. Det är nästan att beklaga att tudelningen genomfördes under en viss gräns 1952, ty därigenom är man i viss mån låst då väl ingen vill genomföra skattehöjningar för låglönegrupperna. Här är det inte möjligt att redogöra för hur detta problem skulle kunna lösas men avslutningsvis bör påpekas att särbeskattningen även har den fördelen att taxeringsförfarandet förenklas högst väsentligt.”

Det blev ingen som helst reaktion på min artikel i *Studenten*, trots att tidningen hade en upplaga på 30 000 exemplar och trots att artikeln marknadsfördes med stor entusiasm av tidningens redaktör, min blivande make. Kanske var tiden ännu inte mogen.

Fler än jag hade dock grubblat på problemet; Birgitta Dahl hade t.ex. på hösten 1962 förordat sambeskattningsens avskaffande (*Libertas* nr 4, 1962). I december 1962 publicerade två farmaceuter, Karin Christenson och Marianne Åberg, ett par artiklar om sambeskattningen i *Dagens Nyheter* (DN 2/12 och 5/12, 1962). De påpekade att sambeskattningen inne-

bar ett klart missgynnande av de ensamstående och premierade familjer med en undersysselsatt hemmafru utan barn. Detta sker dels genom den gynnsamma skatteskalen för gifta, dels genom det extra ortsavdraget, dvs. den ena makens rätt att tillgodogöra sig den andra makens (i regel hemmafruns) outnyttjade ortsavdrag. Christenson—Åberg yrkade att gifta utan barn skulle särbeskattas efter samma skala som före giftermålet. De ökade skatteintäkter detta skulle ge skulle överföras till barnfamiljerna.

Deras artiklar ledde till en intensiv debatt i Dagens Nyheter under drygt tre månader.

En knapp vecka efter Christensons—Åbergs artiklar publicerades en artikel av Karin Kock (DN 11/12, 1962). Hennes bestämda åsikter och distinkta formuleringar antydde att hon länge funderat över detta problem och nu tog tillfället i akt att framföra sina åsikter. Hon skrev:

”Det nuvarande skattesystemet bygger på föreställningar från förra århundradet då man ansåg idealet vara att hustrun uteslutande arbetade för familjen och då man inbillade sig att mannen försörjde sin hustru.” Karin Kock yrkade på ett helt nytt skattesystem som inte favoriserade äktenskapet som sådant; särbeskattning för inkomst av tjänst (däremot inte för förmögenhetsinkomster av hänsyn till risken för skattefusk), en enhetlig skatteskala, slopande av förvärvsavdraget — det är könsbundet, det gynnar de stora inkomsttagarna och tar ej hänsyn till barnantalet — och slutligen värdering och beskattning av hemarbetet.

Alva Myrdal ingrep med en artikel i DN den 12 januari, där hon bl.a. förordade en värdering och beskattning av hemarbetet. Tanken på beskattning av hemarbetet avfördes dock snart ur diskussionen, man enades om att de praktiska svårigheterna skulle bli för stora.

Jag skickade min Studentenartikel till Christenson—Åberg som uppmanade mig att skriva i Dagens Nyheter. Så skedde och artikeln infördes i DN den 16 januari. Christenson—Åberg hade lagt praktiska synpunkter på sambeskattningsproblematiken. Jag kopplade ihop min argumentation för särbeskattningen med det principiella kravet på att jämlikheten mellan könen och därmed kvinnans ekonomiska självständighet måste ligga till grund för beskattningens utformning, ett argument som inte tidigare framförts med samma kraft. Jag skrev bl.a.:

”I sambeskattningsrevisionens betänkande konstaterades att giftermål numera i de flesta fall ej medför skattehöjning, utan i stället skattelinndring. Kunde man upplysa allmänheten om detta förhållande, så skulle kritiken mot sambeskattningen försvinna — fränsett den kritik som

bara består av gnäll över det allmänna skattetrycket — så resonerar man i betänkandet. Då professorn i finansrätt med finansvetenskap vid Uppsala Universitet, Leif Mutén, som ämne för sin installationsföreläsning valt just 'Sambeskattningen' väntade man sig att problemet skulle få en ny belysning. Men även denne expert på frågan nöjde sig med att ge en detaljerad framställning av hur det nuvarande systemet fungerar och citerade revisionens åsikt att upplysning om systemets verkningar skulle vara tillräcklig för att få allmänheten att acceptera sambeskattningen.

Såvitt jag förstår är detta en missuppfattning av problemet. Man ser inte, eller vill inte se, att drivfjädern till missnöjet med sambeskattningen är att kvinnan fordrar att bli betraktad som en ekonomiskt självständig individ. Varför skall, som nu är fallet, inkomsten av det yrke en kvinna utbildar sig för bli högre beskattad om hon gifter sig och varför skall detta inträffa speciellt för yrken med lång utbildningstid? Detta är givetvis ett problem för båda makarna, men det blir mest aktuellt för kvinnan, ty i praktiken blir det i regel hustrun som får sluta sitt arbete om familjens skötsel och ekonomi kräver det. Härtill kommer att nettoinkomsten av hustruns förvärvsarbete beskattas med makarnas marginalskatt och vägs mot obeskattat arbete (eller fritid) i hemmet. Sambeskattningen försvårar därför för kvinnor som önskar ägna sig åt förvärvsarbete att behålla detta efter giftermålet. Kvinnorna uppmuntras med andra ord att bli hemmafruar, och detta gäller speciellt kvinnor utan barn, eftersom de ej har något nämnvärt förvärvsavdrag. Här måste man också komma ihåg att det är utslagsgivande för en kvinnas hela framtid om hon kan hålla sig kvar i sin yrkesverksamhet samt att det är en fiktion att tro att äktenskapet är en garanti för varaktig försörjning i våra dagar då ca 20 procent av äktenskapen upplöses genom skilsmässa. En annan konsekvens av det nuvarande systemet blir att kvinnor ej kan räkna på samma utdelning på det i deras utbildning nedlagda arbetet och kapitalet som männen kan göra."

Efter att ha talat om bristen på kvalificerad arbetskraft och om att den stora begåvningsreserven finns bland flickorna, påtalade jag problemet med det extra ortsavdraget. Om bara den ena maken har inkomst så får denne båda makarnas ortsavdrag. Detta innebär att då hustrun börjar arbeta så drabbar den gemensamma marginalskatten i realiteten hela hennes inkomst utan reduktion för ortsavdrag. Därför kommer valet för hustrun att stå mellan ett skattefritt arbete i hemmet och ett förvärvsarbete vars nettoinkomst reduceras med makarnas marginalskatt (en effekt som senare kom att kallas "tröskeeffekten"). För första gången påvisade här

klart det extra ortsavdragets negativa effekt på utbudet av kvinnlig arbetskraft. Detta var ett argument mot sambeskattningen som skulle upprepas många gånger i den följande debatten. Jag fortsatte

”En höjning av tudelningsgränsen eller fullt genomförd tudelning löser på intet sätt de förvärvsarbetande gifta kvinnornas problem. Marginalskatten för gifta kvinnor som vill förvärvsarbete blir fortfarande hög. Tudelning medför vidare skattelättnader vid äktenskapets ingående om makarnas inkomster är olika, dvs. den verkar som en premiering av vigseln. Att barn och äldre behöver försörjas är givet, men att vuxna friska kvinnor skall behöva försörjas är en förlegad ståndpunkt. Tudelningen är bygd på tanken att hustrun skall ’försörjas’ av mannen och gynnar allra mest den undersysselsatta hemmafrun utan barn. Emellertid avslutade 1957 års sambeskattningsrevision sitt betänkande med att yrka på en höjning av tudelningsgränsen. Det kan i detta sammanhang vara av intresse att ta del av remissyttranden över detta betänkande. Yrkeskvinnornas samarbetsförbund uttalade sig för särbeskattning som den principiellt riktiga lösningen. Länsstyrelsen i Jönköpings län förordade övergång till särbeskattning under åberopande av giftermålsbalken. Till denna åsikt anslöt sig även Svensk Industriförening, som dessutom underströk att särbeskattning medför ett förenklat taxeringsförfarande. Övriga remissinstanser ställde sig tveksamma eller förordade sambeskattningsystemets bibehållande. Då problemet blir extra aktuellt för kvinnor med lång och kostsam utbildning hade man kunnat vänta sig att SACO skulle föra deras talan. Men SACO uttalade sig i sitt remissyttrande för fullt genomförd tudelning — det minsta man kan säga därom är att SACO därvid inte tagit någon större hänsyn till sina kvinnliga medlemmar.

Vad finns då för skäl mot särbeskattning?”

Professor Mutén hade anfört som skäl att den skulle medföra att det extra ortsavdraget för hemmavarande maka eller make då skulle slopas. Jag fortsatte:

”Nåväl, varför skulle det ej kunna slopas. Om två makar utan barn vill lägga sin standardhöjning på att den ena stannar i hemmet, så må det stå dem fritt, men samhället har ingen anledning att genom ett extra ortsavdrag subventionera en sådan levnadsform. Varför skall för resten just en gift man ha rätt till ortsavdrag för en person som sköter hans personliga passning? Det är naturligt att barn och äldre behöver en vårdare, men varför skall det gälla en vuxen man? Man kan

här jämföra t.ex. det fall då en hemmadotter sköter sina gamla föräldrar och alltså i realiteten utför en husmors arbete — för henne erhåller icke föräldrarna något ortsavdrag. En annan invändning mot särbeskattning är att den skulle ge upphov till skatteflykt. Vad finns det för skäl för ett sådant antagande? Jag tror att farhågorna är betydligt överdrivna. Det minsta man kunde begära vore för övrigt en grundlig utredning av denna fråga, så att inte en ordentlig principdiskussion av särbeskattningen även i fortsättningen kommer att viftas bort med hjälp av detta dåligt underbyggda argument.”

Jag avslutade:

”Att en barnvänligare politik än den nuvarande är nödvändig är uppenbart, men hänsyn till barnkostnaderna bör tas på samma sätt för gifta som för ogifta.”

Leif Mutén svarade, liksom SACO-representanten Ulf Rundin. Detta gav mig tillfälle till genmäle och därigenom fick jag möjlighet att framföra ytterligare argument, som inte fått plats i den första artikeln. Så skrev jag t.ex. i mitt svar till Leif Mutén (DN 5/2, 1963):

”Det är också förvånande när man anser barnbidrag så mycket rättvisare än barnavdrag — därför att avdrag, till skillnad från bidrag, gynnar högre inkomsttagare mer än lägre — men ej anlägger samma synpunkt på det extra ortsavdraget för hemmavarande make, respektive den lägre skatteskalan för gifta, vilket också gynnar högre inkomsttagare än lägre.”

Det var första gången detta argument framfördes och det kom med tiden att influera utvecklingen i familjeskattefrågan. Jag fortsatte:

”En kategori personer som sannerligen har skäl att vara missnöjda om de helt hade klart för sig det nuvarande systemets konsekvenser är de ensamstående. Det är ju ganska egendomligt att gifta barnlösa skall favoriseras framför dem. Ofta klagas i insändarspalterna på att man får ‘betala för andras ungar’. En mycket mera berättigad klagan vore att man får betala för andras hemmafruar. Men eftersom denna senare subvention sker i form av ortsavdrag och lägre skatteskala, så blir den mycket mindre iögonenfallande än barnbidragen, detta trots att den på grund av progressiviteten gynnar högre inkomsttagare mer än lägre.”

I mitt svar till Ulf Rundin, SACO, (DN 19/2, 1963) skrev jag bl.a.:

”Det är beklämmande att vår största akademikerorganisations talesman ej begripit det principiellt väsentliga i debatten om sam- eller särbeskattning, vilken gäller frågan om kvinnan skall betraktas som en ekonomiskt självständig individ eller ej. Detta problem avfärdas ironiskt av Ulf Rundin med påståendet att han ej vill underskatta frågans ’psykologiska betydelse’. Det är otillständigt att här tala om ’irritationsmoment för yrkeskvinnorna’. . . Det är den växande insikten om att det här gäller ett krav på ekonomisk självständighet för kvinnan som ger diskussionen om sambeskattningen dess intensitet. Anser man att kravet på kvinnans likställdhet är ett principiellt viktigt krav så får man underordna sig de konsekvenser detta drar med sig.”

Här ekar tongångar från Eva Moberg. Hennes artikel ”Kvinnans villkorliga frigivning” i *Unga Liberaler*, 1961, kom att fungera som en katalysator i könsrollsdebatten och i debatten om kvinnans frigörelse. Alva Myrdal hade talat om kvinnans dubbla roller. Eva Moberg var mera radikal när hon framförde tanken att kvinnans biologiska funktion att föda barn inte borde sammanblandas med funktionen att sköta hemmet och fostra barnen.

Jag fortsatte:

”Rundin flyr undan problemet om marginals-katten. I det sammanhang där han borde ha nämnt det (nämligen då han talar om hur ett äkta par där båda arbetar skall beskattas i förhållande till ett äkta par där bara den ena maken arbetar) glider han genast över till det mer svårlösta problemet om värdering av hemmafruns arbete. Han förtiger att en särbeskattning skulle lösa frågan om marginals-katten på hustruns inkomst och därigenom bli gynnsammare för yrkeskvinnor än fullt genomförd tudelning. Rundin försöker trösta kvinnorna med att makarnas sammanlagda skatt blir lägre vid tudelning än vid särbeskattning — men det är inte det frågan gäller. Det är marginals-katten och inte totalskatten som blir aktuell när hustrun väljer mellan hemarbete och förvärvsarbete.”

Jag slutade mitt genmäle till Ulf Rundin på följande sätt:

”Tanken bakom de förslag om särbeskattning som framkommit har inte varit något försök att komma åt hemmafruarna, utan avsikten har varit dels att ge kvinnan den ekonomiska självständighet som hon

behöver i dagens samhälle och dels omfördela skattetrycket så att mer än som nu är fallet hänsyn tas till barnfamiljerna. Genom sitt ställningstagande för fullt genomförd tudelning ställer sig SACO — medvetet eller omedvetet — på deras sida som vill att skattesystemet skall favorisera hemmakvinnan. Visst hade jag väntat att någon i denna debatt skulle föra hemmakvinnornas talan, men att det skulle bli just SACO är förvånande, eftersom det är en sammanslutning som skall tillvarata sina medlemmars yrkesintressen.”

Till min stora glädje fick jag i slutet av januari 1963 ett brev från förbundssekreteraren i Liberala Studentförbundet där han meddelade att krav på särbeskattning skulle införas i deras skrift *Solidarisk familjepolitik*. Därmed blev Liberala Studentförbundet den första partiorganisation som officiellt tog ställning för särbeskattning.

Efter en del andra debattinlägg fick Leif Mutén slutreplik i DN den 14 februari 1963. Men den 3 mars inflöt ett inlägg från Alva Myrdal, sänt från nedrustningskonferensen i Genève, där hon skrev: ”Professor Mutén och andra experter på det nuvarande skattesystemet kommer aldrig att få sista ordet i den alltmer brännande frågan om äkta makars beskattning. För dagen skulle jag endast till den redan rika argumentsamlingen till förmån för radikala reformer vilja understryka en sak som hittills alltför litet uppmärksammats.” Alva framhöll därefter att det rådande systemet ej endast drabbade makar med höga inkomster (makar med gemensam inkomst om 30 000 kronor eller mer). Det slog ”katastrofalt hårt” även i de låga inkomstgrupperna, t.ex. för hustrur som ägnade sig åt husligt deltidsarbete utanför hemmet. Detta märktes inte då två ensamstående gifte sig men blev påfallande då en förut hemarbetande hustru började ägna sig åt förvärvsarbete. Anledningen var inte progressiviteten, utan det faktum att mannen från sin inkomst haft rätt att frånräkna ett dubbelt, alltså även hustruns, Ortsavdrag.

Efter att ha givit ett räkneexempel fortsatte Alva: ”Alltså: vi utkräver straffskatt på en förvärvsarbetande kvinna därför att hon är gift. Eller, vilket är samma sak från andra sidan, samhället ger en skatteförmån åt en gift kvinna om hon inte förvärvsarbetar.”

Detta inlägg från Alva Myrdal var, enligt hennes egen uppgift, inspirerat av mina DN-artiklar, som hon läst i manuskript. Inlägget var betydelsefullt, därför att arbetsmarknadsargumentet mot sambeskattningen nu vidgades från att gälla den lilla gruppen av högutbildad arbetskraft till att gälla även lägre inkomstagare.

Vid det här laget hade alla de väsentliga argumenten för särbeskattning framförts. De upprepades och varierades i andra tidningar och i massme-

dia. På grund av den tekniskt invecklade skattefrågan fordrades också ett intensivt upplysningsarbete. Jag lärde mig också att argument behöver upprepas många gånger för att gå in i det allmänna medvetandet och bli förstådda. Jag samarbetade framför allt med Ingrid Fredriksson och Maj-Britt Sandlund; vi blev alla tre medlemmar i den i början av 1964 bildade könsrollsgrupp, som senare kom att kallas Grupp 222. Vi understöddes av Kurt Samuelsson, chefredaktör på Aftonbladet, den första tidning som pläderade för särbeskattning — det skedde redan 31 januari 1963.

Vilka argument använde då sambeskattningsanhängarna? Ofta framhölls att man önskade att skattesystemet skulle vara "neutralt" gentemot hustruns hem- eller bortaarbete och ge henne "valfrihet" mellan dessa båda möjligheter. Tyvärr menade de båda lägren olika ting med dessa värdeladdade ord. Sambeskattningsanhängarna ansåg det rådande systemet vara neutralt och rättvist och värderade förändringar utifrån om de gav förbättringar eller försämringar gentemot nuläget. Särbeskattningsanhängarna såg frågan mer från principiell synpunkt. De ansåg vidare att det rådande systemet gav en fördel till hemmafrufamiljerna och en nackdel för de ensamstående och att det motverkade hustruns förvärvsarbete.

Så småningom utvecklade sambeskattningsanhängarna ett principiellt argument för sambeskattningen. De stödde sig framför allt på skatteförmågeprincipen samt också på principen om familjen som ekonomisk och rättslig enhet. Men om man vill härleda sambeskattning med tudelning ur skatteförmågeprincipen så blir — som jag påpekade redan i Studentartikeln 1959 — en konsekvens att skatteberäkning borde ske efter antalet konsumtionsenheter i familjen, s.k. mångdelning. Ett sådant förslag framlades i tidningsartiklar och i en inlaga till skatteberedningen 1963 av Ingegerd Troedsson, den flitigaste debattören på den sambeskattningsvänliga sidan och aktivt verksam inom Högerens kvinnoförbund.

Den springande punkten var således tolkningen av skatteförmågeprincipen.

En radioserie med titeln *Har vi råd med familjen?* sändes hösten 1963 i Radioskolan och hade som underlag en bok med samma namn, redigerad av Moncia Boëthius. I ett kapitel i boken redogjorde jag för hur det nuvarande skattesystemet fungerade och pläderade för särbeskattning. I en recension av boken i Svenska Dagbladet den 19 oktober 1963 skriver Ingegerd Troedsson: "I Sonja Lyttkens uppsats 'Familj och skatt' i radioskolans 'Har vi råd med familjen?' får vi bevista den fullkomliga nedrivningen av vad som hittills uppnåtts på vägen mot skatterättvisa för barnfamiljerna."

Förespråkarna för särbeskattning sades sträva efter att "bryta sönder

den ekonomiska gemenskap som familjen dock utgör” samt skissera upp ”ett samhälle där vardera maken lever efter sin sociala och ekonomiska standard”. Fru Troedsson fortsatte ”varför inte söka *stimulera* dem som är intresserade av förvärvsarbete genom att arbeta för lägre progressivitet i stället för att genom *diskriminering* söka tvinga de hemarbetande att gå ut i förvärvslivet. . . Så länge vi har en progressiv skatt — och denna angräps inte i något avseende — skulle en särbeskattnings innebära en förskjutning av skattebördan mot de familjer där inkomstfördelningen är ojämn. . . Skatteförmågeprincipen skulle alltså sättas ur spel.”

Redan i Studententikeln 1959 framförde jag farhågor om att den delvis införda tudelningen skulle försvåra övergång till särbeskattnings eftersom en övergång från sambeskattnings med delvis genomförd tudelning till särbeskattnings skulle medföra skattehöjningar för hemmafrufamiljer, framför allt i lägre inkomstskikt. Dessa farhågor besannades, skattehöjningen för hemmafrufamiljer blev ett tungt vägande argument av praktisk art mot särbeskattnings. Det utvecklades huvudsakligen av vissa företrädare för Socialdemokratiska kvinnoförbundet, intensivast av dess vice ordförande, Nancy Eriksson, i hennes bok *Bara en hemmafru* (Forum, Stockholm, 1964). Man påpekade vidare att äldre utbildade kvinnor inte skulle tas emot på arbetsmarknaden och att vissa orter med ensidigt näringsliv inte hade några sysselsättningsmöjligheter för kvinnor. Vidare kunde yngre kvinnor inte gå ut i förvärvslivet så länge inte daghemsfrågan är löst. Att i detta läge försämra hemmafrufamiljernas ekonomi genom särbeskattnings vore högst orättvist, inte minst mot de lägre inkomsttagarna.

Särbeskattningsanhängarna insåg att det fanns en viss grund för dessa invändningar och svarade att införande av särbeskattnings måste kombineras med arbetsmarknadspolitiska åtgärder och generösa övergångsbestämmelser, speciellt för äldre hemmafrufamiljer.

Så skrev jag t.ex. i mitt svar till Ingegerd Troedsson i Svenska Dagbladet 3 november 1963.

”Det enda argument av sakligt innehåll mot särbeskattnings som fru Troedsson anför — och detta endast i förbigående — är att det på många platser ej finns arbetstillfällen för kvinnor. Beträffande detta vill jag framhålla följande. En särbeskattningsreform måste bedrivas parallellt med och helst föregås av intensifierade arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Det är här inte fråga om kvinnosak i mera snäv bemärkelse, det är också ett samhällsintresse att man på en och samma ort bereder arbetstillfällen för både män och kvinnor. . . Vidare är det givet att man med vissa särbestämmelser bör skydda hustru som ej kan

få arbete. Men har man bara riktlinjerna klara så bör detta problem som i realiteten är ett tecken på den dolda arbetslösheten bland kvinnorna gå att lösa.”

Frågan om sam- eller särbeskattning skar över partigränserna. Mot Nancy Eriksson och hennes meningsfränder stod sådana prominenta socialdemokrater som Alva Myrdal och Karin Kock och de understöddes av stridbara företrädare för den yngre generationen som Ingrid Fredriksson och Maj-Britt Sandlund. Sambeskattning med tudelning var fast rotad inom högern alltsedan partiets framgångsrika aktioner i familjebeskattningsfrågan omkring 1950. Fullt genomförd tudelning skulle vidare gynna höginkomsttagarna. Det var därför naturligt att SACO, liksom högern, favoriserade detta system. Inom folkpartiet fanns sedan länge sympatier för särbeskattning men där fanns också många som yrkade höjda förvärvsdrag. Redan 1959 hade frivillig särbeskattning införts i Norge. I Sverige framförde folkpartiet förslag om frivillig särbeskattning från 1960 och framåt.

Mitt samarbete med Ingrid Fredriksson och Maj-Britt Sandlund inledes redan under DN-debatten våren 1963. Ingrid Fredriksson var medlem i Socialdemokratiska studentförbundet och blev av förbundet ombedd att läsa in sig på familjeskattefrågan. Hon blev en övertygad särbeskattningsanhängare, skrev outröttligt bl.a. i Aftonbladet, Stockholms-Tidningen och Libertas och redigerade den uppmärksammade skriften ”Könsroller” i serien *Verdandi-debatt*. Maj-Britt Sandlund var också socialdemokrat och särbeskattningsanhängare. Hon var medlem av SACO:s familjepolitiska arbetsgrupp och kunde ge oss information om hur debatten där fördes. Vi tre konfererade ofta inbördes och gav varandra tips. Jag minns hur vi jublade, Ingrid Fredriksson och jag, när Maj-Britt Sandlund berättade att SACO började vackla i sitt försvar för sambeskattningen. Med detta förhöll det sig på följande sätt.

Allmänna skatteberedningen — med endast manliga medlemmar — tillsattes 1960 och ägnade sig de första åren åt mervärdeskatt och socialförsäkringar. På försommaren 1963 började man syssla med fysiska personers beskattning. Majoriteten ville behålla sambeskattningen. Bertil Östergren, SACO-representant, kunde tänka sig frivillig särbeskattning som komplement till fullständigt genomförd tudelning. Även Arne Nilstein, TCO, var positiv till frivillig särbeskattning och Rudolf Meidner, LO, var särbeskattningsvän. I december 1963 kallade skatteberedningen kvinnoorganisationerna till en ”hearing”. Inga Thorsson, ordförande i Socialdemokratiska kvinnoförbundet, föreslog därvid följande: Fullt genomförd särbeskattning som mål *på lång sikt* och höjning av barnbidrag, förvärvs-

avdrag för barnfamiljer samt avskaffande av sambeskattnings negativa effekter som delmål *på kort sikt*. Påverkade av detta och även av debatten i massmedia enades de tre löntagarepresentanterna om en gemensam linje, särbeskattnings på lång sikt och partiella reformer på kort sikt. Detta framfördes senare i en reservation och i ett särskilt yttrande av de tre löntagarepresentanterna. På så sätt åstadkoms en kompromiss mellan kravet på särbeskattnings och argumentet att sambeskattnings avskaffande skulle missgynna gifta kvinnor som inte hade reell valfrihet mellan hemarbete och yrkesarbete.

Under våren 1964 började det läcka ut att beredningen inte var enig. I början av juni hade vi en skattedebatt i könsrollsgruppen där jag och Jacob Palme inledde. Där hade också bedrivits en viss lobbyverksamhet, t.ex. hade såväl Maj-Britt Sandlund som Tora Nilsson tagit ut Bertil Östergren till lunch för att förse honom med argument mot tudelningen.

Beredningens betänkande, *Nytt skattesystem. Förslag avgivet av allmänna skatteberedningen* (SOU 1964:25) avlämnades i juni 1964. Beredningens majoritet ville behålla sambeskattnings. Men beredningen verkade haft bråttom när de behandlade familjebeskattnings. Deras principiella resonemang var ett bedrövlings aktstycke — ologiskt, inkonsekvent och fullt av icke redovisade antaganden — och verkade enbart tillkommet för att försvara det bestående systemet.

Jag kritiserade betänkandet i en artikel i *Tiden* (nr 9—10, 1964) med titeln ”En grumlig utredning”. Då det kan vara intressant att se hur tönigt en statlig beredning kan tillåta sig att argumentera skall jag ge några exempel på min kritik. Jag skrev:

”I ett inledande principiellt resonemang försöker beredningen härleda sambeskattnings ur skatteförmågeprincipen. Det är viktigt att omsorgsfullt granska detta grundläggande resonemang, då beredningen i fortsättningen betecknar sambeskattnings som ’riktig’ och ’rättvis’ och genomgående använder detta som argument. . . Beredningen vill skjuta det individualistiska betraktelsesättet i bakgrunden och i stället fästa avseende vid det kollektiv som för sin försörjning är beroende av inkomsten. Det är således kollektivets beskattning som skall diskuteras och kollektivets skatteförmåga som skall vara utslagsgivande för beskattningen. . . Beredningen påstår emellertid att detta leder till att det i princip bör vara likgiltigt vilken eller vilka individer i kollektivet som uppbär ifrågavarande inkomst, och fortsätter (s. 273) ’Det är således med detta synsätt utan betydelse om i ett äktenskap mannen eller hustrun eller båda makarna är inkomsttagare (att en merkostnad

kan uppkomma när båda makarna arbetar är en annan fråga som givetvis kräver beaktande). . .’.

Här föreligger en motsägelse. Om en merkostnad (t.ex. för hemhjälp eller daghem) uppkommer då båda makarna arbetar så influerar det ju kollektivets skatteförmåga. Det är med andra ord *inte* likgiltigt för skatteförmågan vilken eller vilka individer som uppbär inkomsten, så snart inkomsten härrör från förvärvsarbete. Slutledningen ovan (att skatteförmågeprincipen leder till att det bör vara likgiltigt vilken eller vilka individer i kollektivet som uppbär inkomsten) är felaktig. Genom att utnyttja denna falska slutledning lyckas emellertid beredningen med konststycket att reducera merkostnaden då båda makarna arbetar till en ‘annan fråga’ som man kan negligera då det gäller principdebatten om kollektivets beskattning. Beredningen gör med andra ord här en godtycklig inskränkning av skatteförmågebegreppet — dvs. ett underförstått antagande — som man ej redovisar utan söker framställa som en följd av de givna premisserna.

I och med de ovan citerade meningarna glider beredningen över till att tala om ‘äktenskap’ i stället för ‘kollektiv’. Ordet kollektiv nämns inte längre. På så sätt anser sig beredningen ha visat att sambeskattningen blir en följd av de uppställda ledande principerna. Men med ett sådant sätt att resonera har man ju lämnat varje anspråk på konsekvens i tillämpningen av de föregivna ledande principerna — skatteförmågeprincipen och det kollektivistiska betraktelsesättet. Vart tog alla andra kollektiv vägen i sammanhanget? Med denna godtyckliga metod att plötsligt anse att huvudregeln bör tillämpas endast på ett specialfall kunde man ju lika väl t.ex. dragit slutsatsen att alla föräldrar och barn utgör ett kollektiv som bör ‘kollektivbeskattas’, däremot inte gifta personer utan barn. . .

Beredningen anser vidare att en konsekvens av de ledande principerna är att hänsynen till skatteförmågan hos kollektivet ‘äktenskap’ skall tas just genom sambeskattning av vår nuvarande typ (dvs. genom extra ortsavdrag för hemmafru och genom lägre skatteskala för gifta). Hur detta härleds ur skatteförmågeprincipen och ett kollektivistiskt betraktelsesätt är emellertid höljt i dunkel. . .

Beredningens principiella resonemang, där man försöker härleda sambeskattningen ur skatteförmågeprincipen och ett kollektivistiskt betraktelsesätt, framstår som ännu egendomligare då beredningen senare upptäcker att det finns kollektiv som blivit bortglömda. Längre fram behandlas andra kollektiv som också anses influera skatteförmågan, nämligen barnfamiljerna. . . Där föreslår man att hänsyn till kollektivets minskade skatteförmåga bör tas genom bidrag. . .

Med andra ord, hänsynen till att två personer skall leva på samma inkomst i kollektivet 'äktenskap' anser beredningen — utan motive-ring — självklart bör medföra extra grundavdrag och lägre skatteska-la. Men då det gäller hänsynen till att ännu flera personer skall leva på samma inkomst i kollektivet 'barnfamiljen' yrkar beredningen — efter lång diskussion — på bidrag. Hur motiveras nu denna skillnad i be-handlingen av de båda kollektiverna? Den motiveras inte alls.

Det är nästan genant att behöva påpeka för beredningens ledamöter att en konsekvent behandling av kollektivens beskattning, utifrån de valda utgångspunkterna, kräver att man talar om vad man menar med kollektiv, vilka kollektiv man ämnar ta hänsyn till, och motiverar den-na inskränkning, samt också — i förekommande fall — motiverar var-för olika kollektiv skall behandlas olika.

I belysning av detta förefaller det en aning pretentiöst att sedan sä-ga att man vill pröva om teoretiska och principiella invändningar kan riktas mot sambeskattningen och med vilken tyngd detta kan ske. Be-redningen har dessutom gjort det väl lätt för sig vid denna prövning, ty den utgår ju redan från antagandet att sambeskattningen är teore-tiskt och principiellt riktig.

Så bemöts t.ex. argumentet om tröskeeffekten på gift kvinnas för-värvsarbete med att den blir en 'naturlig och självklar' konsekvens av sambeskattningen (s. 280). Eftersom sambeskattningen förutsättes som given kan beredningen konstatera att enda botemedlet är en däm-pad progression — för att i nästa mening omtala att en dämpad pro-gression kan vi ändå inte införa i någon större omfattning. . .

Beredningen ger inte någon ärlig redovisning av argumenten. . . I fråga om barnfamiljerna. . . yrkar man att hänsynen till det ökade antalet individer i kollektivet skall tas genom bidrag. Detta motiveras på föl-jande sätt. Beredningen diskuterar bidrag kontra avdrag och avstyrker avdrag därför att de inte ger något till de sämst ställda familjerna. Gäller inte samma sak för det extra grundavdraget för hemmafru? Varför anses detta argument relevant för barn men ej för hustru? . . .

Beredningen diskuterar vidare om hänsyn till barnen skulle kunna tas genom lägre skatteskala (flerdelning). Men mot lägre skatteskala invänder beredningen, att detta skulle medföra alltför stora skattelättnader för barn, speciellt i högre inkomstklasser. Gäller inte samma sak skattelättnaden för hemmafru? Den stora 'skattepremien' för hemma-fru, större ju högre mannens inkomst är, brukar anföras som ett argu-ment *mot* sambeskattningen. Varför anser beredningen detta argu-ment relevant när det gäller barn utan att alls ta upp argumentet när det gäller hustru? . . .

Som ytterligare argument mot 'flerdelingen' påpekar beredningen att då borde barnets inkomst rätteligen inräknas i familjeinkomsten, vilket skulle medföra en relativt hög skattebelastning på denna inkomst. Men den relativt höga skattebelastningen på hustruns inkomst är ju det främsta argumentet *mot* sambeskattningen. Varför anser beredningen argumentet relevant för barn men ej för hustru?"

Som skäl mot särbeskattning anförde beredningen de skattehöjningar som en reform skulle medföra. Om detta skrev jag

"En särbeskattningsreform behöver för övrigt ej alls ha de verkningar som beredningen påstår. Beredningen baserar sina beräkningar på ett enda exempel — det tänkta exemplet att alla beskattas efter nuvarande skatteskala för ogifta och de ökade skatteintäkter detta ger slås ut i form av ökade barnbidrag. Men en omläggning till särbeskattning kan ske på många olika sätt — man kan t.ex. välja en skatteskala någonstans mellan nuvarande skatteskalor för gifta och ogifta och vidare kan man t.ex. lägga mera på mervärdesskatten och fördela detta i form av ytterligare höjda barnbidrag. . . Det är en stor brist i beredningens förslag att ej flera särbeskattningsalternativ uträknats och diskuterats, och det är inte rimligt att basera kritiken mot särbeskattningen på ett enda exempel."

Jag avslutade med orden "Det är uppenbart att hela frågan om familjebeskattningen bör bli föremål för en ny och grundligare utredning — det vore förvånande om finansministern kan låta sig nöja med den undermåliga prestation som allmänna skatteberedningen lyckats åstadkomma på detta område."

Remissyttranden över betänkandet avlämnades i november 1964. Nästan alla remissinstanser ansåg att sambeskattningen måste behållas tills vidare, men flera uttalade sig för en framtida övergång till särbeskattning och krävde ny utredning, t.ex. arbetsmarknadsstyrelsen, socialstyrelsen, Yrkeskvinnornas riksförbund och Fredrika Bremer-Förbundet. Kvinnornas andel i löntagarorganisationerna ökade snabbt under 60-talet och sannolikt var detta orsaken till att organisationerna bytte ståndpunkt i särbeskattningsfrågan. Organisationerna anteciperade en framväxande medlemsopinion. TCO var den enda organisation som i sitt remissyttrande tveklöst tog ställning för ett snabbt genomförande av särbeskattning, troligen beroende på att i TCO var kvinnornas andel 40 procent mot endast 25 procent i SACO och LO.

Vid 1965 års riksdag framlades ett regeringsförslag om frivillig särbeskattning. Finansministern uttalade i statsverkspropositionen att ”starka principiella skäl” för särbeskattning hade anförts i den allmänna debatten.

Den frivilliga särbeskattningen accepterades — öppet eller stillatigande — av alla oppositionspartierna. Däremot mötte den motstånd inom regeringspartiet. Nancy Eriksson yrkade avslag på regeringsförslaget med motiveringen att det endast skulle gynna högre inkomstagare.

Socialdemokraterna var, i likhet med högern, splittrade i själva principfrågan. Propositionerna till 1965 års riksdag visar att regeringen inte följde en enhetlig linje. Å ena sidan föreslog finansministern frivillig särbeskattning som ett provisorium i avvaktan på en slutlig lösning av särbeskattningsfrågan. Å andra sidan innebar skatteskalorna en väsentlig höjning av tudelningsgränsen, vilket skulle ytterligare försvåra en framtida övergång till särbeskattning.

År 1965 tillsattes familjeskatteberedningen, vari ingick bl.a. socialdemokraterna Maj-Britt Sandlund och Nancy Eriksson samt folkpartisten Cecilia Nettelbrandt. År 1967 tog folkpartiet och centern för första gången i riksdagen ställning för särbeskattning. Detta upprepades i en gemensam mittenpartimotion 1968 och i en folkpartimotion 1969. För socialdemokraterna var huvudproblemet att ge särbeskattningen en sådan utformning att den inte främst gynnade högre inkomstagare och missgynnade lågavlönade enförsörjarfamiljer.

Särbeskattningsfrågan var utomordentligt känslig för Socialdemokratiska kvinnoförbundet. Många av förbundets medlemmar var äldre hemmafruar som skulle förlora på en renodlad särbeskattning. Även av andra skäl kunde de vara kallsinniga till de unga intellektuella kvinnornas radikala könsrollsideologi. Nancy Eriksson representerade denna opinion. Hon såg familjebeskattningen mera som en fördelningspolitisk fråga än som en principfråga om jämlikhet mellan könen. Men särbeskattningstanken hade en mäktig anhängare i Inga Thorsson. Hon har utan tvekan spelat en viktig roll för förbundets anslutning till särbeskattningsprincipen 1964.

Men familjebeskattningen ägnades påfallande liten uppmärksamhet i debatt och studiearbete ända fram till 1970. Hur skall man förklara denna passivitet? Sannolikt anteciperade kvinnoförbundet en framtida medlemsopinion vid sitt principiella ställningstagande för särbeskattning 1964. Denna låg dock så långt före den aktuella opinionen att förbundsledningen fann bäst att ligga lågt under den tid reformen förbereddes. Med en mera offensiv taktik hade man riskerat att framkalla en konservativ reaktion.

Vad som kom finansminister Gunnar Sträng att till sist övervinna sin tveksamhet inför särbeskattningen var utvecklingen på arbetsmarknaden. 1965 års långtidsutredning hade i sin huvudrapport 1966 ånyo understrukt framtidsperspektivet av växande arbetskraftsbrist. Våren 1969 var en konjunkturuppgång tydligt märkbar och svår brist på arbetskraft väntades i nästan alla delar av landet.

Socialdemokraternas och LO:s jämlikhetsgrupp, tillsatt 1968, föreslog i sin i augusti 1969 offentliggjorda rapport, att skatteskalorna för gifta och ensamstående skulle närmas till varandra stegvis. Genom jämlikhetsgruppens rapport — som godkändes av partikongressen — förankrades särbeskattningsreformen i socialdemokratins jämlikhetspolitik och fick därmed en ideologisk legitimering. Men det var ingen bred och spontan partiopinion som stod bakom reformkravet. Märkligt är att Gunnar Sträng inte berörde familjebeskattningsfrågan i sina anföranden om den kommande skattereformen på våren och sommaren 1969 och inte heller i Rådslag 69, partiets stora opinionsbildningskampanj kring jämlikhetsproblemen.

Varför var man så förtegen om särbeskattningsfrågan inom socialdemokratiska partiet? Två förklaringar kan vara tänkbara, säger Nils Elvander i sin bok, *Svensk skattepolitik 1945—70*.¹ Dels var frågan alltför tekniskt komplicerad för att föras ut i rådslagsaktiviteten. Dels var den politiskt känslig. Visserligen kände sig partiet bundet av kongressbeslutet 1968 att genomföra reformen men det var ingen lätt sak att övertyga de många hemmafrufamiljerna att de inte skulle förlora på omläggningen. Partiets ledning valde samma försiktiga taktik som kvinnoförbundet. Man anteciperade en framtida medlems- och väljaropinion, man satte in den stora informationskampanjen först på våren 1970 när beslutet om reformens utformning var fattat, och därmed ställde man en stor del av den aktuella opinionen inför fullbordat faktum.

Familjeskatteberedningen avlämnade ett betänkande med titel *Individuell beskattning* (stencil Fi 1969:4) år 1969. Cecilia Nettelbrandt, sedan länge anhängare av särbeskattning, framhöll i ett särskilt yttrande att övergång till individuell beskattning borde ske i samband med en allmän skattereform, så att försämringar för vissa grupper lättare kunde undvikas.

Det stora flertalet remissinstanser förordade individuell beskattning, t.ex. socialstyrelsen, AMS, alla löntagarorganisationer samt partiernas kvinno- och studentförbund (med undantag av moderata samlingspartiets kvinnoförbund).

Finansministern hade fått klarsignal för principen om individuell beskattning från remissinstanserna, men hade inte fått någon vägledning för

reformens utformning, allra minst från organisationerna. Dessa spelade över bollen till politikerna genom att antingen inte ta ställning i principfrågan eller också instämma i Cecilia Nettelbrandts krav på en lösning i samband med en allmän skattereform.

Gunnar Sträng hade alltså fria händer att göra en ny konstruktion.

Strängs förslag omfattade en ny enhetlig skatteskala som, frånsett de högsta inkomstlågerna medförde lägre sammanlagd skatt än den gällande för ogifta och något högre än den gällande för gifta. Höjningen för gifta med hemarbetande make motverkades genom en särskild reduktion av skatten. Denna reduktion kunde ses som en ersättning för det borttagna extra ortsavdraget men var till skillnad från detta lika stort i alla inkomstlågerna, 1 800 kronor. Förfärdsvdraget maximerades till 2 000 kronor. Barnavdraget höjdes från 900 till 1 200 kronor. Reformen medförde en sänkning av inkomstskatten för det stora flertalet skattebetalare och finansierades huvudsakligen genom en femprocentig höjning av mervärdesskatten.

Som synes en kompromiss — vissa sambeskattningselement behölls av hänsyn till lägre inkomsttagare och barnfamiljer, detta gällde främst reduktionsavdraget och förfärdsvdraget.

Förfärdsvdraget togs bort 1985 men reduktionsavdraget fanns kvar till skattereformen 1990. Först då försvann de sista resterna av sambeskattningen.

Skattepropositionen lades fram i mars 1970, först då blev dess detaljer kända. Dessförinnan hade emellertid opinionsbildningen påverkats av den s.k. familjekampanjen, som omfattade såväl massdistribuerade cirkulärbrev som demonstrationståg. Den kan delvis ses som en protest mot partiernas sätt att hantera intressekonflikten i särbeskattningsfrågan. Förutläggningarna för en saklig debatt om familjebeskattningen var inte de bästa. Bristen på fakta om avdragsbelopp m.m. gjorde det lätt till en början att framställa skatteförslaget som fientligt mot hemmafrufamiljerna. I en atmosfär av missförstånd och misstänkliggörande svepte familjekampanjen fram över landet.

Detta var något som oroade den socialdemokratiska partiledningen. Den 5 februari beslöt socialdemokratiska partistyrelsens verkställande utskott att en ideologisk kampanj till stöd för skattereformen skulle startas. Familjekampanjen hade påverkat uppläggningsen av denna propaganda i klasskampsbetonad riktning.

Familjekampanjens uppkomst och relativt breda anslutning var sannolikt en reaktion mot den radikala könsrollsdebatten i massmedia och dess tendens till nedvärdering av hemmafruarna. Det var också en reaktion

mot den socialdemokratiska familjepolitiken som dels uppfattades om ogenerös mot barnfamiljer, dels ansågs gynna de unga dubbelarbetande familjerna på de äldre enförsörjarfamiljernas bekostnad. De diffusa skattepolitiska deklARATIONERNA i brevet betydde mindre än de känsloladdade inledningsorden om hem och familj.

Positionen behandlade inkomstskattesystemet i hela dess vidd. De borgerliga partierna accepterade i praktiken huvuddelen av regeringens förslag till nytt skattesystem. Vid de långa riksdagsdebatterna 14—15 maj ägnades familjebeskattningen — med undantag för folkpartiet — ingen uppmärksamhet. Bevillningsutskottet avstyrkte som vanligt alla motioner och riksdagen följde utskottsförslaget på varje punkt.

Om reformens genomförande skriver Nils Elvander:

”Sammanfattningsvis kan det sägas att opinionsbildningen för särbeskattning drogs i gång av enskilda personer — nästan enbart kvinnor med akademisk utbildning — utan stöd av vare sig partier, tidningar eller organisationer. . . Under den egentliga särbeskattningsdebattens första skede, december 1962 till juni 1964, förekom inga officiella ställningstaganden från partier och intresseorganisationer. En del av debattörerna hade ingen anknytning till parti- och organisationslivet; detta gäller bl.a. Sonja Lyttkens. De som var partipolitiskt aktiva framlade enbart sin personliga uppfattning och försökte därmed påverka sina partier. . .

Den stora nyheten i 1970 års skattereform var särbeskattningssystemets införande. I denna fråga skedde en anmärkningsvärd opinionsförändring under sextioalet. En stor reform som får genomgripande ekonomiska verkningar för en mängd människor, drevs fram av en opinion som skapats av några enskilda deltagare i kulturdebatten. Detta torde vara helt unikt i svensk politik.”

Avslutningsvis vill jag framhålla följande. Ingen kan vara självständig utan att vara ekonomiskt självständig. Det är viktigt att kvinnan har ett eget yrke och en egen yrkesidentitet och särbeskattningen har bidragit till att underlätta detta. Men, som framgår av det föregående, särbeskattningsstanken har omhuldats från politiskt håll huvudsakligen under de tider då det varit brist på arbetskraft. I dag är det i stället tvärtom, det är ont om arbete. Risk finns att det uppstår en reaktion som söker omintetgöra de framsteg som vunnits — i synnerhet om vi, i EG, blir omgivna av nationer där det anses att den gifta kvinnan bör stanna i hemmet.

Då behövs en ny Grupp 222.

Appendix

Barnavdrag kallades de avdrag från den taxerade inkomsten som under 1940-talet ersattes med barnbidrag.

Förvärvsavdrag. Det avdrag på inkomsten som gift förvärvsarbetande kvinna får göra vid beräkning av taxerad inkomst. Dess storlek har i regel varit beroende av om hon har barn eller ej. Detta avdrag infördes 1919 men borttogs i slutet av 1930-talet. Det var då depression och ont om arbete och gifta kvinnor ansågs inte böra konkurrera med manliga familjeförsörjare. Avdraget återinfördes 1947. Det togs bort 1985.

Marginalskatt. Om en person (eller ett äkta par) har en viss inkomst så menas med marginalskatt den skatt som tillkommer vid en viss extra förtjänst (antingen uttryckt i kronor eller i procent av extrainkomsten).

Negativ sambeskattningsseffekt. Progressiv skatt kombinerad med sambeskattnings leder till att skatten ökar då två förvärvsarbetande personer gifter sig. Störst blir ökningen om båda makarna har samma inkomst.

Ortsavdrag. Ortsavdrag kallas numera grundavdrag. Namnet ändrades 1964 av Allmänna skatteberedningen eftersom dyrortsgrupperingen tagits bort år 1961. Med **extra Ortsavdrag** menas att ett gift par har rätt till två Ortsavdrag oberoende av om inkomsten intjänas av den ena maken eller av båda makarna. Det extra Ortsavdraget togs bort vid 1970 års skattereform, men ersattes i stället av ett reduktionsavdrag på skatten fram till 1990, då även detta försvann.

Progressiv skatt. Vid stigande inkomst stiger uttagsprocenten av skatten. Progressiv skatt förekommer endast vid statsskatt. Den började införas år 1902.

Sambeskattnings. Båda makarnas inkomster adderas och de betraktas som ett enda skattesubjekt. Härigenom blir den ena makens skatt beroende av den andra makens inkomst.

Särbeskattnings. Särbeskattnings kallas också *individuell beskattning*. Makarna betraktas som av varandra helt oberoende individer vid beskattningen.

Tröskeeffekt. Progressiv skatt tillsammans med sambeskattnings och det extra Ortsavdraget leder till att om en hemarbetande hustru går ut i förvärvslivet så blir makarnas marginalskatt hög dels på grund av att hennes inkomst sammanläggs med makens, dels på grund av att hennes Ortsavdrag redan är konsumerat. Beteckningen "tröskeeffekt" introducerades av löntagarrepresentanterna i deras särskilda yttrande till Allmänna skatteberedningens betänkande 1964 (SOU 1964:25).

Tudelning. Man delar makarnas sammanlagda inkomst i två delar och

skatten beräknas som om vardera maken hade halva inkomsten. Vid tudelning och progressiv skatt sjunker därför skatten vid giftermålet — om makarna inte har samma inkomst. Störst blir sänkningen om endast den ena maken har inkomst. Tudelning infördes vid federal beskattning i USA på 1940-talet och infördes delvis i Sverige 1952. Den bakades in i skatteskalorna som då gjordes olika för gifta och ogifta.

Tudelningsgräns. I vårt land har vi aldrig haft fullt genomförd tudelning, endast tudelning upp till en viss gräns för makarnas sammanlagda beskattningsbara inkomst. Denna gräns kallas tudelningsgränsen. År 1952 var den 10 000 kronor. År 1961 höjdes den till 16 500 kronor.

Not

¹ Elvanders bok *Svensk skattepolitik 1945—1970* har utnyttjats på flera punkter i detta kapitel.

Litteratur

Elvander, Nils, *Svensk skattepolitik 1945—1970*. Stockholm, Rabén & Sjögren, 1972.

Betänkande med förslag till ändrade bestämmelser rörande beskattning av äkta makar. SOU 1949:47.

Lyttkens, Sonja, "Sam- eller särbeskattning". *Studenten*, nr 5, 1959.

Eriksson, Nancy, *Bara en hemmafru*. Stockholm, Forum, 1964.

Nytt skattesystem. Förslag avgivet av allmänna skatteberedningen. SOU 1964:25.

Individuell beskattning. Fi 1969:4. Stencil.

6. Könsrollfrågan och barnomsorgen

Mitt 90-talsperspektiv på 60-talets debatt

Siv Thorsell

Under 1960-talet var jag starkt engagerad i könsrollfrågorna. Var med och startade Grupp 222 och Grupp 8. Också styrelseledamot i Fredrika Bremer-Förbundet och ordförande i Stockholmskretsen. I början av samma decennium fick jag anställning på SNS. Redigerade den engelska versionen och den svenska pocketversionen av *Kvinnors liv och arbete*. Gjorde en undersökning om praktisk yrkesorientering åt SNS lokalgrupp i Västerås, som publicerades av SNS. I SNS-boken *Strukturproblem*, utgiven 1968, skrev jag en artikel om vad som händer anställda vid företagsnedläggningar.

Under 1960-talet gällde debatten om barnomsorgen främst om daghem var skadliga för barnen eller inte. Många menade att de var institutioner som alstrade kriminalitet och bidrog till familjens moraliska upplösning. I Grupp 222 tog jag bl.a. på mig uppgiften att redovisa resultat från undersökningar som hade prövat tesen att mödrars förvärvsarbete och vistelse på daghem var skadliga för små barn (Nye och Hoffman, 1963).

De som ville påvisa att daghem var skadliga inrättningar utgick från forskning som gjorts av läkaren John Bowlby, presenterad i en WHO-rapport. Dennes forskning hade gjorts bland barn på barnhem, dvs. barn som växte upp på institutioner och mer eller mindre helt separerats från sina föräldrar. Det rörde sig ju även om barn, som innan de skilts från föräldrarna, upplevt mycket tråkiga hemförhållanden. Bowlby åtskilde skarpt barn som mer eller mindre helt skilts från sina hem och barn som var borta endast delar av dagen. Själv drog han slutsatsen av sina undersökningar att "partiell separation är oskadlig". Detta hindrade inte daghemsmotståndare från att använda Bowlbys forskning som huvudargument mot daghem och mödrars förvärvsarbete.

Den forskning som vid den här tiden fanns tillgänglig om effekterna på

barn av mödrars förvärvsarbete och daghemsvistelse var huvudsakligen gjord i USA och England. Ingen av undersökningarna, varav flera följt barnen upp i tonåren, visade negativa effekter av daghemsvistelse. Snarare antydde positiva effekter. Det som kunde åstadkomma störningar hos barnen var inte beroende av om mödrarna förvärvsarbetade eller ej utan sammanhängande med föräldrarnas inställning och förmåga att klara relationerna med sina barn.

År 1968 blev jag huvudsekreterare i 1968 års *barnstugeutredning*. År 1972, då utredningen lagt fram sitt betänkande om förskolan, blev jag sektionschef för barnomsorgssektionen på socialstyrelsen. Samtidigt lämnade jag "hetluften" i könsrolldebatten och tyckte att jag tjänade saken genom att helt ägna mig åt att arbeta för barnomsorgen, som ju var en av de viktigaste förutsättningarna för jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetsliv och familj.

Kvinnorna på dagens arbetsmarknad

I dagsläget har 86 procent av barnen i åldern noll till femton år mödrar som förvärvsarbetar. Kvinnorna har tagit det stora klivet in på arbetsmarknaden. Den utbyggda barnomsorgen är en viktig förklaring till att en så stor andel kvinnor med barn förvärvsarbetar. Men fortfarande arbetar 80 procent av männen med teknik, tillverkning, transportverksamhet och liknande. 80 procent av kvinnorna har arbete inom vård, omsorg, kontorsarbete och olika slags serviceverksamheter. Inget av de vanligaste femton yrkena som innehas av kvinnor sammanfaller med de femton vanligaste "mansyrkena". Kvinnorna har fortfarande lägre löner än männen. I gymnasier och högskolor finns en tydlig könsuppdelning, även om under 1980-talet fler kvinnor valt ekonomisk och teknisk utbildning. Jämfört med 60-talet har betydligt fler kvinnor positioner i politiken men finns sällan på de verkligt "tung" posterna. Likadant är det i näringsliv, offentlig sektor och i fackliga och andra organisationer — även på områden där fältarbetarna till större del är kvinnor.

Barnomsorgen utgör inget undantag. I pyramidens botten är det stora flertalet kvinnor. Ju högre upp man kommer i barnomsorgens hierarki, desto flera män. Längre hade inte heller barnomsorgen någon vidare status inom socialförvaltningarna. Men där har det på senare år börjat hända saker. Barnomsorgen har ju blivit en stor verksamhet i många bemärkelser. Barnomsorgen har en stark ställning i de barn- och ungdomsnämnder

som för närvarande bildas i kommunerna som ersättning för bl.a. skolstyrelser, traditionella socialnämnder och i vissa fall även t.ex. fritidsnämnder. På statlig verksamhetsnivå har barnomsorgen inte fått en lika tydlig organisation och status som t.ex. skolan, som ju – fortfarande – har ett eget statligt verk. Arbetet med barnomsorgen inom socialstyrelsen bedrivs för närvarande inom ett s.k. serviceprogram på en enhet för barn- och familjefrågor tillsammans med ett program för bistandsfrågor och ett för vårdfrågor.

Från Alva till Eva

Daghemmen har utvecklats från 1800-talets barnkrubbor. Fattigvårdstämpeln, att daghemmen var en välgörenhetsinrättning och en nödlösning för ensamma mödrar i arbetarklassen, vidlåde verksamheten långt in på 1900-talet. Ett viktigt bidrag för att brygga över från denna syn till att betrakta daghemmen som en serviceinstitution för alla samhällsgrupper gav Alva Myrdal genom sin verksamhet i 1930-talets befolkningskommission och i sin fortsatta verksamhet som rektor för förskollärarytbildningen vid Socialpedagogiska seminariet i Stockholm. I boken *Stadsbarn* (1935) presenterade hon ett framtidsprogram för förskolan. "Storbarnkammare" skulle ta emot barn under olika lång del av dagen beroende på barnens och föräldrarnas behov. Soliga och vackra storbarnkammare skulle byggas i alla kommuner för barn i åldern två till sju år från alla samhällsklasser. Staten och kommunernas eller allmännyttiga företag skulle dela på kostnader och ansvar för verksamheten. Välutbildade pedagoger skulle leda och driva verksamheten.

I det icke industrialiserade samhället, menade Myrdal, var från barnens synpunkt "den erfarenhetsvärld, som rymdes inom hemmet, så mycket rikare än nu i stadshemmet, där yrkesarbetet är specialiserat och förlagt utom hemmet och där hemmets egen ram krympt ihop till den lilla bostaden, som lagts som ett fack bland andra fack i stenökstens bostadsplan". Familjen skulle inte ersättas "men väl stödjas och utbyggas genom samhälleligt organiserade storbarnkammare, för att ge barnen de lek-, vård- och fostringsmöjligheter, som varje enskild familj ej råar med att förskaffa dem".

Med stöd av Margareta Bonnevie, en av Nordens ledande kvinnosakskvinnor, drev Eva Moberg under 1960-talets början bl.a. frågan om ett föräldraförsäkringssystem (barntilläggs-kassa) och barnomsorg. Enligt Bonnevie hade försummelsen av den kollektiva barnavårdens utbyggnad

haft skadeverkningar som man ännu inte insett omfattningen av. Det var inte nyttigt för vare sig mor eller barn att dygnet runt nötas mot varandra i en trång stadslägenhet. Här framträder en av de viktiga frontlinjer som drogs i den svenska sextiotalsdebatten. Att den kvinnliga frigörelsen var något nödvändigt både för kvinnorna själva och för barnen. Den väsentliga pusselbiten var en barnomsorg som inte endast fungerade som tillsyn för barnen de tider då föräldrarna förvärvsarbetade utan också utgjorde ett viktigt bidrag för barnens fostran i det moderna samhället.

För könsrollsdebatten under 1960-talet fanns således både en ideologisk och praktiskt acceptabel modell när man ville presentera barnomsorgen som en viktig lösning för att förena föräldraskap och yrkesarbete. Därmed inte sagt att slaget var särskilt lättvunnet. I breda lager finns fortfarande i dag kvar en negativ inställning till fostran av små barn utanför hemmet.

Vad som hänt sedan 1962

Hur har livet tett sig för kvinnor som jag känt i min egen och angränsande generationer, frågade jag mig när jag började fundera på vad som hänt med barnomsorgen efter 1960-talet. Min mamma, uppvuxen i arbetarklass, men instigen i övre medelklass, var hemmafru, liksom det stora flertalet i denna mödrageneration. En lite äldre nära vän i övre medelklassen hankade sig under sextioalet fram med hembiträden och barnflickor av växlande kvalitet. Var de bra stannade de inte länge utan gick vidare i andra yrken. En arbetarkvinna, granne på landet, i min mammas generation, tog städjobb och låste in sin lilla dotter i lägenheten när hon skulle till jobbet och hoppades ängsligt att allt skulle vara i sin ordning när hon kom hem. Det var det inte alltid. Vänner i min egen generation, födda på trettioalet, kunde vara glada om de kunde ordna en bra och stabil privat, till äventyrs kommunal, dagmamma. Något som tidigare var vanligare, men också inte ovanligt i dag, är att kvinnor med små barn tog nattarbete, bl.a. på sjukhus för att själva kunna klara barnomsorgen. En arbetskamrat, obetydligt yngre än jag, är den enda i min bekantskapskrets som haft plats på daghem.

Det var under 1970-talet och framför allt 1980-talet som barnomsorgen kom att få verklig betydelse för det uppväxande släktet och deras föräldrar. Men det är först under senare år som föräldrar och barn mera allmänt sluppit ställa in sig på att vara nöjda med en plats i ett privat eller kommunalt familjedaghem under flera år i väntan på att få en plats på

daghem. I dag kan det betraktas som dålig barnomsorg i en kommun om man vill ha en daghemsplats och får stå i kö tio till tolv månader.

1962, det år då *Kvinnors liv och arbete* och Eva Mobergs *Kvinnor och människor* publicerades, fanns det platser för 11 000 barn i daghem i hela landet. Antalet fritidshemsplatser uppgick under sextioalet till omkring 2 000. Det hade inte skett något avgörande på barnomsorgens område under hela 1950-talet.

1968, det år då den statliga barnstugeutredningen tillsattes, fanns 21 000 barn i daghem. År 1972, då utredningens betänkande om förskolan lades fram, hade antalet barn i daghem ökat till 49 000. Antalet platser i kommunala familjedaghem var år 1969 ca 10 000 och 1972 fanns 47 000 barn i kommunala familjedaghem. Vad som ytterst drev på denna utveckling var en högkonjunktur som innebar att man behövde den kvinnliga arbetskraften. Dessutom förstärktes statsbidraget till barnomsorgen kraftigt under sextioalet.

1971 fanns det 80 000 barn i förskoleåldern i daghem och familjedaghem. År 1991 fanns det 388 000. Antalet barn i åldern sju till tolv år i fritidshem och familjedaghem uppgick 1971 till under 25 000. De hade ökat till 168 000 år 1991. I början av sjuttioalet hade 12 procent av samtliga barn i åldern noll till sex år plats i daghem eller familjedaghem. År 1991 var denna andel uppe i 49 procent. Av barnen i åldern sju till nio år hade ungefär 5 procent plats i fritidshem eller familjedaghem i början av sjuttioalet mot 45 procent år 1991.

Barnstugeutredningen räknade ut att behovstäckningen för barn i förskoleåldern var ca 14 procent år 1970 och 16 procent 1971. Statistiska Centralbyråns (SCB:s) barnomsorgsundersökning visade att behovstäckningen 1980 för barn i förskoleåldern var 30 procent. År 1992 var den som sagt uppe i 49 procent. Bristen på platser i daghem och familjedaghem uppgick 1980 till 137 000 barn (39 procent). År 1992 var det 50 000 barn (12 procent) som stod i kö för plats i barnomsorgen enligt barnomsorgsundersökningen.

Utbyggnaden av barnomsorgen är den avgörande faktorn för den synnerligen dramatiska utveckling som skett när det gäller andelen förvärvsarbetande mödrar. År 1970 fanns 46 procent av mödrar med barn noll till sex år i arbetskraften (enligt AKU). År 1989 förvärvsarbetade enligt den årliga sysselsättningsstatistiken (ÅRSYS) 84 procent av mödrar med barn i åldern noll till sex år. 40 procent arbetade heltid (över 35 tim./vecka), 39 procent arbetade minst halvtid (16—34 tim./vecka) och 5 procent arbetade mindre än halvtid (1—15 tim./vecka).

Kvinnlig omsorg

Visst har det alltså de senaste trettio åren hänt mycket som i grunden förändrat tillvaron för kvinnorna och barnen, också för männen. Kvinnorna har fått en viktig roll utanför hemmets fyra väggar. En viktig del av barnens fostran och utveckling sker inom barnomsorgen, där de vuxna och barn utanför familjen får stor betydelse för deras liv.

Men fortfarande — såväl i barnomsorgen som i hemmet — är det kvinnorna som har det huvudsakliga ansvaret för barnens vård och fostran. Samma förhållande gäller för övrigt ända upp till grundskolans högstadium. I stället för att fostras huvudsakligen av *en* kvinna, formas flickor och pojkar i barnomsorgen av en personalgrupp som sällan eller till ringa del består av män. I den mån det finns män som arbetar i barnomsorgen eller med frågor som rör barnomsorg, utöver de få i den vanliga personalgruppen, är de föreståndare, barnomsorgsassistenten på förvaltningen, socialdirektörer, kommunalråd, pedagogikprofessorer eller högre chefer på socialstyrelsen.

1973 fanns det 500 män som arbetade i barnomsorgen av totalt 25 000 anställda i daghem, fritidshem och deltidsgupper, dvs. 2 procent. Slår man ut den manliga personalen på alla barn som då hade plats i barnomsorgen i hela landet fick varje barn detta år i genomsnitt 0,3 procent manlig personal. Omvänt kan det beskrivas så att på varje man i svensk barnomsorg gick 344 barn.

1976 hade andelen män i barnomsorgen ökat till 1 360, vilket innebar 3,5 procent av hela personalstyrkan. Det året hade varje barns "mansbit" ökat till 0,6 procent. På varje manlig förskollärare eller barnskötare gick det 159 barn.

1980 hade den manliga personalen ökat till 2 980, vilket utgjorde 5,3 procent av samtliga anställda i barnomsorgen. Barnens "mansbit" hade ökat till 1,1 procent och på varje manlig anställd fanns 95 barn.

De senaste siffrorna, som gäller 1991, visar att det fanns 5 530 män i barnomsorgen, vilket — fortfarande — utgör 5,3 procent av hela personalstyrkan. Barnens "mansbit" är uppe i 1,2 procent och på varje manlig anställd går det 86 barn.

Nu är det ju inte så att alla barn får del av lika mycket män i barnomsorgen. Det ser mycket olika ut på olika orter och på olika barnstugor. Under hela den tid man kan följa denna utveckling har det varit så att majoriteten av de män som arbetar i barnomsorgen återfinns i fritidshemmen. År 1991 bestod 16 procent av personalen på fritidshem av män mot 3

procent på daghemmen och knappt 1 procent i deltidsgруппerna. Dessutom återfinns de i högre utsträckning som föreståndare. Den senaste siffran visade att ungefär 9 procent av föreståndarna var män.

Manlig makt och debatt

Mannens dominans över kvinnan är i alla länder och kulturer fastare förankrad än både ras- och klasskillnader. Samhällena organiseras efter patriarkatets grundprincip. Både kvinnor och barn tillhör de förtryckta och det finns starka paralleller mellan barns och kvinnors situation. Man tar dem inte riktigt på allvar, man både älskar, tillber, upphöjer och förhånar kvinnor och barn när de vill ge uttryck för sig själva, i vad de producerar m.m.

Det innebär att barnomsorgen, som en verksamhet för barn, driven huvudsakligen av kvinnor, ständigt ifrågasätts i samhället. Detta är framför allt tydligt i dagens svenska samhälle där barnomsorgen blivit en mycket omfattande och viktig verksamhet. Längre tillbaka kunde man nästan låtsas som om den inte fanns, vilket svårligen låter sig göra nu för tiden. Under de senaste cirka tio åren har ifrågasättandet av barnomsorgen antagit en annan ton och det är nu inte så mycket läkare, psykologer och socialvetare som ställer sig frågan om det är en bra eller dålig verksamhet utan ekonomer.

I politiken är det främst på högerkanten som man utmålar barnomsorgen som uppfostringskollektiv vilka hotar familjens inflytande på barnen, medan i stället familjedaghem har betraktats som ofarligare, därför att de stämmer med den rådande familjesynen, är lättare att se som en förlängning av barnets egen familj. Intressant nog är det framför allt medelklassfamiljer som utnyttjar daghemmen, medan barn i familjer inom arbetarklassen är klart underrepresenterade på daghemmen.

Ekonomer, t.ex. ekonomiprofessorn Bo Södersten, och andra samhällsdebattörer som sätter ifråga den nuvarande barnomsorgen, vill både inskränka den av ekonomiska skäl och ändra dess inriktning — från en kreativ utvecklingsmiljö där det finns stor frihet för barnen, till en mer strukturerad inlärningsinstitution. Man kan säga att sådana förespråkare vill förändra barnomsorgen från en verksamhet som bestäms av mer kvinnliga principer för mänsklig utveckling, till en mer formell, traditionellt manligt dominerad verksamhet.

I en debattartikel i Dagens Nyheter den 4 januari 1992, hävdar Södersten att vad som snarast bör göras är att införa en allmän förskola för

barn från tre års ålder där alla barn skall "erbjudas tillsyn och pedagogiskt högtstående fostran under sex timmar varje dag". - - - "Där kan två förskollärare lätt hantera grupper om 16—20 barn. Tillsyn av barn under tre års ålder bör i första hand vara föräldrarnas egen uppgift." Barnskötare och fritidspedagoger menar Södersten "bör nog snarast kunna dela hovslagarens roll och bortrationaliseras".

Den modell av förskola som förordas av Södersten är hämtad från den franska småbarnsskolan. I Frankrike förvärvsarbetar kvinnor med små barn i betydligt mindre utsträckning än i Sverige. Vi har i dag västvärldens högsta förvärvsintensitet bland kvinnor, samtidigt som vi har bland de högsta födelsetalen. Kvinnor i andra länder ökar sin arbetstid men till priset att barnafödandet minskar. En av förutsättningarna för att klara av att förvärvsarbete och ha barn är att det finns en väl fungerande barnomsorg, som inte kräver alltför mycket pusslande med arbetstider, mor- och farföräldrar, fastrar, mosttrar, grannar etc. Och barnen är ju vår framtid — en investering för vårt lands fortlevnad och välförstånd.

I dagens besparingssamhälle är det i mångt och mycket ekonomer som anför dansen. Flertalet av dessa ekonomer är män med traditionellt manliga värderingar. Nu är det marknadskrafterna som gäller. Och i ett sådant läge tycks alla argument som tar upp medmänsklighet, kvalitativa satsningar på barn, sjuka och gamla förbli ohörda. Södersten beklagar att vi satsar så mycket pengar på barnomsorg och så lite på högre utbildning och forskning. Jag undrar vad det är för forskning han har i åtanke. Skall vi satsa mer på forskning, så borde det vara sådan forskning som hjälper oss att få en bättre barnomsorg, skola, åldringsvård m.m. Varför inte då också ekonomisk forskning som visar hur investering i omsorg och pedagogik från tidig ålder kan befrämja landets produktivitet och människors välbefinnande både på kort och lång sikt?

Kvinnans inskränkta makt — på mannens villkor

Den pedagogik som rekommenderades av 1968 års barnstugeutredning, som bl.a. utgår från Freires dialogmetod, kan ses som ett hot eller ett störande inslag i ett mansdominerat samhälle. Freire utvecklade ju tankar om en "pedagogik för förtryckta". Genom öppna, uppriktiga, och ofta konfliktladdade samtal, skulle kvinnor bli medvetna om sin situation som kvinna och tillsammans med andra kvinnor arbeta på att förändra den traditionella kvinnorollen. Även barnen skulle få komma till tals, lyssnas till och få möjlighet att medverka i att förändra sin situation.

Enligt Freire är människan en "dialogvarelse". Om barn utsätts för förtryck, om barn inte får vara med och besluta om sin situation, inte får bestämma sin identitet i ömsesidig kommunikation, kommer de att uppvisa särdrag typiska för förtryckta grupper. Freire skriver angående uppfostran och undervisning: "Att undervisa är inte att programmera utan att problematisera, inte att ge svar på frågor utan att kasta fram frågor, inte att överföra uppfostran till elever utan att provocera eleven till självbestämmande." Ett sådant angreppssätt, som är kännetecknande för den pedagogiska ideologi barnstugeutredningen beskrev, och som man mera medvetet än tidigare försökte tillämpa, åtminstone de första åren efter utredningens utgivning, innehåller givetvis ett provocerande sprängstoff. I ett traditionellt mansdominerat samhälle baseras pedagogiken främst på principen att inläring skall ske genom överföring av formellt kunskapsstoff som inte bör ifrågasättas av den mottagande, av barnet, eleven. Och det är i dag, då barnomsorgen blivit nästan lika omfattande och betydelsefull för barnets fostran som skolan, som det har uppmärksamats att man har att göra med en verksamhet med "revolutionär" inriktning som daghemmen börjat attackeras särskilt intensivt.

Könsroller på dagis — kvinnorollen

Marie-Louise Annerbloms dominerande iakttagelse när hon som forskare deltog i arbetet på daghem, var att personalen framhöll att deras arbete var inriktat på barnen och att relationer och samtal mellan vuxna som kunde leda till konflikt måste undvikas med hänvisning till barnen. Men i själva verket kan det vara just sådana ouppklarade relationer och konflikter som djupt påverkar barnen och som också bidrar till att förstärka barnens inläring av traditionellt manligt och kvinnligt beteende.

Flera forskare har noterat att kvinnlig förskolepersonal förstärker feminint beteende hos barnen. Pojkarna reagerar med ett överdrivet maskulint och aggressivt beteende. Genom att de saknar män att identifiera sig med tycks de skapa en typ av "motidentitet", där vissa manliga stereotypa drag förstärks som ett sätt att hävda sig i den kvinnodominerade miljön.

Annerblom och andra forskare som studerat könsrollfrågor i barnomsorgen, har noterat att pojkarna bråkar och förstör i mycket högre grad än flickorna och förefaller mer okoncentrerade. Genom att pojkarna ställer till bråk måste personalen rikta sin uppmärksamhet mot dem, de får mer både positiv och negativ uppmärksamhet och flickorna kommer på

detta sätt i bakgrunden. Pojkar och flickor leker sällan tillsammans. Pojkarna är oftare för sig själva i pojkgrupper i lekrum där de leker mer eller mindre våldsamma lekar, som ibland måste dämpas eller stoppas av personalen. Flickorna håller mer till i t.ex. matrum där de "pyslar" ihop med personalen. Flickgruppen ställer vanligtvis inte till något större besvär, vilket ofta upplevs som liktydigt med att de saknar problem och att de utvecklas positivt. Men flickornas väluppfostrade attityd kan dölja passivitet och hämningar. På samlingarna t.ex. sitter ofta flickorna tysta, trots att de ofta är mer språkligt utvecklade än pojkarna och har minst lika mycket att berätta som de.

Gunni Kärrby, som studerat könsroller i deltidsgupper och daghem, fann att personalen i deltidsgруппerna deltog mer i pojkarnas aktiviteter. Personalen deklarerade att de var mer stimulerade av pojkarnas vetgirighet och frågor — att arbeta med flickor ansåg de var "ganska lättstamt men lite tråkigt". Pojkarna provocerade mer och blev mer bekräftade och utmanade. I dessa avseenden kan tydliga paralleller dras mellan deltidsförskolan och skolan. I daghemmen fann hon att kontakten mellan personal och flickor var mer väninnetliknande. Men i gemensamma aktiviteter var det huvudsakligen pojkarna som engagerade personalen och krävde mer av dem.

Annerblom fann att äldre förskollärare stod för en lärarroll med större betoning på auktoritet och pondus än de yngre. De höll mer på fasta normer. De yngre hade fått lära sig att ifrågasätta, diskutera och vara öppna, men hade i många fall svårt att hävda sig mot de äldre. Det tycks finnas för många hinder i form av samhällsstruktur, ekonomiska och hierarkiska relationer för att få till stånd en dialog som leder till förändring. Män som kommer in i verksamheten tilldelas ofta speciella funktioner och uppgifter som ofta blir svåra att acceptera för dem. Få män klarar att arbeta i denna kvinnodominerade miljö och försvinner snabbt från verksamheten eller till förvaltningsnivån.

Kan eget företagande och ökad självständighet leda till en frigörelse för barnomsorgen?

Skulle ökade möjligheter att starta eget och driva barnomsorgsverksamhet mera självständigt kunna bidra till ökad status för barnomsorgsverksamheten? Och samtidigt stärka kvinnornas ställning i arbetsliv och samhälle? Den frågan kan ställas med anledning av det initiativ som tagits av

den borgerliga regeringen, att mera fullständigt öppna möjligheter till privatisering av barnomsorgen och annan omsorgs- och pedagogisk verksamhet. I regeringsdeklarationen och den proposition som ledde till riksdagsbeslut om att ge statsbidrag även till personaldrivna dag- och fritidshem i bolagsform talas tydligt om en ökad valfrihet för såväl föräldrar som personal.

I kommunerna pågår en decentralisering som framhålls ske i demokratis namn, men det egentliga motivet är att åstadkomma besparingar. I denna anda görs daghem och fritidshem om till resultatenheter som tilldelas en pott som de självständigt skall förfoga över.

Jag tror dock att om kvinnorna tar chansen och verkligen tar tillvara de positiva möjligheter som eget företagande och kommunala resultatenheter *kan* medföra, så skulle ett viktigt steg kunna tas mot ökad självkänsla och makt för kvinnorna i arbetsliv och samhälle.

Inom barnomsorgen behövs kvinnliga nätverk där kvinnor ger sig möjlighet att diskutera med varandra om hur de kan förändra sin roll och få utbildning som ger ordentlig förberedelse för att starta och bedriva eget — inte bara när det gäller ekonomi, administration och marknadsföring m.m. — utan också när det gäller att klara av att stå mer eller mindre på helt egna ben.

Framtidsvision

Det är nog så att framtiden måste lösas genom att vi kan föreställa oss ett produktivt samhälle som ser annorlunda ut än det vi har i dag. Den lågkonjunktur vi befinner oss i nu måste leda till något nytt, till ett kreativare samhälle som löser frågan om överlevnad och fortbestånd efter nya mönster. Kan arbetslivet komma att förändras så att det blir naturligt för kvinnor och män att dela på ansvar för ekonomisk försörjning och familjetillvaro? Jag kan inte se för mig hur ett sådant samhälle skall kunna bli möjligt. Men kanske det ändå är det.

Litteratur

- Annerblom, Marie-Louise, *Att förändra könsroller*. Doktorsavhandling. Malmö. CWK Gleerup, 1983.
- Annerblom, Marie-Louise, *Dagisfröken — barnvakt eller pedagog? Om könsroller och samarbetsproblem på daghem*. Stockholm. Wahlström & Widstrand, 1979.
- Bonnevie, Margarete, *Fra Likestilling til undertrykkelse*. Oslo. Dreyers forlag, 1964.
- Bowlby, John, *Child Care and the Growth of Love*. London. Penguin, 1953.
- Den sociala snedfördelningen inom barnomsorgen*. SoS-rapport 1989:20.
- Freire, Paulo, *Pedagogik för förtryckta*. Stockholm. Gummessons, 1972.
- Hjälpröknar och rebeller*. Almqvist & Wiksell, 1991.
- Kärrby, Gunni, *Könsskillnader och pedagogisk miljö i förskolan*. Rapport nr 1987:02. Institutionen för pedagogik, Göteborgs universitet.
- Kvinnors liv och arbete. Svenska och norska studier av ett aktuellt samhällsproblem*. Stockholm. Prisma, 1968.
- Moberg, Eva, "Kvinnans villkorliga frigivning" i *Kvinnor och människor*. Stockholm. Bonniers, 1962.
- Nye, F. Ivan och Hoffman, Lois W., *The Employed Mother in America*. Chicago. Rand McNally & Comp., 1963.
- Rithander, Susanne, *Flickor och pojkar i förskolan*. SOU 1972:26 och 27, *Förskolan*, del 1 och 2.

7. Kvinnligt, manligt och könsroller i hem och yrke

Margareta Vestin

Min uppsats handlar om några decenniers personliga upplevelser och försök att hantera könsroller och jämställdhetsfrågor på det personliga och det yrkesmässiga planet.

Jag kan naturligtvis endast exemplifiera, plocka ur minnes- och faktskatt. Den inkluderar kontakt med Grupp 222 — en smal men betydelsefull tråd. Sist under rubriker ”Axplock” har jag samlat de böcker som skolade och fängslade mig under några årtionden.

Jag föddes 1913 på Lidingö som tredje barn bland växelvis fyra flickor och fyra gossar. I skrivande stund med andra ord 79 år. Jag har alltid haft yrkesarbete (heltid) med undantag av korta barnledigheter, genomsnittligt vartannat år mellan 1941—1951 — lagstadgad föräldraledighet fanns inte (ej ens till en början lediga lördagar).

Min egen yrkesverksamhet

Min yrkesverksamhet har jag mest tillbringat på kvinnodominerade områden: småjobb främst på det sociala fältet. Jag kom ut i akademikerarbetslöshet i början på 30-talet. Som alltför påtagligt gravid avvisades jag vid anställningsintervju 1941 för tjänst vid Stockholms stads arbetsförmedling. Återkom samma år efter första barnets födelse och fick anställning vid den nyinrättade Statens arbetsmarknadskommission som assistent till dåvarande konsulenten, sedermera byråchefen Ejnar Neymark, ditkallad för att lägga upp ungdomsförmedling och yrkesvägledning.

Jag fascinerades från första stund av detta nya fält och förblev vid min läst inom AMS, respektive SÖ ända till min pensionering 1978. (Om det funnits en yrkesvägledare med i bilden hade hon/han gratulerat sig/mig till ett ”lyckat yrkesval”.)

Till mitt uppdrag som centralbyråkrat och resande "läroverkskonsulent" hörde att bevaka "flickornas yrkesval". Mitt intresse för den delen av arbetet var till en början skäligen ljumt. Personligen hade jag aldrig tvekat om att jag skulle "bete mig som en man", dvs. vara ute och jobba. Att "kvinnans två roller" för min del gick att genomföra, berodde på den tidens möjlighet att hålla (underbetald) hemhjälp, respektive att bo i kollektivhus med daghem och fritidshem (samt ha en barntillgiven make).

Jag följde i stort sett det gängse mönstret. Minnesanteckningar berättar uttalanden av radikal karaktär — men det var ju en droppe i havet. Bland mina minnen finns också min irritation över att i mitt tycke dummare eller obetydligare pojkar/män visade att de ansåg sig märkvärdigare än flickor/kvinnor oavsett position. Jag kunde t.ex. på internationell konferens få höra från karlar: Vad gör en så här snygg liten flicka(!) på (teknisk) konferens? Det skulle Ni väl inte behöva??? Även en eller annan yngre karl bland arbetsförmedlare eller vägledare kunde visa nedlåtenhet — fruntimmer var ju ändå fruntimmer. . .

När jag arbetat inom yrkesvägledningen i tio år försökte jag mig på att beskriva yrkesvärlden och yrkesvalet, sådana jag tyckte de borde kunna ses från de väljandes sida. Boken *Yrkesval* publicerades 1953 (Bonniers uggleboksserie).

I den boken tog jag upp aspekten "Flickornas yrkesval". Mina rekommendationer var tämligen traditionella, t.ex. att flickor visserligen borde välja yrke i samma utsträckning som pojkar (med tanke på att kunna försörja sig som ensamstående, fränskilda eller änkor). Och gärna inom en krets yrken, som lämpligt kunde förbereda för, samsas med eller eljest nyttiggöras i hemmafru- och föräldrarollen. Här tyckte jag också till om flickornas "handikapp", det dubbla valet. Fastän jag pläderade ganska ordentligt för mannens föräldraskap talade jag ändå inte om "mannens dubbla roll" eller på samma direkta sätt (som för flickorna) om ett val av yrke som lämpligen kunde kombineras med en hemmaroll (eller änklingsroll o. d.).

I boken hänvisar jag bl.a. till Margaret Meads *Manligt kvinnligt mänskligt*, 1948, som fascinerade mig gruvligt med sina iakttagelser om "omvända" könsroller i grannsamhällen på andra sidan bergen. Men jag hade ännu inte på allvar börjat läsa in frågorna om manligt och kvinnligt.

Fasförskjutning

Men "flickornas yrkesval" började under 50-talet mer och mer att gå över till en fråga om könsroller, alltså en fråga också om pojkarnas eller männens roller. Därtill började allt att få en ny dimension: jämställdhet. Redan 1962 års läroplan för grundskolan berörde direkt eller indirekt könsroll- eller jämställdhetsfrågorna, men experterna var kanske inte särskilt djupt engagerade.

När jag första gången deltog i Grupp 222:s möten hos Annika Baude slogs jag av att så många män deltog, och av de radikala samhällsaspekter, som togs upp. Om inte helt och hållet en främmande fågel, men dock något nykläckt, gav mig denna krets en rejäl flygktion. Bland annat var medlemmarna mer politiskt engagerade än vad jag var van vid. (På den tiden var det inte riktigt rumsrent att vara politiskt outspoken på tjänstetid!) Gruppen gav mig nya ögon till att se med och nya öron till att höra med. Och ny tunga till att tala med. . . Jag var inte aktiv deltagare särskilt lång tid, men det har egentligen ingen betydelse. Ty för min del var det befruktande för min "människosyn" och "samhällssyn", som de något disiga termerna lyder. Och befruktande för den syo-verksamhet och dess könsrolls- och jämställdhetsaspekter, som jag var med om att planera och implementera.

Från SÖ-horisonten

1969 års läroplan för grundskolan underströk starkare (med stöd bl.a. från Ingrid Fredriksson i utbildningsdepartementet) skolans roll i fråga om bearbetning av könsrollerna. Studie- och yrkesvägledningen tog aktivare itu med frågan, bl.a. gjordes affisch- och annonskampanjer för ett otraditionellare studie- och yrkesval, via petitatext, förslag om ett "könsrollsprojekt" osv. Uttryck som "pojkar till vården" och "flickor till teknik" myntades.

Motsvarande partier i de högre skolornas läroplaner tog inte upp könsrollsaspekten annat än i ytterst förbigående. Inte heller i propositionen om reformering av de gymnasiala skolorna 1964:171 finns resonemang kring de här frågorna. I GU:s specialbetänkande *Vägen genom gymnasiet* (SOU 1963:15) kommenterar Härnqvist och Graham könsskillnader i motiven att välja gymnasium. Till exempel att pojkar mer nämner "det måste man ha", flickorna mer "det kan komma till nytta"; att pojkar kan känna mer föräldrtryck att fortsätta skolgången, fastän de oftare än

flickorna säger sig egentligen hellre vilja ha ett arbete, att flickor däremot trivs bättre med skolstudier. De påpekade också att lägsta övergångsfrekvensen till gymnasiet visade flickor i låg socialgrupp.

Däremot tar 1963 års yrkesutbildningsberedning upp könsrollerna på ett radikalare sätt (SOU 1963:3). Både mäns och kvinnors "traditionsbundna" mönster bör belysas ty båda könen borde kunna ta tämligen lika del i så väl förvärvsarbetsrollen som hemmarollen.

Vid den här tiden var vi några stycken från SÖ, lärarfortbildningen i Umeå, Arbetsmarknadens Kvinnonämnd/AKN, som började diskutera ett aktivt handlingsprogram. För min del hade jag ju i den vevan medverkat med pådrivande text i SÖ-petitans allmänna del, samt i en PM till departementet ingående redovisat planer och motiv beträffande önskvärda åtgärder och ett "könsrollsprojekt".

SÖ:s könsrollsprojekt

SÖ lade upp ett "könsrollsprojekt" med mig som projektledare 1970—1975. Vi hade många arbets-, kontakt- och hearinggrupper inom SÖ och med andra verk och myndigheter och organisationer. Min "loggbok" under åren 1969—1975/76 liksom de många arbetspärmarna från en rad specialprojekt skvallrar om en närmast orimlig bredd på projektet. Men jag tyckte att varje aspekt av frågan skulle belysas, om fakta och problem skulle kunna angå var och en som tog del i skolan, i ämnesundervisning och andra verksamheter.

Klokt eller inte dök jag på huvudet ner i havet av fakta- och debattlitteraturen på områdena. Ändå, förstod jag så småningom, belyste jag inte alls tillräckligt väl könsrollernas och ojämlikheternas beroende av politiska, ideologiska och ekonomiska samhällsstrukturer och -villkor.

Med hjälp bl.a. av en heltids projektsekreterare, Berit Hörnqvist, rapporterades projektresultaten 1975 i två stora stencilerade volymer (1. Könsrollskunskap; 2. Jämställdhetsprogram för skolan). Rapporterna måste både enligt verksledning och departement dras ihop till en pocket (*Ett friare val*, Liber läromedel/Utbildningsförlaget). Denna publikation blev något av en "bibel" för skolans jämställdhetsarbete.

Remissvaren från fältet och från allehanda myndigheter och organisationer var i stort sett positiva till projektets synpunkter och förslag. Visst motstånd mötte främst förslag om könskvotering inför utbildning eller anställning — man menade att det skulle bli en ny form av diskriminering

och kanske skada dem som blev tillsatta ”inte på grund av sina egna meriter, utan på grund av kvoteringen”. Inte heller gillade man genomgående projektets förslag om viss omorganisation av högstadiet (bl.a. obligatoriska tekniska och vårdnadsinslag för samtliga elever).

En och annan menade att hela historien kunde få en motsatt effekt än den avsedda. Att alltför starkt betona förekomsten av vad t.ex. barn kanske inte alls hade märkt av olikheter eller orättvisor, kunde kanske komma att skapa motsättningar i stället för gemenskap och samarbete etc.

Hur som helst, under alla förhållanden bidrog projektet till den tidens livliga debatt kring hur skolan bidrog till cementering eller upplösning av mönster.

Jonas Orring frågade mig inför presentationen av projektet om vi nu skulle lyckas bli av med de könsroller vi angripit. Vad svarar man? Att vi i vart fall gjort allt vi förmådde för att skapa förutsättningar för radikala förändringar. Alltför mycket låg utanför skolans maktsfär. Men bättre skulle det bli, det trodde jag. Väckarklockan hade ringt och det blev svårt att somna in så djupt igen.

År 1977 antog SÖ en kort aktionsbroschyr med projektets namn *Ett friare val*, som spreds i skolorna. Tydliga spår avsattes i läroplanernas texter, kursplaner och timplaner, i ”styrd pry”, i utbildningsprogram för lärare, i syo-program etc.

Jämte fakta- och debattlitteratur kring könsskillnader och roller skrevs under 60- och 70-talen mängder av monografier eller antologier kring temat jämställdhet av populärpedagogisk eller -politisk/ideologisk karaktär. Även i radio och i någon mån TV togs könsroll- och jämställdhetsfrågorna upp — det var verkligen fråga om en slags ”folkupplysning”!

Födde berget en råtta?

Att döma av dagens statistik och andra tecken i skyn har våra småbarn, skolflickor och -pojkar, tonåringar och vuxna inte ”androgyna” könsroller eller tillräcklig jämställdhet i hem och samhälle. Trots detta hävdar jag bestämt att vårt könsrollsprojekt och andra övriga reguljära insatser och ansträngningar inte rann ut i sanden. Icke! Inom ungdomsskolans värld finns på alla nivåer och i alla ämnen och verksamheter könsroll- och jämställdhetsfrågor markerade. Men om den verkliga effekten kan man inte yttra sig utan en uppföljning på fältet och i alla de styrdokument och läromedel som tagits fram. Redan i projektets begynnelse kom Ingrid Fred-

rikssons banbrytande analys *Könsroller i läroböcker* (1969).

Vi skisserade dock (bl.a. genom sedvanlig projektblankett) en uppföljningsetapp för att fördjupa och aktivera — bl.a. rörande invandrarkulturernas problem, könsneutral slöjdundervisning, handbok i könsrollfrågor eller annan dokumentationstjänst, tekniska orienteringsdagar för flickor och annat. En del av detta togs upp i arbetsgruppen "Verksam" som var en samarbetsgrupp mellan olika centrala myndigheter för att bevaka och sprida information om könsrollsproblematiken inom sina verksamhetsområden. Stödet inifrån ämbetsverket var dock inte särskilt starkt, varken i form av pengar eller personella resurser.

Vid den här tiden gick på sätt och vis alla organisationer, grupper, officiösa och officiella in för att se om sitt hus eller att öka takten samt att var och en inom sitt område bidra till lägesbeskrivningar, debatt och förslag kring frågorna om manligt och kvinnligt. I något av det var jag personligen inblandad — som representant för SÖ. Borta var de tidiga yrkesårens ljumma hållning, även om jag inte klättrade upp på barrikaderna! För detta hade jag vare sig tid, lust eller fallenhet!

Bland de första lite bredare och noggrannare genomgångarna av skolans roll i det hela var Nordiska rådets symposium 1962, som resulterade i betänkandet *Könsroller och utbildning*, 1962 (Anna-Greta Leijon var ordförande). Inför den konferensen sammanställde jag en slags principiell PM i vilken jag bl.a. hävdade att det gällde två huvudaspekter: barns välfärd respektive vuxensamhällets jämställdhetsfrågor.

För min personliga del betydde arbetet, genomförandet och efterarbetet kring såväl nordiska aktioner som kring det internationella kvinnoårets stora konferens i Mexico City 1975 — både den officiella och den parallella — enormt mycket. Statsminister Olof Palme talade vid konferensen (UD:s *Blå bok*) på temat "Målet är jämställdhet", SOU 1975:43.

Han Hon Hen

Vid mitten av 70-talet kom en rad förslag som siktade fram emot att med lagstiftning och bestämmelser åstadkomma åtminstone formella garantier för att jämställdhetssträvanden skulle ta fart och ge resultat.

För min del hade jag nöje och nytta av Nina Pripps *PM till frågan om lagstiftning mot könsdiskriminering*, Ds Ju 1975. En upplevelse bl.a. av det skälet att författaren ville införa den könsneutrala benämningen *han och henom* i stället för *han/hon* eller *hans/hennes* i officiell text. Eftersom

jag personligen ideligen hade förtretats av han/honandet i all den lag- och bestämmelse- eller läroplanstext jag använt mig av, tyckte jag Pripps förslag var förträffligt. Jag ville lansera det i publikationen *Ett friare val*. Det blev nobben. "Hen" — höna — det lät väl fånigt, skulle dra över hela könsrollsprojektet! Och inte passade det väl heller att använda ett neutrum "den"? Vi var ju faktiskt två kön. Ack ja.

Läromedel

Läromedlen hade naturligtvis ända från studie- och yrkesvägledningens barndom riktat sig till eleverna: först till pojkar för sig och flickor för sig. Det hörde ju till mitt bevakningsområde kring "flickornas yrkesval" redan från fyrtioalets början att åtgärda sådana slags uppdelningar. En grundlig knuff i rätt riktning gav Ingrid Fredriksson då hon med sällsynt envishet attackerade Jonas Orring (och mig) för att SÖ skulle begripa frågans vikt. Hon ville ha SÖ att aktivt engagera sig i läromedlens roll. Ingrid Fredriksson hade gjort en banbrytande analys av frågan i skriften *Könsroller i läroböcker* (1969).

Undan för undan blev läromedelsförlagen i könsroll- och jämställdhetsfrågorna uppmärksamare på fallgroparna i text och bild. Här kom t.ex. den i mitt tycke förträffliga och instruktiva *Pojke, flicka — spelar det någon roll?* av Centerwall och Strömdahl (1974). Värdefull var också SIDA:s *Ulandskvinnan. Situationen i sex länder* (1974). Svenska FN-förbundet, UNICEF lade fram bildmaterialet *Kvinnligt Manligt* (1974) och ett skolmateriel i temanumret *Kvinna, man, människa* (1975), en litteraturlista för skolbruk m.m. En och annan stillbildsserie eller kortfilm sökte också bidra till attityd- och yrkesvalsförändring.

Ett slags testament

Utifrån min utgångspunkt — intresse för uppväxten i hem, skola och i de tidiga kontakterna med arbetslivet — är det första målet för könsrolls- och jämställdhetssträvandena *barns välfärd*.

Sett ur den synvinkeln är strävan efter jämställdhet mellan kvinnor och män inte främst ett mål i sig, utan ett medel. Det är nödvändigt för det uppväxande släktets välfärd med en jämställdhet som innebär att det ena könet inte diskriminerar det andra, inte i något avseende, vare sig mentalt

eller fysiskt, medmänskligt eller juridiskt.

Lär och träna båda könen att bli föräldrar och att i princip och praktik dela lika beträffande föräldransvaret — liksom redan i stort sett sker beträffande utbildnings-, yrkes- och försörjaransvaret. *Skolans verksamhet* skall organiseras så till ämnen, alternativ m.m. att ingen pojke, ingen flicka undgår att få en rejäl dos av både hem- och vårdnads- respektive teknisk elementär skolning.

På alla tänkbara vägar (och på alla otänkbara) måste arbetsliv, yrken och arbetsmarknad anpassas till båda könenas behov: varje arbetstagare, hög som låg, skall kunna räkna med arbetsvillkor som anpassats till såväl mäns som kvinnors dubbla roll. Detta betyder omvänt att arbetstagare skall vara villiga att utnyttja dessa villkor.

Det syns mig svårt att i dagens politiska och kulturella klimat med många krafter som strävar åt olika håll, få ett grepp om huvudtendenser. Så mycket viktigare att skolan och utbildningsväsendet anstränger sig att genom bestämmelser, läroplans- och kurstexter m.m. sätta upp riktningsskyltar.

Har läsaren för övrigt lagt märke till att *Maktutredningen* inte tar upp skola och utbildningsväsende som en maktfaktor? Förbiseende eller uttryck för uppfattningen att skolan ju inte har någon status? Illa i vilket fall som helst.

Personligen tror jag att det behövs eldsjälur med proklamationer och program, män och kvinnor som trots en del skiljaktiga meningar kan samverka. Det behövs också mycken kunskap, mer vetande. Som underlag för de attityder och de värderingar som ständigt från de vuxnas sida överförs till barn och ungdom. Detta är en grundläggande lärdom från min tid hittills i hem och yrke.

Axplock

Allt detta studerandet av litteratur och källor tog tid och förde vida omkring. Måste jag verkligen, menade t.ex. vännen Jonas Orring då han läste manuskriptet till *Ett friare val. Jämställdhetsprogram för skolan*, berätta om *babianernas* könsroller? Ja det måste jag. Jonas suckade och lät sig nöja.

Skrifter som gav mig mycken ny kunskap/insikt

UNESCO:s tidskrift *Impact of Science on Society*, t.ex. temanumret "The embattled human male", 1971:1. Där Lionel Tiger ("The Possible Biolo-

gical Origins of Sexual Discrimination”) gav mig mycket att begrunda. För min del tvekade jag beträffande hans slutsatser att ”the male bond” skulle råda tills detta *förvärvade arv* släckts ut — och det skulle ta tid. I dag är jag inte lika säker — det tar till synes oändlig tid. . .

Irriterande på ett annat sätt fann jag radioföredragen 1973 av professor Arne Müntzing i serien *Manligt—kvinnligt ur biologiskt synvinkel*. Han menade att olikheterna mellan könen borde medföra ganska utpräglade manliga och kvinnliga roller, t.ex. på yrkes- och arbetsmarknaden. (En liknande hållning hade professorn i genetik och biologi i Umeå, Marianne Rasmusson.)

En nöjsam och nyttig bok var *Kvinnor och män* av Amram Scheinfeldt (1950). Den tog kål på en del av mina mesta vanföreställningar beträffande skillnader och likheter mellan flickor/kvinnor och pojkar/män. Scheinfeldt framhöll hur betydelsefulla likheterna var i förhållande till skillnaderna.

Aha-upplevelser fick jag också av Ashley Montagues *Myten om det svaga könet* (1955). Vad var ”svagt”, vad var ”starkt”? Det motsvarade ingalunda alltid vad vi vanligen menade därmed.

Antologin/läroboken *Development of sex differences*, redigerad av Eleanor Maccoby (1966).

Man and Woman, Boy and Girl av John Money och Anke Ehrhardt (1972) var bland det mest lärorika jag tagit del av med sina beskrivningar av bl.a. utvecklingen av gener, kromosomer, hormoner etc. hos fostren; hur dessa faktorer jämsides med omgivningens bemötande och fostran skapade pojkens och flickans identiteter och roller.

Kunskaps- och inspirationskällor i fråga om samvariationerna mellan livsbetingelser och könsroll/jämställdhet

Margaret Meads berömda (på sistone delvis ifrågasatta) *Manligt kvinnligt mänskligt* (1948), där hon beskrev tre olika typer av samhällets könsroller. Margaret Mead gjorde för övrigt magnifik entré på 1972 års Stres-symposium i Stockholm, iklädd full ornat: slängkappa, herdestav och pondus. Hon talade (med den äran) över ämnena ”Social Determinants” och ”Male and Female Roles and Relationships”.

Starkt intryck på mig gjorde Elaine Morgans *Kvinnans nedkomst* (1972). Den handlar om kvinnans härkomst och hennes nedstigande i vattnet

(som räddade arten från undergång i öknen). Samt att kvinnan snarare än mannen klarade familjens överlevnad — genom att ordna mat av annat slag än det stora villebrådet.

Phyllis Jay i *The female primate* (Farber and Wilson, en antologi som refererade ett symposium i New York 1963, "The potential of Woman") punkterade föreställningar om ofrånkomligheten av manlig överlägsenhet.

Germaine Greers *Den kvinnliga eunucken* (1972) ställde också en del föreställningar på huvudet.

Rita Liljeström m.fl., *Sex roles in transition*. Den skrevs till internationella kvinnoåret i Mexico City 1975.

Hanne Haavind, *Myten om den goda modern* (1973). Symposierapporten från 1972 års s.k. stresssymposium.

Man betraktade könsrollerna (och deras förändringar) som faktiska eller potentiella orsaker till stress. Ett stort antal ytterst intressanta "papers", bl.a. Audrey Kagan *Background, Objectives, Definitions and Problems*, belyste manligt och kvinnligt ur synvinkeln läge, förändringar och problem, framför allt de som emanerande just ur förändringarna:

Att starka eller snabba attityd- eller mönsterförändringar kunde innebära stressreaktioner var för mig en nyttig tankeställare. Stressymposiet släppte för övrigt med tvekan in mig som deltagare och upp mig som talare — fast bara *from the floor* — när jag förklarar för ledningen i "Stressforskningslaboratoriet" att SÖ höll på med ett projekt till vilket symposiet kunde ge värdefulla synpunkter. (Att jag i min tur hade något att bidra med tyckte den sittande presidieordföranden egentligen verkade ytterst tveksamt: han försökte i det längsta att inte alls observera att jag begärde ordet.)

Populärframställningar

Viola Klein, *Det kvinnliga lynnet* (1974).

Betty Friedan, *Den kvinnliga mystiken* (1968).

Evelyn Sullerot, *Kvinden og fremtiden* (1969). Hon menade att undersökningar visade att en ganska stor mängd kvinnor kunde tänka sig att skaffa barn genom artificiell koncipiering och/eller genom att låta fostret färdigutvecklas utanför moderns kropp. Vilket skulle kunna få enorm betydelse för båda könen föräldraroller och frigörelse.

Könsroller, debatt om jämställdhet (red. I. Fredriksson, 1965).

Kynne och kön (red. Per Holmberg, 1966)

En rad småskrifter som togs fram bl.a. i samverkan mellan SÖ och Arbetsmarknadens Kvinnonämnd/AKN, exempelvis nummer i serien *Kontenta*: Lars Kjellberg, "Studieval och yrkesroller" (1971); Per Holmberg (red.), "Rollspel, könsroller" (1971) och Michael Wächter, "Medfött — inlärt" (1971).

Extra engagerande böcker som behandlade könsroller, jämställdhet, levnadsvillkor eller samhällsstruktur, "manssamhället" etc.

Kvinnors liv och arbet (red. Edmund Dahlström, 1962). Vid ett minnesvärt sammanträde i SNS presenterades medförfattaren Harriet Holter. Under mina resor i grannländerna gjorde jag en visit hos Harriet och hennes sambo, som arbetade på en avhandling inom det samhällskritiska området. Banbrytande var också Stina Thybergs artikel "Företagen om den kvinnliga arbetskraften". Den väckte förtret i företagarkretsar.

Eva Moberg, *Kvinnor och människor* (1962) och "Kvinnans villkorliga frigivning" (en artikel i serien *Unga liberaler*, 1961). Eva Moberg var genom sin stridbarhet en oroshärd i det manliga etablissemangen — och så har hon förblivit i det mer allmänna politiska maktetablissemangen (som fortfarande i hög grad är manligt).

Juliet Mitchell, *Kvinnorna — den längsta revolutionen* (1969). Hon pekade på diskrepansen mellan feminism och marxism: den senare vore rakt ingen garanti för den förra.

Kate Millets *Sexualpolitiken* (1971). Det var en slags föregångare till 1991 års gender, analyserat av Yvonne Hirdman i anslutning till Maktutredningen. Sheila Rowbotham, *Kvinnor Motstånd Revolution* (1973). Den hjälpte mig i mina försök att förstå de komplicerade förhållandena beträffande det som skedde i det som syntes ske.

Harriet Holter, *Könsroller och samhällsstruktur* (1973). Den kompletterade hennes artikel "Kvinnors liv och arbete", bl.a. med statistik över faktiska förhållanden.

Till denna kategori litteratur kan också räknas det innehållsriga materialet inför internationella kvinnoåret. Maj-Britt Sandlund sammanställde

1968 på uppdrag av UD rapporten *Kvinnornas status i Sverige*. På uppdrag av delegationen för jämställdhet skrev Elisabeth Sandberg SOU 1975:43 riktad till FN inför kvinnoåret, *Målet är jämställdhet*.

Statistik, rapporter etc. som — ibland på mycket kortfattat och illustrativt sätt — beskrev fakta och omständigheter.

Statistiska centralbyråns, SCB, serier, Arbetsmarknadens Kvinnonämnd/AKN t.ex. *Kvinnan i Sverige i statistisk belysning* (1971).

Skriftserien *Kontenta*. Anna-Lisa Lagby hade förmåga att konkret lägga fram fakta och förslag.

AMS *Fördomar Fakta och Framtid. Kvinnorna och arbetsmarknaden* (1974).

Undan för undan blev ju *läromedlen* liksom det *studie- och yrkesorienterande materialet* moderniserade med avseende på hur pojkars och flickors, mäns och kvinnors studier och yrken uppfattades och beskrevs i ord och bild.

Centerwall och Strömdahl, *Pojke, flicka — spelar det någon roll?* (1974).

SIDA, *Ulandskvinnan. Situationen i sex länder* (1974).

Svenska FN-förbundet UNICEF:s bildmaterial (med en litteraturlista för skolbruk) *Kvinnligt Manligt* (1974) och temanumret *Kvinna, man, människa* (Världshorisont, 1975).

Litteratur

Centerwall, och Strömdahl, *Pojke, flicka — spelar det någon roll?* Stockholm, 1974.

Ett friare val. Liber läromedel/Utbildningsförlaget, 1975.

Fredriksson, Ingrid, *Könsroller i läroböcker*. Stockholm, Arbetsmarknadens kvinnonämnd, 1969.

Kvinna, man, människa. Stockholm, Svenska FN-förbundet och Unicef, 1975.

Kvinnligt — Manligt. Stockholm, Svenska FN-förbundet och? Unicef, 1974.

Könsroller och utbildning. Symposium 1962. Stockholm, Nordiska rådet.
PM till frågan om lagstiftning om diskriminering. Stockholm, Justitiedepartementet, 1975.

U-landskvinna. Situationen i sex länder. Stockholm, SIDA, 1974.

Vestin, Margareta, *Yrkesval.* Bonniers uggleboksserie. Stockholm, Bonniers, 1953.

Vägen genom gymnasiet. Gymnasieutredning. SOU

8. När kvinnofrågor blev samhällsfrågor

Om en studiegrupp på sextiotalet och dess delaktighet i samhällsutvecklingen

Monica Boëthius

Detta hände på den tiden då kvinnofrågorna visste sin plats.

Det var sent femtiotal och skördetid både i landet och för regeringspartiet. I Stockholm revs halva centrum för att skapa förutsättningar för en formidabel, modern trafikapparat som skulle göra huvudstaden till en riktig storstad. Det kallades nedre Norrmalms reglering och gjorde att det mitt i stan såg ut som om vi varit lika illa bombade under kriget som Hamburg.

Inom försvaret hölls man i lugn och ro med att planera för atombevapning och tänkte sig väl att vid tillfälle lägga fram underlag för ett riksdagsbeslut i frågan. Något nej från de folkvalda räknade man över huvudet inte med.

Inom industrin gick hjulen för högtryck, för vi hade till skillnad från resten av Europa en intakt produktionsapparat. Den svenska arbetskraften räckte inte till för alla jobb, trots att vi sluppit åderlätas på mannkraft på de många krigsskådeplatserna. Så vi fick lov att importera arbetskraft — de första hämtades från Italien och Grekland och placerades i Västerås för att arbeta i det sjudande ASEA. De var alla män, de kom i vagnslaster och inhystes i baracker. Inom kort — faktiskt inom väldigt kort tid — kom deras familjer farande efter, de flyttade in i moderna våningar och började fråga efter annan mat än den som fanns i de vanliga konsumbutikerna och snart fick västeråsarna smaka helt annat bröd än kristidens sirapslimpor. Långt bortom och vid sidan om denna sjudande samhällsutveckling diskuterades s.k. kvinnofrågor. Det skedde i kvinnoföreningar och kvinnoförbund, på kvinnoidor i tidningarna och i kvinnoprogram i radio. Kvinnofrågor och kvinnoverksamheter var nämligen sådant som inte hörde hemma i den verkliga politiska eller samhälleliga debatten och som bara berörde en minoritet (51 procent) av befolkning-

en. Av hävd och tradition handlade de mestadels om hushållning, om matlagning, om konsumentfrågor, om mode och vackra kläder att sy själv, och om hur man skulle sköta och vårda mannen i sitt liv.

Mot slutet av femtiotalet började det dock låta lite annorlunda. Två frågor presenterade sig som "kvinnofrågor". Den ena var kvinnoprästfrågan och den andra var frågan om atombeväpning av det svenska försvaret. Båda hade räckvidd och påverkan långt utanför de kvinnogrupper där de hörde hemma. Kvinnoprästfrågan drevs i de kyrkliga kvinnogrupperna, Kyrkans Kvinnoråd, av Fredrika Bremer-Förbundet och andra sammanslutningar av akademiska kvinnor. Den andra fick sin främsta förankring i Socialdemokratiska Kvinnoförbundet med Inga Thorsson som målmedveten och stridbar ordförande.

I båda fallen fick kvinnorna omedelbart veta att dessa frågor inte kunde hanteras som kvinnofrågor — strängt taget hade kvinnor inte med dem att göra. Det ena var en ämbetsfråga och kunde alltså behandlas enbart av präster som visste något om ämbetet, och de var av naturliga skäl alla män. Den andra var en fråga för försvaret och kunde verkligen inte behandlas av en massa okunniga kvinnor som inte ens hade gjort lumpen. Tage Erlander fick riktigt ta itu med sina kvinnor i kvinnoförbundet och tala dem till rätta. När inte det hjälpte, så förvisade han förbundsordföranden Inga Thorsson till Israel som ambassadör (ett annat Israel än dagens måste man nog påpeka).

Detta var första gången (efter den stora rösträttsstriden) som kvinnofrågor klev över trädgårdstaket och krävde att få vara med i samhällsdebatten. Dessutom vann kvinnorna stort i båda frågorna: vi fick kvinnliga präster och det blev ingen atombeväpning av det svenska försvaret.

Men även andra eldfångda frågor började kräva uppmärksamhet i diskussionerna i kvinnoklubbar och på kvinnosidor. Det var ont om arbetskraft i landet och vi importerade massor av manlig arbetskraft. Samtidigt var det näst intill omöjligt för kvinnor att få arbete utanför hemmet. De var för gamla (= över fyrtio år), för utbildade, för ovana vid förvärvsarbete, det fanns inga toaletterum för kvinnor i fabrikena.

Och vi hade sambeskattning, vilket innebar att männen med kraft kunde säga — och förvisso gjorde det också — att de inte hade råd att låta kvinnorna arbeta utanför hemmet.

Försörjarbegreppet var ännu intakt.

Om detta mullrades det allt kraftigare i kvinnoleden när femtiotalet avlöstes av sextiotalet. Mullret nådde dock endast undantagsvis utanför kvinnogrupperna och kvinnosidorna.

Då — 1961 — kom Eva Mobergs uppsats *Kvinnornas villkorliga fri-*

givning. Plötsligt var frågan om kvinnors rätt till självständighet i arbetsliv och ekonomi frågan för dagen. Året därpå kom *Kvinnors liv och arbete*. Den väckte undran och skräck hos företagsledare och andra chefer, men ledde också till att mängder av studiecirklar började studera hur det egentligen var med kvinnors liv och arbete.

Nästan samtidigt kom så "halmhattarna", dvs. ungliberalerna Ahlmark, Romanus och Ullsten, med det första familjepolitiska programmet som byggde på jämställdhet både inom familjen och arbetslivet.

Själv skrev jag 1963 boken *Har vi råd med familjen?* om sambeskattingens vådor och gjorde radiokursen *Hemmafru byter yrke*. Den senare gav kvinnor tips och råd om rätt och möjligheter till förvärvsarbete och användes i tusentals studiecirklar.

Och Grupp 222 bildades

Jag har velat så här kort beskriva hur tidsandan såg ut vid Grupp 222:s tillkomst, därför att jag ofta upplever hur svårt det är att i det begynnande 90-talet förklara hur det verkligen var, hur man — dvs. "samhället", dvs. männen, dvs. mediernas alla sidor eller program utom just kvinnosidorna — med sådan total självklarhet såg alla de viktiga kvinnofrågorna som minoritetsproblem, som oviktiga, som privata, som något utanför den politiska verkligheten. När Tage Erlander t.ex. någon gång i början av sjuttioalet blev tillfrågad om hur han såg på kvinnoförbundet och dess arbete, svarade han med stor självklarhet att "Vi i det socialdemokratiska partiet har alltid haft stor nytta av våra kvinnor". Ingen reagerade särskilt mycket på det. I det verkliga livet fanns vi inte, vi hörde inte till. För många av oss var upplevelsen av och insikten om det både stötande och sårande.

I Grupp 222 diskuterades alla dessa "minoritetsfrågor" och valet av ämnen skilde väl inte denna grupp särskilt mycket från vad som diskuterades i olika kvinnoorganisationer och kvinnoprogram. Skillnaden var att vår grupp bestod av både män och kvinnor och att männen i gruppen på samma sätt som vi kvinnor upplevde att frågorna var viktiga samhällsfrågor som måste finna sina politiska lösningar.

Är det därför någon enskild effekt på det svenska samhällsklimatet som skall tillskrivas Grupp 222 och det arbete gruppen utförde, så är det att ha hävdat och behandlat "kvinnofrågorna" som samhällsfrågor i alla olika medier och beslutsinstanser. Under den tid gruppen verkade upphörde beteckningen "särintressen" att användas (offentligt) om kvinno-

frågor och de flyttade från kvinnosidor och kvinnoprogram och placerade sig på ledarsidor, på kultursidor, i samhällsprogram, i partiprogram, i riksdagsdebatter, i fullmäktigesammanträden — de började finnas med överallt där den viktiga samhällsdebatten fördes. Detta är den stora vinsten som gruppens arbete medförde och den kan förklara mycket av den goda utveckling vi sedan upplevt.

I praktiken blev Grupp 222 också en utomordentligt effektiv lobbygrupp, som man skulle kalla det i dag. Praktiskt taget alla medier och samhällsorgan var täckta inom gruppen, som med tiden blev ganska stor. Sverige är inte så stort — det går ganska snabbt att samla ihop formella och informella beslutsfattare från de viktigaste områdena. När vi låtit oss informeras i någon större fråga — ta t.ex. sambeskattningen som under lång tid var ett favorit-hatämne — så var medierna veckorna därefter fyllda av artiklar, ledare och debattinlägg. Det ställdes enkla frågor eller gjordes debattinlägg i riksdagen, frågan dök upp i det ena radioprogrammet efter det andra. Studieförbund och politiska partier arrangerade debatter. Frågan sattes på dagordningen med en kraft som inte gick att negligera.

Själv ledde jag under denna tid, som omfattar senare delen av sextiotalet och början av sjuttioalet, programmet Familjespegeln i radion. När vi började med Familjespegeln, våren 1961, präglades avdelningen ännu i hög grad av "kvinno-sidesyndromet". Den hette formellt Hem och familj, men gick i Radiohuset under öknamnet Hem och kastruller. Även om Maj Ödman, avdelningens chef, ville definiera "familjefrågor" mer i samhällstermer, så var det ändå på en särskild avdelning de hörde hemma. Familjespegelns föregångare hette Husmorshalvtimmen och det präglade ännu arbetet.

Fem år senare, i mitten av decenniet, hade programmet fått större bredd. Jag blev chef för Familjespegeln då och gjorde till mitt bestämda mål att vända de s.k. kvinnofrågorna från särintressen till vitala samhällsfrågor. Utbyggnaden av barnomsorgen, stöd till ensamföräldrar (läs: ensamammor), kravet på särbeskattningsrätt till fri abort, rätt till utbildning och att få bort åldersspärrar vid utbildningsanstalterna, att höja kvinnorepresentationen i alla politiska församlingar — allt detta var, som vi tyckte, viktiga samhällsfrågor och vi drev dem energiskt dag efter dag. Vi fick också ett växande gehör: lyssnarskarorna ökade stadigt och Familjespegeln blev snart det ledande debattprogrammet för samhällsfrågor i radion.

Ungefär samtidigt blev jag medlem i Grupp 222 (man valdes ordentligt in via en eller två faddrar — min hette Marianne Höök, en beundrad äldre kollega, som oförtrutet gisslade manssamhället med den vassaste av pennor).

Med Familjespegeln som plattform och instrument var det en stor upp-

levelse för mig, inte minst journalistiskt, att hamna i denna mångkunniga krets och att få tillgång till dess stora kontaktytor och informationsmängd. Från i stort sett varje möte tog jag hem till redaktionen kunskaper och idéer som kunde användas i programmet och som producenterna oftast tacksamt tog vara på. Det gav också en särskild stimulans i programarbetet att uppleva att vi hela tiden befann oss i ett flöde av inlägg, artiklar, böcker, politiska beslut osv. inom samma område som det vi själva arbetade med.

Politisk lobbyverksamhet hör inte hemma i den svenska traditionen, brukar man säga och tänker då på den amerikanska formen av lobbying med sina väl utbyggda kontor i den politiska maktens närhet, sina stora pengar och sin metod att knyta stora reklam- eller marknadsföringsföretag till sig. Lobbyverksamhet ses därför mestadels med stor skepsis. Men det är huvudsakligen ordet lobby man reagerar mot. Grupp 222 fungerade tveklöst som en lobbygrupp, men varken vi i gruppen eller någon annan kallade den så. Inte ens påtryckargrupp, som väl får anses vara den svenska beteckningen, kallade vi oss. (Men själva företeelsen var knappast okänd i Sverige. Se bara på jordbruket och deras organisationer, som varit vår starkaste och mest välkända lobbygrupp under decennier. För att nu bara ta en av de många intressegrupper, som verkat i den svenska demokratis hägn.)

Tre frågor som dominerade informationsinnehållet i Grupp 222 under de senare åren av sextioalet präglade också i hög grad Familjespegelns innehåll. Kvinnors rätt till arbete, till utbildning och till utveckling i yrket var kanske den fråga som fick störst utrymme. Sambeskattningen hörde förstås också dit, men hade sitt eget viktiga innehåll och drevs oftast som egen fråga. Den var också den tydligaste lagstiftningsfrågan av de tre och behandlades därför i hög grad som partipolitisk riksdagsfråga.

(Ett återkommande, ganska komiskt argument mot särbeskattning från denna tid var att om kvinnorna blev beskattade som egna individer, skulle risken finnas att de blev uppmuntrade att förlöpa hemmet och överge sitt självklara ansvar för det och barnen — och för "vård av frisk man i hemmet", frestades man ofta tillägga.)

Den tredje frågan var barnomsorgen — eller daghemsfrågan som den hette i tidens tappning. Den hade från början en ganska blygsam ställning i problemkatalogen: den ansågs vara en fråga mest för de ensamstående mödrarna — gifta kvinnor med små barn var givetvis mest hemma och skötte de små själva. Men frågan växte som bekant i betydelse och blev sedan sjuttioalets nyckelfråga, den som slutligen ledde till att vi fick vår nuvarande familjelagstiftning, som givit oss en särställning i västvärlden.

Slutligen: Bortsett från hur roligt det var att på nära håll vara med om ett stycke samhällsomvandling:

— hur ser hela denna utveckling nu ut i backspeglarna? Gjorde vi rätt? Lyckades vi?

Alltid när man skall försöka värdera insatser gjorda under ett visst skede av historien, har man ljuset från flera decenniers vidare utveckling lysande in över scenen, det går inte att frigöra sig från det. Med dagens verklighet som utgångspunkt kan jag därför tycka att vi i många avseenden var mycket naiva. Vi trodde så fullt och fast på att det skulle räcka med förändringar av lagar och av samhällsinstitutioner — det viktiga som vi såg det var att få särbeskattning, att få rätt till fri abort, att få en utbyggnad av daghemmen och så vidare. Det vill säga få vissa bestämda rättigheter knäsa i lagar och avtal och politiska beslut. Fick vi bara det så skulle allt det andra tillfalla oss av sig själv.

Makthavarna/männen i arbetslivet skulle se hur duktiga vi var, när vi väl fick rimliga villkor och då skulle de villigt och glatt dela med sig av makten och härligheten. Vi trodde faktiskt det. Det dröjde mycket länge innan vi insåg att det var illusionernas illusion.

Vår naivitet bestod i att vi totalt underskattade kraften i attityder och värderingar kring detta med manligt och kvinnligt hos både män och kvinnor. Vi underskattade styrkan och tyngden i de manliga hierarkierna. Vi underskattade svårigheterna att få det betalda och obetalda arbetet i någon sorts harmonisk balans. Vi underskattade den press och stress och det slitage det på sikt medförde för kvinnorna att orka de båda bördorna — och vi kunde inte drömma om att det ännu efter trettio år skulle vara kvinnorna som i så hög grad ensamma var bärare av samhällets vård och omsorger — det betalda såväl som det obetalda.

Och ändå: "Var stode vi om de ej funnits till?" säger Esaias Tegnér. Var skulle vi ha befunnit oss i dag om inte detta energiska och målmedvetna arbete hade gjorts under sextio- och sjuttiotalen? Alla insatser som gjordes av Grupp 222 och under samma tid av andra grupper eller organisationer — några av de politiska partierna, Fredrika Bremer-Förbundet, Grupp 8, den begynnande kvinnoforskningen, förvaltningar av olika slag, studieförbund och rader av offentliga utredningar — de bildade gemensamt en process av stor kraft, som givit nästa generation en plattform att stå på och att arbeta vidare från. Och nästa. . . Och nästa. . .

Grupp 222 var under hela sin verksamma tid en mycket okänd grupp. Inte ett ord skrevs om den i tidningar, ingen medlem framträdde som talesman för gruppen och den gjorde heller inga uttalanden om något. Den

var i allt väsentligt en informationscentral där man tidigt fick veta viktiga nyheter från det gemensamma området som man sedan kunde använda i sitt eget sammanhang och sina egna kanaler.

En annan tydlig egenskap hos gruppen var den totala informalitet som präglade den: Det skrevs inga formella protokoll, en ordförande för mötet fanns i regel för att förenkla diskussionen, men utan andra befogenheter, gruppen "konstituerade" sig aldrig.

Detta enkla sätt att arbeta liknar mycket dagens framväxande kvinnonätverk. Många av dem har samma mål som Grupp 222, nämligen att synliggöra och driva speciella områden — ofta nog kvinnofrågor, men också miljöfrågor, fredsfrågor och andra som lämpar sig för arbete i nätverksform.

I en tid när de etablerade parti- och folkrörelseformerna inte längre upplevs som effektiva för att driva utveckling, kan kanske dessa nya nätverk vara arbetsmodeller, inte minst för kvinnor som sällan känner sig hemma i traditionella hierarkiska former.

I så fall var Grupp 222 även i det avseendet en av de svalor som förebådade sommaren och den nya tiden.

Litteratur

- Boalt, Carin; Boëthius, Monica; Holmberg, Per; Lyttkens, Sonja och Wohlin, Margin (1963), *Har vi råd med familjen?* En debattbok om hem och samhällsekonomi. Sveriges Radio, Stockholm.
- Boëthius, Monica (1965), *Hemmafru byter yrke*. Sveriges Radio, Stockholm.
- Dahlström, Edmund (red.) (1962), *Kvinnors liv och arbete*. Studieförbundet Näringsliv och samhälle, Stockholm.
- Hildén, Gunvor; Mundebo, Ingemar; Romanus, Gabriel; Tham, Carl och Ullsten, Ola (1964), *Radikal familjepolitik*. Folkpartiets ungdomsförbund, Stockholm.
- Moberg, Eva (1961), "Kvinnans villkorliga frigivning". *Unga liberaler*.

9. En småbarnsmammans strävan — en lång historia

Marianne Kärre

”Hela samhället är med barn”, påstod jag som journalist i Dagens Nyheter på 70-talet i ett av många års otaliga försök att plädera för bra grupp-vård/pedagogik för små barn. Det skulle jag nog inte ha vågat skriva, om jag inte dessförinnan hade fått råg i ryggen och nyttiga kunskaper av kloka kvinnor och män i Grupp 222, som tvärs över partipolitiska gränser försökt reda ut hur ett samhälle skulle vara för att gynna både barns och vuxna mäns och kvinnors mänskliga utveckling.

Vid första mötet med Grupp 222 år 1965 var jag en 40-årig fembarnsmamma med ett särskilt intresse: Hur blir små barn inställda på jämställdhet och solidaritet som vuxna? Måste de inte få öva sig rent konkret, som de övar allt annat? I en grupp från spädate år? Går det att lära — ensam med mamma?

Två år tidigare hade vår familj — pappa, mamma, fem barn (födda 1950—60) varav ett olikkönat tvillingpar — kommit hem till Sverige från Frankrike där vi bott i tio år i två omgångar. Jag förväntade mig att komma hem till ett ganska välplanerat samhälle med balanserat fördelade rättigheter/skyldigheter för män och kvinnor. Jag förväntade mig, att barn kunde få bra dagvård under föräldrars arbete, studier eller andra för familj och samhälle viktiga göromål.

Men första hemmatiden blev en chock. Små barn i Sverige föreföll ännu ”osynliga”, särskilt i arbetslivet. Detta trots samtida debatt i massmedia om behovet av vad som då hette ”barntillsyn”. Kvinnor förväntades yrkesarbeta. De behövdes i arbetslivet. Främsta villkoret för att kunna delta var ”barntillsyn”. Och hade det inte dessutom redan 1935 påpekats av Alva Myrdal i *Stadsbarn*, att bra, trygg gruppverksamhet för småbarn utanför hemmet behövdes för *barnens* skull, oavsett om mamma arbetade hemma, borta eller bådadera?

I Frankrike var det sedan decennier självklart med olika former av gruppverksamhet för småbarn som komplement till hemmen. Barn togs emot i

privata barnträdgårdar (jardins d'enfants) eller i kommunala förskolor (écoles maternelles) inordnade i det statliga skolväsendet. Kommunen var skyldig att inrätta platser i förskolor för barn från två och ett halvt till tre år. För yngre barn fanns — alldeles för få — "krubbor" (crèches) under hälsovårdsministeriet. Kvaliteten i fransk förskolepedagogik skiftade. Barngrupperna var oftast förfärande stora och disciplinen därför sträng. Systemet var i stort slutet och auktoritärt, utan kontakt med barnens hem och utan förtroende för föräldrars förmåga att handha barn. Trots detta hade våra egna erfarenheter av fransk småbarnspedagogik i grupp varit övervägande positiva. Som bäst var den en syntes av olika pedagogiska pionjärmetoder, genomsyrad av Piagets rön om barns tänkande och kunskapsinhämtande. Piaget hade då ännu inte hunnit tränga igenom i Sverige.

Våra äldsta barn hade prövat fransk småbarnspedagogik från fyra års ålder: dottern i en nunnedriven katolsk lekskola i Strasbourg, sonen i en vänsterradikal kommunal förskola i ett invandrarrikt arbetarkvarter i Paris. Den låg närmast vår egen bo- och arbetsplats i Cité Universitaire. Båda hade trivts och frodats, trots stora olikheter i miljö och pedagogik, därför att deras respektive lärare varit genuint intresserade av barn och välutbildade för att ta hand om dem i grupp. Vårt tvillingpar hade från två års ålder fått pröva svenska kyrkans lekskola i Paris, ledd av svensk förskollärare. De hade också stortrivts.

Själv hade jag fått många nyttiga tankeställare de åren. Bland annat hade jag tidigare som så många andra unga västerländska föräldrar gått på de då vittspridda myterna om att "späda barn behöver främst ro och avskildhet" och "barn är inte grupp mogna före tre år". Men mina egna konkreta erfarenheter hade tvärtom vid det laget lärt mig att också helt späda barn är socialt kapabla, trivs och utvecklas väl av vardagskontakt i en grupp med människor, som kan ge sig tid med dem och bemödar sig att förstå och svara på deras signaler.

Vi hade haft en ovanlig miljö runt oss under de år, då de yngsta barnen fötts. Vi hade som föreståndarpar för ett av studenthemmen i Cité Universitaire levt — dygnet runt — i ett brokigt studentkollektiv på 50—70 personer av olika nationaliteter. Förutom studenter — i början bara manliga, snart också kvinnliga — hade folk i olika åldrar funnits i huset: portvakt, städpersonal, andra hjälpredor, tidvis också många hantverkare. Som arbetsledare för en genomgripande renovering av huset, som storsmormor för studentkollektivet och som värdinna för den representation, som ålåg min make som Svenska Institutets dåtida representant för svenskt-franskt kulturutbyte, hade jag varken tid eller möjlighet att bekymra mig om, ifall barn under tre år var grupp mogna eller inte. De hade

rent faktiskt visat sig vara det.

De hade intresserat följt med i vardag som fest och hade fått tillfälle att leka med också vuxna unga män, som visat sig både roade av och händiga med små barn. Vi var bortskämda med att också folk på gatan stannade upp uttryckte sin förtjusning över barnen. Själv hade jag ofta på Paris folkliga marknader stött på andra "sociala" spädbarn, som tittade fram piggögda och kontaktglada bakpå sina afrikanska mödrars ryggar.

Osedda barn

Så hade vi kommit hem till Sverige hösten 1962. Här tittade ännu unga män — ibland också unga kvinnor — rakt genom barnen vid möten på gatan. Få log spontant mot våra eller andras barn på allmän plats. Pinsamt ofta hände det tvärtom att folk tittade häpet ogillande på vår barnaskara: tvåbarnsfamiljen var då norm, ettbarnsfamiljen vanlig. Några barngrupper från dåtida "barnstugor" syntes sällan ute bland folk. Det var inte heller tal om att få ta med sig barn bort på "bjudning" eller att ha med dem på arbetsplatser.

I pressen skrevs om "nyckelbarn" som "busar, bullrar och skräpar ner" i de fina förortsområdena som höll på att växa upp i miljonprogrammets byggande. Små barn framställdes inte sällan som hinder för vuxna att få förverkliga sina egna ambitioner och som störande för ett "effektivt produktionsliv".

Jag härsknade till. Satte mig så — med småbarnen klättrande på mig — att ringa runt till kommunens socialförvaltning, till förskoleseminariers rektorer, till högste ansvariga för Stockholms utbyggnadsplan för barnstugeverksamhet. Inhämtade kalla fakta om eftersläpningen i planeringen av "barntillsyn" och rapporterade om det i DN 21.12.1962. Men inte avhjälppte det *våra* bekymmer: kvarterets lekskola kunde inte ta emot barn förrän de fyllt sex år och då bara för tre timmar om dagen. Daghemsplatser — och för tre? Pytt, inte i vår kommun!

"Varför får vi inte gå i lekis? Var är alla farbröder?" sade de tre minsta, två och fyra år. Fåfängt letade jag gruppverksamhet för små barn i grannskapet. Jo, tvillingarna kunde få delta i småbarnsgymnastik en halvtimme i veckan i grupp för barn över fyra år. Men inte samtidigt! "Små pojkar behöver leva ut och göra kraftiga rörelser" förkunnade ledarinan. Och lät tvillingsyster, lillasyster och mig sitta på en bänk utanför gymnastiksalen i skolan "för att inte störa". Sedan satt tvillingbror, lillasyster och jag en halvtimme till på samma bänk för att vänta ut tvilling-

flickans mindre utlevande gymnastik.

Jag lyckades så småningom få in tvillingarna i en scoutgrupp. Flickan kom hem arg som ett bi: ”Jag vill inte vara blåvinge och bara hålla på och lära mig koka te! Varför får jag inte var vargunge i skogen och göra upp eld?” Scoutledaren tålmodigt inför mina protester: ”Nej, flickor och pojkar kan inte göra samma övningar, vi måste ha dem i olika grupper. . .” Själva hade vi då aldrig spårat några större skillnader i våra olikkönade tvillingars rörelselekar eller intressen. (Knappast senare heller. . .)

Kort efter hemkomsten hade man ringt från min gamla arbetsplats, Dagens Nyheter, som jag efter förmåga hållit kontakt med genom åren: som sommarvikarie och med kåserier som ”Fru Karlsson i Paris” eller enstaka artiklar. DN erbjöd mig fast anställning igen. ”Omöjligt, men kanske om några månader. . .” sade jag. När de ringde igen hade vi förvisso hunnit märka, att ännu en inkomst var nödvändig för vår stora familj. ”Men kunde jag få skriva om barn/förskola?” Nej, området var redan inmutat, möjligen kunde jag få kåsera som ”fru Barnrik”. Men mest behövdes jag just då som modereporter i Paris: ”Du kan ju tala franska och föra dig i salonger.” Nå, det var tveksamt, men jag ville gärna få resa till Paris igen för att vid sidan om salongerna försöka hinna titta mer på fransk förskolepedagogik. Jag tackade därför ja till deltid.

Men barnen? Dagamma? Ogörligt i vårt kvarter och bil att skjutsa barnen med hade vi inte råd till. Barnflicka? Men vem kunde ha hjärta att låta en aldrig så barnkär ung flicka gå runt i ett folktomt villakvarter hela dagarna efter att ha sett sådana med glädje jobba i en mänskligt brokig, tvåkönad miljö? Och var få tag på en sådan pärla i ett land i högkonjunktur, med full sysselsättning och en uppsjö av till synes attraktiva arbets- och utbildningsmöjligheter för flickor?

”Pappaledig” — okänt begrepp

Vi fick som de flesta andra dåför tiden hanka oss fram med privata nödlösningar: hjälpsamma grannar, vänner, bekanta och — sommartid — au pairflickor och studentskor från England, Frankrike, Finland som ville lära sig svenska. De större barnen — i skola på dagarna — fick också tidigt, oavsett kön, vara med och dela på ansvaret för småsyskon och hushåll. Husets pappa var redan van att ”hjälpa till”. Men han hade egna, krävande engagemang och reste ofta. Pappaledigt existerade ännu inte, föräldraförsäkring kom först 1974. Och vilka arbetsgivare godtog på 60-

talet att också män hade barn och behövde vara hemma tillfälligt för att gå med barn till barnavårdscentral, läkare, tandläkare? Eller föräldrada-
garna i skolan och skolavslutningar? Eller ta med dem på jobbet?!

En del av mitt yrkesarbete skulle få skötas med flexibla tider — rara
ärtor då — och vid behov hemifrån. Det lät bra, men var inte så lätt i
praktiken: hur genomföra en intervju per telefon med tre ivriga små runt
om som också ville tala i telefon — och helst samtidigt? Tre små barn
skulle ha mat, uppmärksamhet, sagoläsning — det blev inte långa sam-
manhängande stunder vid skrivmaskinen. Skrivandet fick ofta förläggas
till nätter, resor i tjänsten till tider då min man kunde ta ut semesterda-
gar. Vi lärde oss skiftjobba. För min del blev det med tiden en hel del obe-
talda tjänstledigheter, samt frilansande.

Lärdomar i Grupp 222

Grupp 222:s diskussioner hann jag bara bevista sporadiskt. Men de gav
mig många nya, nyttiga kunskaper, lästips och funderingar om hur sam-
hället skulle kunna fungera mer balanserat för vuxna och barn. Där lärde
jag mig förstå av experter som Ingrid Jussil, Maj-Britt Sandlund och Sven
Thiberg att jämställdhet också kräver genomtänkt planering av städer och
bostadskvarter, barnstugor och annan gemensam service (t.ex. kollektiv-
trafik). Harriet Holter styrkte med sin forskning om effekterna av mäns
frånvaro i barns liv mina egna funderingar och konkreta erfarenheter.

Där fick jag höra etiologen Carl G. Edelstam gå emot den då gängse
myten att "vårdinstinkt" var exklusivt kvinnlig och att handjur aldrig na-
turligt tar hand om sin avkomma, dvs. att rön från djurriket inte okritiskt
kan överföras på mänskligt beteende. Här fick jag också medhåll om hur
barns uppväxtmiljö borde se ut: Åke Leander, då rektor för Biskops-Ar-
nös folkhögskola, var lika bekymrad som jag över hur avskurna moderna
stadsbarn var från vuxnas vardagsliv och — arbete. Jag fick själv mera
mod av att se så många jämställdhetsinriktade män delta aktivt och in-
tresserat i gruppen, en välkommen bekräftelse på att det inte "bara" var
"kvinnofrågor".

Som dagstidningsjournalist med vana att använda mycket bilder hade jag
redan före mötet med Grupp 222 sett möjligheten att popularisera och
sprida tankar i ämnet jämställdhet i bildreportage. DN hade då stor
spridning i riket. Och av Bang hade jag redan som ung novis i DN 1948
lärt att bild/bildtext är lika viktiga som, om inte viktigare än, reportage-

texten. Samt att det gick an att skämta för att nå fram med budskap.

Som manna från ovan kom ett uppdrag att göra ett bilduppslag över tre sidor om en småbarnsmammas späckade dag (DN 22.9.1963). Äntligen en chans att ge ett synligt svar på frågan "Vad gör du egentligen hela dagarna?" som jag visste att spädbarn- och småbarnsmammor brukade få av aningslösa män (ja, inte min förstås!).

Även inom modereportaget — mitt tillfälliga revir — gick det an att puffa för praktiska villkor för jämställdhet: t.ex. ifrågasätta tillkrånglad herr- och damighet eller visa hur kläder kan vara för att inte hindra kvinnors, män och barns rörelsefrihet. Berätta i bild om unga grabbar som tvättade, strök, lagade och till och med sydde sina kläder själva. Eller rapportera från förskolor hur det går till när en eller två vuxna skall hinna med påbyltning av tjocka lager varje gång barnen skulle ut genom dörren till svenskt vinterklimat, samt utbyltning var gång de skulle in och kissa. Räckte de till för sina stora barngrupper? Fanns funktionella lättskötta småbarnskläder att köpa ute i affärerna?

Vid sidan om hann jag få ihop flera bildsidor om barns behov av och rätt till sina upptagna pappors tid. Den första — med vrålkort text — hette kort och gott "Pappor också" (DN, 12.6.1965). Den var ett plock av bilder ur den franska boken *L'enfant et le père* (Hazan, 1965) av den kände konstkritikern Max Pol-Fouchet. Bilderna var från världens alla hörn av okända och berömda fotografer (t.ex. Henri Cartier Bresson) och visade pappor/barn med fin kontakt och barn i helt oväntade sammanhang, t.ex. en baby under armen på sin unge far vid mönstring till engelska flottan.

Att män kunde, och ofta måste, vårda barn och kunde det lika bra som trötta mammor, kanske bättre, visste jag redan själv. Visserligen hade jag växt upp faderlös (min far dog två dagar efter min födelse). Men min egen man hade kunnat ta hand om spädbarn redan då jag som ung premiärmamma måst lämna barnet i hans vård under sena kvällsskift på DN. (År 1950 hade man bara sex månaders mammaledigt.) Och hade jag inte redan sett många andra pappor ömt ta hand om sina barn hemma-vid? Men varför generade de sig för att öppet visa upp det "ute bland folk"? Varför talade de inte om det med varandra på jobbet?

Jag började leta exempel på svenska pappor som föredömen — det blev en bildsida med blöjbyttande, nattande, sagoläsande och vårdande pappor ("Åja, så farligt är det inte", DN, 31.10. 1965). Kunde dåvarande statsrådet Olof Palme ställa upp för den? Jodå. Och en ung lantbrukare, som varit till sjöss och lärt sig ta i med alla sysslor och funnit det rimligt att avlösa frun i innesysslor, eftersom hon deltog i hans utearbete. DN:s egen sport- och mästefotograf Olle Seibold ställde också upp. Han hade

redan som blivande premiärpappa blivit putt, när bara mammor erbjudits att vara med i nystartade kurser i barnavård och -psykologi: Varför fick inte han och andra blivande pappor också vara med? Han fick, andra också (1955 i Högdalen i Stockholm).

År 1965 kunde jag släppa klädskrivandet och på allvar börja leta och visa upp inspirerande exempel på bra barnomsorg och -miljöer.

"Du kan inte skriva arton artiklar om fransk förskola" (jag hade skrivit tre), sade min dåtida redaktionschef Börje Dahlqvist, en annars lyhörd idérik och dynamisk tidningsmakare: "Det är inte nyheter, och DN är en nyhetstidning." — "Jaha, och vad menas då med nyheter? Är förskolepedagogik, som vi kan lära något av i Sverige inte nyheter?" — "Nyheter blir det, när det tas upp i riksdagen!" blev hans svar. "Och hur skall man då få dit dem utan att bädda för dem? Skall vi bara ha *många* daghem, inte beskriva och efterlysa bra innehåll i dem?" undrade jag. Då blev det fritt fram i DN för mig att göra förskolereportage från både runtom i Sverige, från Frankrike, England och Danmark, bl.a. en längre serie med rubriken "Fart på förskolan" 1967.

Mina och andras skrivelser om pappors rätt att få tid till sina barn sågs med uttalad välvilja av manliga kolleger, angelägna om det för eget bruk. Mina skrivelser om förskolor/barnomsorg väckte inte samma entusiasm: "Jag läser inte sånt, det är fruns avdelning. Och hon har valt att stanna hemma och sköta barnen tills de börjat skolan", meddelade t.ex. en stödig manlig kollega (han hade ännu inte någon aning om hur knepigt livet blev när svenska skolans ryckiga schema för nybörjare krockade med dåtida alarmerande brist på s.k. fritidstillsyn).

Serien "Fart på förskolan" ledde till att jag blev kallad som — amatörisk — föreläsare till förskoleseminarier, kommunala studiedagar för barnstugepersonal och till debatter med kommunalpolitiker runt om i landet. Jag inbjöds också att från starten vara med som konsult i 1968 års barnstugeutredning och senare också i Barnmiljöutredningen. I slutet av 60-talet flammade intresset för barns uppväxtvillkor bland unga föräldrar och kulturarbetare i hela Norden och för mig var det en rolig uppgift att få vara med och förbereda Nordiska kulturkommissionens symposium om barn 1969 och att medverka i rapportboken *Børn og kultur* (Spektrums aktuella, 1972).

En annan rolig uppgift var att aktualisera och revidera Anna-Greta Leijons *Swedish Women, Swedish Men* från 1968 för Svenska Institutet för en fransk utgåva (*La condition familiale en mutation*, i serien *La Suède en question*, Edit. Seghers, Paris, 1972).

Ett samhälle för barn

Birgitta Dahl, då riksdagsledamot, vände sig 1975 till mig — journalist i borgerlig tidning — för att bilda opinion till stöd för sin motion till riksdagen med krav på en regeringsplan för fullt utbyggd barnomsorg inom tio år samt för en motion till den kommande socialdemokratiska partikongressen om att arbetsliv, folkrörelser och politisk verksamhet skulle anpassas efter barns och föräldrars behov. ("Samhället måste ändras så att det passar barnen", DN, 5.4.1975). Hon hade då svårt att få gehör för sina krav på utbyggd barnomsorg hos det egna partiets äldre patriarkaliska toppmän — sina egna barn hade hon middagssovande i egna riksdagsrummets sängklädeslåda när hon sprang ner och voterade. . .

Det var för övrigt första gången en politiker i Sverige offentligt lanserade idén att barns behov skall vara bas för samhällsplanering och beslut, en grundprincip som sedermera fastslagits i den internationella barnkonvention som FN:s generalförsamling antog 1989 och som Sverige ratificerat.

I 60-talets daghemsbrist började unga föräldrar själva experimentera med kollektivboende med delat barnansvar och med föräldrakooperativ i egen regi. En del ställde sig skeptiska mot Alva Myrdals modell för "storbarnkammare", ledda och drivna enbart av pedagogiska experter. I praktiken — och det skulle visa sig alltmer under den snabba utbyggnaden av daghem — tenderade till att bli ett slags barn- och kvinnoreservat, där de få män som vågat utbilda sig och komma med i vårdarbetet snabbt försvann till administrativa jobb med högre status, löner och avancemangsmöjligheter.

Samhemsidén

Kunde det finnas andra alternativ till den daghemsmodell som barnstugutredningen höll på att utarbeta? Författaren Ingrid Sjöstrand och jag funderade tillsammans kring "samhem", ett ord som hon myntat 1969. Begreppet "samhem" innebär i korthet ett grannskapsdaghem för alla åldrar i kommunal och privat samverkan, trygga mötesställen för sammanlagt högst sjuttio människor, där barn och vuxna i olika åldrar kan vara tillsammans på dagarna och gruppverksamheten läggs upp i samråd efter deltagarnas behov.

Vi lanserade idén tillsammans i en debattartikel i Dagens Nyheter, vi föreslog den för alternativ försöksverksamhet i ett remissvar till barnstu-

geutredningens betänkande — utan gehör — och Ingrid Sjöstrand utvecklade idén och argumenten för den vidare i boken *Samhem* (Aldus/Bonnier, 1973). Vår debattartikel fick omedelbart gensvar, och vi inbjöds båda att fara runt i Norden på debatter och seminarier i ämnet. Svenska Institutet uppdrog åt oss att tillsammans med Kollektiva arkitektgruppen utarbeta en utställning att visas i USA som exempel på nytänkande i svensk debatt om samhällsplanering. År 1970 fick jag uppdraget att resa runt i USA för att förbereda visning av vandringsutställningen "Together center", som sedan bl.a. var med på Vitahuskonferensen om barn i Washington 1970.

Senare samma år fick min make Bo och jag på uppdrag av Svenska Institutet gästföreläsa tillsammans som opinionsbildare vid universitet i elva stater i USA om svensk samhällsplanering för jämställdhet. Våra basdokument var bl.a. svenska regeringens FN-rapport *The Status of Women in Sweden* (Maj-Britt Sandlund, 1968), *Sex Roles and Social Structure* (Harriet Holter, 1970). Det var inte svårt att fånga intresset hos unga amerikanska studenter av båda könen.

USA-resan ledde till att jag kunde rapportera hemma om den då nystartade amerikanska kvinnotidningen *MS*. Och om ny forskning i North Carolina om spädbarn: de utvecklades bättre i bra daghemsvård än hos dagmammor eller ensamma med mamma! Och om solidarisk småbarnspedagogik i New Yorks svarta slum.

"Försörjd" — nej tack!

Varför var jag nu som små- och skolbarnsmamma så besatt av att hojta i dags- och fackpress om barn och jämställdhet med risk för att mina egna barn kom i kläm för jobbet? Skulle jag ha försökt "stanna hemma" med min stora familj för att försöka skapa den Carl Larsson-idyll, som så många i dag tycks drömma om — fast nu med vårdnadsbidrag, förstås?

Skälen att inte göra det var helt banala: Försörjningsansvar, yrkesglädje, behov av arbetsgemenskap och av jämvikt mellan familjeliv och yrkesarbete/andra samhällsåtaganden. Konkreta upplevelser från uppväxten i 20—30-talens ojämlika, orättvisa samhälle gav dessutom näring till kamplust i yrket.

Mina allra första år hade tillbragts i min ensamförsörjande mors i hast uppsatta pensionat och syateljé. Som nybliven änka efter min födelse hade hon funnit sig nästan helt ruinerad med ensamansvar för fyra barn, tvungen att på allsköns uppfinningsrika sätt försörja sin familj på den borgerliga utbildning till fin fru, som hon i seklets början fått (vitbroderi,

finare klädsömnad, matlagning, pianospel och fransk konversation). Hennes dröm om att få bli trädgårdsarkitekt hade inte fått förverkligas — praktiken hade ansetts riskera förstöra hennes fina händer och smala armar och därmed utsikter till ståndsmässigt giftermål.

Som nödtvungna barnvakter åt mig tog mina äldre bröder mig med överallt, lärde mig klättra i träd, snickra, fiska, paddla, cykla, laga punkteringar, spela fotboll, läsa pojkböcker, vara uppkäftig och slåss mot större, starkare pojkar — inte minst med dem själva. Det mesta av vad de lärde mig ansågs inte lämpligt för en ”fin familjeflicka” av min mor, angelägen om att trots iråkad fattigdom efter Kreugerkraschen hålla fasaden.

I stället borde jag hjälpa till i hushållet, bädda bröders sängar, stryka deras skjortor och så småningom gå i finare hushållsskola för att lära in vad som behövdes för att ”bli gift”. ”Hänga över en bok” ansågs inte heller lämpligt för flickor, trots att min mor själv som läshungrig unge smygläste under täcket med ficklampa. Mina utsikter att ”bli gift och försörjd” bedömdes inte som goda av en frank gammal kvinnlig släkting: ”Så vacker som din mor och mormor blir du aldrig. Men du kan nog få anställning vid posten eller telegrafan” (förra sekelskiftesgenerationens godtagbara kvinnoyrken för ”familjeflickor”).

Högre studier skulle, i brist på pengar, förbehållas familjens pojkar som i tidens anda förväntades bli ”familjeförsörjare”. Min studiebegåvade syster fick offra sig och tidigt bidra med försörjningen. Jag hade turen att av intresserade lärare hjälpas in i läroverk som ”medellös” frielev, få stipendier under skoltiden och uppmuntrats till fortsatta högskolestudier på lån, naturastipendier och bredvidjobb.

Själv hade jag redan som tolvåring beslutat att bli journalist och hade inte tänkt nöja mig med att sköta friska pojkars och herrars hela mark-tjänst eller låta dem slippa undan med ”jag kan inte sånt”. Från spädate år hade jag sett vad ”kvinnor kan”, ofta det helt otroliga att vara både vårdansvariga och familjeförsörjare. Men jag hade också funnit det helt oacceptabelt att kvinnor likt min egen mor både skulle behöva dra upp en barnaskara samt ta hand om en åldersdement mor och en sjuk, kvinnlig skild anförvant med småbarn — utan rätt och möjlighet till stöd från samhället dåför tiden.

Jag finner det lika oacceptabelt i dag, 1992, att med hänvisning till lågkonjunktur och behov av att krympa den ”ofantliga” sektorn vältra tillbaka vårdansvaret för barn, gamla och sjuka på kvinnor i ”den lilla världen” — om så med vårdnadsbidrag.

”Män kan” — och vågar nu

I samhället i stort har det i mitt långtidsperspektiv hänt enormt mycket från det jag själv 1950 fick göra en DN-serie om de helt absurda villkoren för dubbelarbetande kvinnliga textilarbetare vid fabriker i Norrköping — då fanns inte femdagarsvecka, föräldraledigheter, bra barnomsorg och förväntningar på även mäns ”dubbla roller”.

De senaste trettio åren har skakat om ordentligt i kuttingen — det ser man runt sig dagligdags med blotta ögat. Unga män, även en del gamla, drar öppet sina barnvagnar utan risk för gliringar, kånkar på sina ungar, pratar intresserat med dem. lämnar och hämtar dem på dagis, till och med jobbar där och deltar alltmer i vardagsvården på föräldrakooperativa daghem. Män tar med sig ungarna på jobben och alltfler kvinnor sitter på chefsposter (med egna erfarenheter av att försöka förena familj/yrkesliv och därmed bättre förståelse för sina arbetskollegers vardagsproblem).

I TV — ny familjemedlem numera — släpps människor av båda könen fram för att häckla gammaldags rollfördelning och kräva en modernare. Står inte rentav Robert Aschberg i ett Stina Dabrowski-program 1992 och deklarerar vid bardisken: ”Man är ingen riktigt karl om man inte byter blöjor!”

I dag känner jag mig kluven inför den tilltagande tendensen till ”co-ooning”: att de unga drar sig in i den ”lilla världen” för att klara sina dubbelroller. Många av dem drömmer om/håller på att bosätta sig i glesbygd för att telependlande med fax och annan modern teknologi arbeta hemma. (”Så blev ditt 90-tal — händelserna, människorna, trenderna”, Expressens söndagsbilaga, 31.12.1989.) Så bra att glesbygd påfolkas igen — men kan *alla* yrkesarbetande dra ut dit? Kan de återskapa det sociala nätverket? Eller skall de arbeta där i sin inspunna isolering med barnen runt fötterna, kanske med gamla och sjuka i kammaren — som förr?

Jag sätter min lit till de barn som nu vårdas i växelbruk mellan bra daghem/jämställda föräldrar. Hopp om nära hälften av dessa barn får jag t.ex. av en enkät bland småbarn med rubriken ”Så jämlika är barnen” (Föräldrar och barn, 10/1991). Tidskriften har gjort en minienkät med fyrtio barn i åldern tre till fem år, hälften pojkar, hälften flickor. Summan av den är att dessa moderna småbarn inte längre stenhårt skiljer på ”karlgöra” och ”fruntimmersgöra” — som i min egen barndom. Här några frågor som många besvarat med ”Båda två” (dvs. både mamma och pappa):

”Vem skall byta blöjor?” (47 procent)

”Vem skall tvätta lakanen?” (47 procent)

”Vem skall laga middagen?” (43 procent)

”Vem skall tjäna pengarna?” (43 procent)

”Vem skall vara hemma med barnen när de är sjuka?” (50 procent)

Urvalet må vara litet och forskningsmetodiken bristfällig, men pekar ändå inte resultatet åt rätt håll för jämställdhetsstretandet i dag? Observera, att de tillfrågade barnen är under fem år — den ålder då enligt ”riktig forskning” barn hunnit grundlägga sina fördomar.

Visst är hoten mot jämställdhet grava nu: arbetslöshet, lågkonjunktur, nedmontering av lönade vårdjobb, hårdare krav i arbetslivet att ”ställa upp” och minskat kvinnligt inflytande i samhällsplanering och -beslut.

Men jag sätter ändå min lit också till många av dagens unga pappor, som lärt sig att också ”män kan” (= ha flera roller samtidigt). Kommer de verkligen att gå med på att arbetsgivare nekar flexibla arbetstider, avkortade arbetsdagar vid behov eller pappaledigt med det ännu vanliga avspisandet ”tyvärr går det inte på *den här* arbetsplatsen, här måste vi arbeta stenhårt. . .”? Kan man inte jobba stenhårt på arbetsplatsen, om man där måste oroas av hur det går på hemmaplan? Kan man inte rentav hämta extra kraft hemma, t.ex. ur samvaron med små barn? Jag tittar om och om igen. . .

Jag tittar om och om igen på det trevliga mittuppslaget i en kvällstidning (Aftonbladet, 29.10.1991) med rubriken ”Elitseriens blöjlirare”. Åtta barbröstadade unga män står uppradade med var sitt spädbarn i famnen. ”Babyboomen och det stora lyftet för Västra Frölunda” lyder underrubriken. Ishockeylaget — sist i elitserien förra året — har gjort ett jättelyft och ligger trea sedan spelarna blivit pappor: ”Att bli pappa och tänka på någon annan än sig själv som ju är vanligt i vår insnöade värld, är bara bra. Livet är inte bara att knuffas i en hockeyhörna, det blir att smeka och berätta sagor också”, säger lagtränaren, själv fyrabarnspappa.

Inte hade man kunnat tänka sig en sådan bildsida och text från den utpräglat manliga idrottsvärlden det år Grupp 222 bildades.

Vore det inte nu dags för *forskning om effekterna för arbetslivet* av att män har god kontakt med barn, balans i vårdansvar och familjeliv? Tar de mer ansvar för sitt yrkesarbete och för andra? Blir de mer effektiva i arbetet? Mer ”hela människor”? Går det längre att hålla på den traditionella regeln ”å skjelle mellom arbeid og privatliv” (Harriet Holter i *Kvinnans liv och arbete*, s. 84)?

Eja, att jag finge leva länge nog att få höra resultaten av en sådan forskning och dess effekter på samhällsplaneringen. . .

Kan "samhem" bli alternativ för framtida barnomsorg?

Barn som behöver samhällets stöd, när deras egna föräldrar inte räcker till, kommer alltid att finnas. Hur hjälps de och deras familjer i framtiden om "valfrihet" — och ekonomisk kortsynthet — krymper ner samhällsfinansierad barnomsorg?

En huvudtanke bakom samhällets utbyggda barnomsorg har varit att den skulle göras så allomfattande, att barn "med behov av särskilt stöd" skulle kunna vara med i dagvårdsgrupper av "vanliga barn" och intresserade, kunniga vuxna. Både de barnen och de "vanliga" skulle få ett socialt nätverk, ett komplement till familjen.

Så har daghem med bra kontakter barn-personal-föräldrar kunnat fungera. Ännu bättre kunde de kanske fungera om dagens daghem utvidgas till "samhem", ett mänskligt brokigt kontaktcentrum för 50—70 personer i olika åldrar i varje kvarter, där för barnen kända människor kunde få vara till nytta i vardagsarbete kring barn. Kommunalt huvudansvar skulle vara självklart, men både avlönat och frivilligt arbete skulle förekomma.

Själv tror jag på idén mot bakgrund av mina upplevelser 1983—86, då jag var ledare för ett projekt i Stockholms läns landstings regi i södra förörternerna. Dess syfte var att ge stöd och avlösning till familjer med rörelsehindrade och flerhandikappade barn, särskilt till isolerade invandrarfamiljer. Små barn, tonåringar och föräldrar skulle få en kontaktpunkt med öppen gruppverksamhet av olika slag. Av nödvändighet blev grupperna blandade i åldrar, handikapp, kulturbakgrund och yrkestillhörighet. Sjukgymnaster, arbetsterapeuter, kuratorer, psykologer medverkade ibland. I vardagssysslor deltog barn och ungdomar efter förmåga och intresse. Mammor och pappor var i mån av tid — de flesta yrkesarbetade — med i gruppövningar, på utflykter, i arbetet på att rusta upp lokaler samt på kortkurser.

Vad vi alla fick ut av det tyvärr alltför kortvariga projektet — arbetet skulle decentraliseras till kommunerna enligt socialtjänstlagen — var mänskligt utbyte av kunskap och erfarenheter över alla sorts gränser. Det stärkte mina tidigare erfarenheter av att barn — också små — mår väl av mer varierade sociala nätverk än de som föräldrar och specialutbildade pedagoger kan tillhandahålla. Det lärde mig också att människor, små som stora, växer av att känna att de kan vara andra till stöd och inte bara vara tvungna att ta emot hjälp själva.

Litteratur

- Holter, Harriet (1970), *Sex Roles and Social Structure*. Universitetsförlaget, Oslo.
- Jalmert, Lars (1981), *Små barns sociala utveckling*. Tiden/Folksam.
- Leijon, Anna-Greta (1968), *Swedish Women, Swedish Men*. Svenska Institutet, Stockholm.
- (1972), *La condition familiale en mutation. La Suède en question*. Edit. Seghers, Paris.
- Sjöstrand, Ingrid (1973), *Samhem*. Aldus/Bonniers, Stockholm.
- The Status of Women in Sweden. Report to the United Nations 1968*. Svenska Institutet, Stockholm.

10. Det oskattbara värdet av två perspektiv

Bo Kärre

Jag har alltid med förvåning hört på talet om mansdominerade arbetsplatser, där kvinnans roll tycks vara begränsad till att assistera och passa upp. Jag har lyckligen undgått sådana miljöer; på alla ställen där jag arbetat — och hemma med för den delen — har jag haft starka kvinnor omkring mig, självständiga kvinnor med inflytande eller på väg att kämpa sig till det. Därför berättar jag gärna, utan alla pretentioner på sakkunskap, om mina erfarenheter av jämställdhet i yrkeslivet, och främst då på en statlig myndighet, SIDA. Det ger mig samtidigt tillfälle att berätta om hur det svenska biståndet försöker bidra till att göra det bättre för kvinnorna i mindre lyckligt lottade länder än Sverige.

Kort levnadsbeskrivning

Min far var lärare och senare ämbetsman, min mor kontorist och sedan hon gift sig hemmamamma (som nog med åren alltmer saknade en egen yrkessfär). Jag hade två äldre systrar. Det vi är våra föräldrar särskilt tacksamma för är att de ansåg utbildning lika viktig för oss alla tre, och vi fick absolut lika chanser.

Under studierna mötte jag Marianne. Vi gifte oss och fick mellan 1950 och 1960 fem barn. Första året stod hon för huvudparten av försörjningen, medan jag studerade färdigt. Sedan yrkesarbetade jag enligt min fars och gammalt mönster full tid utan avbrott i tjugofem år. År 1975 tog jag nio månaders tjänstledighet för att tillsammans med Marianne dagvårda vår dotterdotter, första barnbarnet, mellan det hon var sju och sexton månader. Under våra egna barns hela uppväxt hade Marianne ensam skött det mesta och måst avstå från mycket eget yrkesarbete. Jag "hjälpste till" i marginalen, men med heltid, ofta kvällsuppdrag och resor i tjänsten kan det inte ha varit mycket bevänt med det. En del kunde jag dock inte

undgå att lära mig när vårt tredje barn överraskande visade sig vara tvillingar — flicka först och sedan pojke — som gjorde anspråk på mamma och pappa samtidigt.

Före Grupp 222

Marianne och jag hade funnit varandra i internationellt studentarbete och hade ett stort gemensamt intresse för kontakter med andra nationaliteter, och när vi fick chansen flyttade vi till Frankrike. Tre och ett halvt år vid Europarådet i Strasbourg gav god insyn i diplomatin och den internationella politiken, men där fanns föga av jämställdhet på arbetsplatsen. Efter ett kort mellanspel i Stockholm (Svenska Institutet) gavs oss sex år i Paris. Jag blev Svenska Institutets representant i Frankrike och förestod tillsammans med Marianne också svenska studenthemmet i Cité Universitaire. I det svensk-franska kulturutbytet hade jag minst lika mycket att göra med kvinnor som med män, och med starka kvinnor dessutom. På studenthemmet — där jag formellt var föreståndare och ensam arvoderad — delade jag och Marianne på arbetsuppgifterna efter vars och ens läggning och förmåga och vi hade båda, vågar jag tro, glädje i att fungera som ett par i arbetet.

På Sveriges Radio

När Annika Baude under våren 1965 inbjöd Marianne och mig till informella samråd med en grupp jämställdhetsintresserade, hade jag under ett par år varit programmakare på ljudradions kulturredaktion. Mest hade jag gjort program om internationellt samarbete men kom alltmer att få allmänna uppgifter inom redaktionen. Bland annat höll jag ofta i "Tidspegeln", ett samhällsdebatterande program och var med i en grupp som startade "OBS Kulturkvarten". Vid den aktuella tidpunkten hade jag just blivit biträdande chef för redaktionen, som på den tiden också härbärgerade "Familjespegeln". Jag var alltså något av en "gate keeper" och kom, tror jag, som sådan — inte tack vare eget arbete eller tänkande inom jämställdheten — med i Grupp 222, som ju ville få in fötter i opinionsbildande media. Att Marianne var självskrivnen i gruppen hade säkert också sin del i att jag blev medbjuden. Från radions kulturredaktion rekryterade Grupp 222 också Monica Boëthius, Marianne Lindström och Gunnel Thörnander.

Äldre minns hur mansdominerad radion var i sin barndom. Den första kvinnliga hallåan och den första kvinnliga TT-uppläsaren gjorde på sin tid sensation. Under min tid (1962—65) hade kvinnorna fått fotfäste på många redaktioner och inte minst på kulturredaktionen. Bland de allmänna kulturproducenterna fanns personligheter som Kerstin Anér, Sonja Carlberg, Gabriella Garland, Maud Reuterswärd och många andra. Själv rodnar jag ännu i dag när jag tänker på att jag, en rätt nyanställd pärm-bärare, icke-journalist, icke-radiot, snart skulle fungera som överordnad chef för dem alla. Liksom för kvinnorna på *Familjespeglarna*: Lis Asklund, Kerstin Gulbrandsen, Karin Wilhelmsson, Maj Ödman m.fl. De var samtliga kvinnor som ville något och kunde mycket. De kunde också säga ifrån. Jag glömmer aldrig när jag — med rätta — blev strängt tillrättvisad av Sonja Carlberg. Anledningen var att jag hade givit en manlig kollega till henne grönt ljus att göra ett program från ett exotiskt resmål, trots att hon i den tidigare ordinarie årsplaneringen hade mutat in samma resmål som sin programidé. Det var slarv från min sida, men hon uppfattade det som kvinnoförtryck: manlig chef stöder manlig medarbetare. Hettan i hennes reaktion lärde mig att inte slarva så i fortsättningen. Den lärde mig också något om vikten av att försöka se situationer på arbetsplatsen i kvinnligt perspektiv.

Men framför allt fick jag i det här sällskapet, återigen erfarat att ”kvinnor kan” — både minst lika bra som män och delvis annat än vad män kan och att de ofta kan ge andra perspektiv. Vi radioproducenter hade att se till att de utifrån medverkande i programmen var både män och kvinnor. I samtals- och debattprogram får åhörarna det lättare om manliga och kvinnliga röster varvas. Det här är truismen, men, tro mig, i radioarbete lär man sig att ständigt ha båda slagen människor i gott minne.

Till SIDA

Snart lämnade jag radion för att återgå till det som jag uppfattade som mitt egentliga yrke, det internationella samarbetet. Från 1966 till min pensionering 1988 arbetade jag inom den statliga biståndsmyndigheten SIDA, större delen av tiden som informationschef och de sista fem åren som ansvarig handläggare av bistånd inom områdena kultur och massmedia.

SIDA är ungefär jämgammalt med Grupp 222 och det kan vara intressant att se hur jämställdheten där tar sig ut i dag. Biståndsverket kan ju inte bära på någon barlast från mer oförtäckt mansdominerade dagar!

I början av sextioalet var bistånd en ny verksamhet, som det stod var

och en, man som kvinna, fritt att söka sig till. Stommen av SIDA:s personal hade anställts 1962 av den då nybildade Nämnden för Internationellt Bistånd (NIB), som 1965 stöptes om till Styrelsen för Internationell Utveckling (Swedish International Development Authority, SIDA). Personalen växte snabbt och stadigt under den kommande tioårsperioden.

Ansvarigt statsråd 1962 var Ulla Lindström, som såg till att åtminstone en av de fem topposterna i NIB veks för en kvinna. År 1966 var bilden delvis den gängse — mest män i ledningen och nästan bara kvinnor på sekreterar- och assistenttjänster. Men bland handläggarna fanns det ungefär lika många kvinnor som män.

Med facit i hand kan konstateras att framgångar för kvinnorna följts av bakslag och sedan av nya framgångar etc. En topp utgör åren kring 1980. Bakom den kan spåras ett intensivt påtryckningsarbete av en informell grupp kvinnor från olika enheter men med förankring på själva personalbyrån.

Så fort en chefstjänst var ledig, tipsade man från den gruppen lämpliga kvinnor och uppmuntrade dem att kandidera. Man sökte därvid både höja deras självförtroende och öka deras beredvillighet att ta på sig det merarbete som chefskapet oftast innebar. Gruppens bemödanden torde ha bidragit till att verket 1986 utfärdade riktlinjer för jämställdhetsarbetet.

Tjänsteförteckning i februari 1992: så här fördelar sig personalen i stort.

Befattning	Män	Kvinnor	Samtliga
Generaldirektör (har alltid-hittills-varit en man)	1	—	1
Avdelningschefer (ingår i verksledningen) (den första kvinnan utsågs omkring 1980, övriga två efter 1989)	3	3	6
Byrå- eller sekretariatschefer	11	5	16
Chefer för biståndskontor i u-länder	13	4	17
Sektionschefer	19	15	34
Handläggare (inkl. gruppchefer)	199	196	495
Sekreterare, assistenter och övriga	27	80	107
Hela personalen	273	403	676

Kvinnorna är således i dag väl representerade både i SIDA:s verksamhet och i ledningen för sektionerna, som kan ses som verkets operativa enheter. Sämre — men inte dåligt — är de i dag företrädna bland byråcheferna och cheferna för biståndskontoren i u-länderna; antalet kvinnor på de senare befattningarna har dock tidvis varit större. Min personliga erfarenhet är att kvinnor funnits i positioner med inflytande på de flesta enheter. Och det var om inflytande som jämställdhetsdiskussionen mest handlade.

Lönefördelning

En titt i den senaste lönestatistiken ger vid handen att av de 60 procent av personalen som har högst 16 000 kronor i månadsinkomst är 45 procent kvinnor och 15 procent män, d.v.s. endast var fjärde är man. När vi kommer till de 22,5 procent vars månadslön uppgick till 18 000 kronor eller mer är proportionerna de omvända: endast var fjärde är kvinna. I sin s.k. fördjupade anslagsframställning för åren 1992—95 beskriver SIDA:s styrelse — där fyra av fjorton är kvinnor — förhållandena med följande ord:

”I jämförelse mellan män och kvinnor i fråga om ålder och lön så är den genomsnittlige manliga SIDA-medarbetaren några år äldre än sin kvinnliga kollega och har också något högre lön.”

Formuleringen är på sitt sätt korrekt men en gängse uppfattning är att kvinnorna haft svårare att hävda sig vid löneförhandlingar än när det gäller tjänstetillsättningar. Liknande erfarenheter har gjorts inom andra myndigheter, särskilt i och med att under de senaste åren individuell lönesättning börjat tillämpas. Det gamla, på sitt sätt rigida tjänstesystemet gagnade kvinnorna, som ju startade i underläge. Det finns visserligen kvar ännu, men kompletterat med en friare lönesättning. Det är allvarligt om denna medför en tillbakagång för kvinnorna.

Personligen fann jag redan från början att det var tacksamt att gå in i SIDA:s organisation ”med Grupp 222 i bakhuvudet”. Den uppfattningen fick jag behålla genom åren: jämställdhetsklimatet kändes gynnsamt i jämförelse med det som jag förstod rådde på många andra arbetsplatser i Sverige.

Som chef och arbetsledare vid Informationsbyrån fick jag själv ansvar för personal som snart räknade mellan tjugo och trettio medarbetare, i regel något fler kvinnor än män. De flesta sekreterare och assistenter var kvinnor. Bland handläggarna var det ungefär lika många kvinnor som

män. Byrån delades in i åtta arbetsgrupper och vanligtvis hade hälften av grupperna kvinnliga chefer. Den dominerande frågan i personalarbetet var hur sekreterarna/assistenterna skulle kunna ges chanser till personlig utveckling och därmed möjlighet att avancera och få bättre betalt. Den diskuterades i alla vrår av SIDA men jag tror att det var särskilt tacksamt att angripa problemet i en verksamhet som vår. Informationsarbete rymmer många skilda moment av varierande svårighetsgrad och det var möjligt att låta medarbetare successivt pröva nya och alltmer kvalificerade och självständiga uppgifter.

När biståndet kvinnorna i u-länder?

Jämställdheten gäller inte bara oss själva på vår arbetsplats i Sverige. Den är lika angelägen för de människor SIDA vill nå och vars länder SIDA söker främja genom biståndet. Hälften av dem är män och hälften kvinnor. Från min första dag på SIDA till min sista pågick en intern diskussion om hur vi från Sverige bör agera för att förbättra kvinnans situation i de u-länder vi stöder.

Inga Thorsson besökte Afrika 1963 och fann att den snabba utveckling som kontinenten då genomgick lämnade kvinnorna utanför. Hennes rapport resulterade i ett program med särskilda utbildningsprojekt för kvinnor i några afrikanska länder. Flera medförde så småningom påtagliga framsteg för deltagande kvinnor. Samtidigt fann man att biståndet i huvudsak nådde män och att det rentav fanns exempel på projekt som oavsiktligen försämrat kvinnornas situation. Man hade inte tillräckligt grundligt tagit reda på vad olika åtgärder innebar för män respektive kvinnor i deras respektive roller. Beslutsfattande och förhandlingar inom biståndet dominerades av män, i Sverige och än mer i berörda u-länder. Därför lyftes inte kvinnornas behov och åsikter fram som sig borde.

På initiativ av Anna-Lisa Lewén-Eliasson i SIDA:s styrelse utarbetades år 1973 nya riktlinjer för kvinnobiståndet. Nu lades tonvikten vid att integrera kvinnorna som aktörer i utvecklingen inom olika sektorer. Det var inte lätt att vinna u-landsregeringars gehör för ett sådant synsätt. Inom SIDA fann man det därför nödvändigt att också fortsätta med bistånd till specifika kvinnoprogram.

Utbyggnad av primärhälsovården innefattade komponenter som barn- och mödravård, nutrition, hälsoupplýsning och familjeplanering. Stora satsningar gjordes även på primär- och vuxenutbildning. Mot slutet av sjuttioalet tillkom särskilda kvinnoinsatser i syfte att öka kvinnornas för-

sörjningsmöjligheter. Samtidigt började SIDA ge direkt stöd till kvinnoorganisationer i u-länderna (på alla andra områden kanaliseras organisationsstöd endast via enskilda svenska organisationer).

I en utvärdering 1975 av sociologen Mona Mårtensson underströks kraftigare än förut att det vid varje projekt gällde att ta reda på vad detta kom att innebära *både* för männen och för kvinnorna och att sedan utforma projektet så att det involverade både kvinnor och män. Detta sätt att se accepterades allmänt, men det skulle dröja ännu en tioårsperiod innan det riktigt slog igenom.

”Kvinnor och män som likvärdiga aktörer i samhällsekonomin”

Den internationella kvinnokonferensen i Nairobi 1985 markerade en vändpunkt. SIDA antog samma år en plan för kvinnoinriktat bistånd. Planen gäller fortfarande. Den betonar att kvinnans roll i ekonomin måste framhävas och förstärkas. Män och kvinnor måste betraktas som likvärdiga aktörer i samhällsekonomin. Ekonomiskt framåtskridande är inte möjligt utan både mäns och kvinnors insatser, betalda såväl som obetalda. Kvinnorna skall integreras i utvecklingssamarbetet, inte behandlas separat. I handlingsprogrammet talas om två huvudstrategier för det kvinnoinriktade biståndet:

”Den ena är inriktad på välfärd och omsorg. . . Den syftar till att nå kvinnor och barn med sociala och hälsoinriktade åtgärder eller omsorger och ser kvinnor i första hand som mottagare av bistånd.

Den andra har som mål att höja värdet av och produktiviteten i kvinnors arbete, ge dem möjlighet till utbildning så att deras ställning i samhällsekonomin stärks. Den. . . ser kvinnor som producenter och aktörer i samhällsekonomin.”

Man hade alltså kommit dit hän att man insåg att det handlade om både mäns och kvinnors roller i utvecklingen, men man talade fortfarande om ett handlingsprogram för ett kvinnoinriktat bistånd. Nästa steg togs 1988. Då utvecklade man handlingsprogrammet till en strategi, där metodfrågorna stod i centrum. Nu myntades uttrycket ”gender awareness”. Det är svåröversatt. På SIDA talar man om ”Genusmedvetenhet”.

Sedan slutet av sjuttioalet har i SIDA:s organisation funnits en särskild kvinnoenhet inom planeringssekretariatet. Enheten räknade först två

medarbetare, Karin Himmelstrand var chef. I dag har den fem, samtliga kvinnor. Den har främst en katalyserande funktion. Kvinnoenheten arbetar med metodutveckling och med utbildning. Sedan 1989 har den vid tredagarskurser utbildat cirka 250 personer i "gender awareness". Det rör sig huvudsakligen om personal vid SIDA i Stockholm och ute på biståndskontoren, men också om konsulter och medlemmar i Kvinnorådet (se nedan).

Självfallet kan inte en tredagarskurs räcka till för att få någon att ändra på ett invariant sätt att tänka och planera. Det måste få ta tid och det gäller att följa upp kursen med åtgärder som stimulerar förändringsprocessen.

Kvinnobiståndet decentraliseras

I 1985 års program ingick att SIDA skulle göra upp handlingsplaner för varje mottagarland. Därmed flyttades tyngdpunkten för de svenska ansträngningarna att integrera kvinnorna i utvecklingen från SIDA:s huvudkontor i Stockholm till biståndskontoren i mottagarländerna. Det blev därmed nödvändigt att utse särskilda kvinnohandläggare vid varje biståndskontor. Sådana finns i dag vid alla biståndskontor och de koncentrerar sig för närvarande på att planera kvinnornas medverkan i utvecklingsarbetet på sektornivå. (Som ett exempel på vad som hittills åstadkommit vill jag nämna rapporten *Education in Tanzania with a Gender Perspective*. Education Division Documents. SIDA, 1991, författad av fyra kvinnliga tanzanska forskare och publicerad i oktober 1991.)

För kopplingen till det svenska samhället svarar "Kvinnorådet för internationellt bistånd". Det bildades 1982 efter ett riksdagsbeslut. I rådet ingår riksdagspartiernas kvinnoförbund, LO, TCO, Fredrika Bremer-Förbundet, Kooperativa Konsumentgillesförbundet, Svenska Missionsrådet och Husmodersförbundet Hem och Samhälle. Kvinnorådet fungerar närmast som en "pressure group".

Carolyn Hannan-Andersson, som i dag är chef för SIDA:s kvinnoenhet, talar om för mig att SIDA:s kvinnostöd vid en internationell jämförelse anses ligga mycket väl framme och att t.ex. dess utbildning för "gender awareness" uppmärksammas av många biståndsgivare runtom i världen. Även från mottagarländerna får vi alltfler förfrågningar om stöd till sådan utbildning, säger hon.

I en afrikansk småbrukarfamilj med egen mark, där det odlas både exportgrödor och för familjens behov, kan en dag se ut så här för kvinnan respektive mannen:

Kvinnans dag

går upp först
gör upp eld
ammar
lagar frukost/äter
tvättar och klär barnen
går 1 km, hämtar vatten, går 1 km tillbaka
ger husdjuren vatten och mat
diskar
går 1 km, hämtar vatten, går 1 km tillbaka
tvättar
ammar
stöter ris
sopar huset och gården
gör upp eld
lagar mat/äter
ammar
går 1/2 km till bomullsodlingen med mat åt mannen, går 1/2 km tillbaka
går 1 km till de egna odlingarna
rensar ogräs
hämtar ved på hemvägen
går hem
stöter majs
går 1 km, hämtar vatten, går 1 km tillbaka
gör upp eld
lagar mat/äter
ammar
plockar i ordning
lägger sig sist

Mannens dag:

går upp när frukosten är färdig
äter
går 1 km till bomullsodlingen
arbetar
äter när hustrun kommer med mat
arbetar
går 1 km hem
äter
vilar
går till byn och umgås med andra män
går hem
lägger sig

Ur *Väga lika tungt. Om kvinnor och män i biståndet*. SIDA, 1990

Inom informationsverksamheten

Som informationschef vid SIDA kunde jag tillsammans med ett antal medarbetare utforma den information om u-länder och bistånd som SIDA spred på ett sådant sätt att den gav utrymme åt kvinnornas situation i tredje världen och åt den svenska synen på kvinnoinriktat bistånd. I skolan var vi en huvudresurs för Skolöverstyrelsens projekt *Jämställdhet och Internationell Förståelse* (JIF) för utbildning och fortbildning av lärare och lärarutbildare.

SIDA förfogade över jämförelsevis betydande medel att dela ut som bidrag och stipendier till organisationer och enskilda som sedan utformade sin information var och en efter sitt kynne. Vi såg till att kvinnorna blev rimligt representerade i de kommittéer och nämnder som fördelade medlen. Vilket i sin tur medförde att medlen också i rimlig utsträckning nådde fram till kvinnoorganisationer och enskilda kvinnor.

Efter en aktion av de kvinnliga medarbetarna inom informationsbyrån avsattes särskilda resurser för kvinnoinformation under FN:s kvinnoår 1975 och i viss mån även under det följande kvinnoårtiondet.

Inom kultursamarbetet

Under mina sista fem år på SIDA fick jag chansen att bygga ut kultursamarbetet mellan Sverige och u-länderna, i nära samarbete med Svenska Institutet och Kulturrådet. Även här fanns möjlighet att bl.a. inrikta sig på insatser som vände sig direkt till kvinnor i berörda u-länder. Jag vill här räkna upp några exempel:

- stöd till regionala medieinstitut i Santiago och Kuala Lumpur för förbättrad kvinnoinformation och en sannare kvinnobild i press och radio i Latinamerika respektive Asien
- seminarium för kvinnliga afrikanska författare i Harare, Zimbabwe
- kartläggning av kvinnliga författares situation i Kenya
- utställningen "Kvinnor inom industrin" i Zimbabwe och utställningskatalog
- pristävlan för kvinnliga novellförfattare i vissa afrikanska länder (i samarbete med SIDA:s kvinnoenhet).

Valet av kulturinsatser togs mestadels på initiativ av företrädare för det svenska kulturlivet. Bakom dessa initiativ stod i betydande omfattning

kvinnliga kulturarbetare. För att bli konkret tillåter jag mig att räkna upp ett antal som spelade särskilt stor roll:

Beate Sydhoff och Kerstin Danielsson öppnade Kulturhuset i Stockholm för tredje världen.

Ulla Keding-Olofsson och Elisabet Olofsson från svenska internationella museikommittén ICOM skapade länkar mellan svenska och afrikanska museer.

Tack vare Friteaterns och Dramatiska Institutets Martha Vestin knöts svensk och afrikansk teater samman.

Helen Aastrup från Filmcentrum lanserade all slags tredje världen-film i hela Norden.

Madeleine Bergh, Dramatiska Institutet, och Cecilia Bäcklander, Utbildningsradion, utbildade filmare i Etiopien.

U-landsbibliotekens talan fördes av Margareta Törngren och Lena Skoglund i den svenska biblioteksförningen.

Ett samarbete mellan Kungliga Biblioteket i Stockholm och Nationalbiblioteket i Nicaragua byggdes upp av Ritva M. Jacobsson, Stockholm, Britt-Marie Pelling, Uppsala, och Birgitta Bergdahl, Linköping, innan riksbibliotekarien Birgit Antonsson tog över huvudansvaret.

Befrielseörelsen ANC handplockade konstnär Malin Sellmann i Grebestad för att lära sydafrikaner i landsflykt textiltryck (den verkstad hon var med om att sätta upp i ett ANC-läger i Tanzania har nu kunnat flyttas över till Sydafrika som modell).

Femton kvinnor har jag nu namngivit. Antalet män — inga namn — som gjort jämförbara insatser är fem eller möjligen sex.

Råd till efterföljare om "222" förnyas

Om den sämre konjunkturen i dag får några att känna behov av att efter trettio år återuppliva — eller skapa en helt ny — Grupp 222, råder jag dem att titta litet närmare på hur en ung organisation som SIDA, med utjämning mellan folken som långsiktigt mål, förvaltat jämställdhetsansvaret — mest på gott men inte så gott som man skulle önska. Jag tror det kan finnas lärdomar att dra.

Avslutningsvis vill jag knyta an till en tanke som fanns med i *Kvinnors liv och arbete*: arbetsdelning. Sådan delning hade prövats i Norge och gick ut på att ett heltidsjobb delades av en man och en kvinna, i princip ett par (de arbetade alltså båda halvtid). Min hustru Marianne och jag har prö-

vat arbetsdelning i en annan mening: vi har framträtt som par och informerat tillsammans. Hösten 1970 fick vi t.ex. i uppdrag av Svenska Institutet tillsammans med de svenska beskickningarna i USA och Canada att göra en fem veckors föreläsningsturné runt amerikanska och kanadensiska universitet. Det genomgående ämnet var *Modern family — Swedish style*. Det var inte om vår egen fembarnsfamilj och vår egen ännu bristfälliga jämställdhet vi talade. Vårt grepp var snarare det vi hade lärt oss av Grupp 222: Att jämställdhet kräver förändringar på de flesta sektorer av samhällslivet.

Några år senare inbjöds vi som enda par, tillsammans med ett tjugotal kvinnor och ett fåtal män från skilda länder till ett jämställdhetsseminarium i Västberlin i regi av Aspen Institute. Värdet av att som par hämta in information upplevde vi också 1985 och 1990 då vi reste tillsammans i ett antal länder i södra Afrika och hade många stimulerande möten med konstnärer och kulturadministratörer. Jag är övertygad om att vi tillsammans fick ut dubbelt, ja mer än dubbelt av vad var och en av oss enskilt skulle ha lyckats med. Mitt bestämda intryck är att även våra samtalpartners hade minst dubbelt utbyte. Den mänskliga kontakten fördjupas när både män och kvinnor med sina respektive erfarenheter är med i samtalet.

Jämställdheten handlar om att dela lika, både i yrkeslivet och i hemarbetet. Den kan med fördel också inbegripa att göra något tillsammans och att därvid tillföra erfarenheter från var sitt håll. Platsannonsens ”vi uppmanar särskilt det underrepresenterade könet att söka” syftar inte alltid bara till rättvisa mellan könen. Uttryckssättet kan också läsas som ett erkännande av det oskattbara värdet i de två perspektiven, också för arbetsgivaren.

11. Grupp 222 och Kai Blomqvist

Kai Blomqvist

En dag ringde Annika Baude mig, entusiastisk som vanligt, och utropade: ”Er undersökning är unik! Det finns ingen sådan i hela världen.” Det var inledningen till att jag hamnade i Grupp 222. Efter det blev inget sig riktigt likt i mitt liv. Åtminstone blev det i vissa avseenden annorlunda. Det är några sådana exempel som jag skall försöka gräva fram ur min oskrivna självbiografi.

Anledningen till Annikas kontakt var en enkät som vi hade gjort på mitt företag. Den handlade om kvinnors inställning till befordran. Uppdragsgivaren var en intern jämställdhetskommitté och jag var projektledare och ansvarig för enkätundersökningen.

Vi hade använt resultaten i våra interna diskussioner och bl.a. gjort ett experiment i företagets kontorsskola för att söka påverka de unga kvinnornas perspektiv på sitt yrkesliv. De hade enligt undersökningen bl.a. en mycket kortsiktig syn på arbetet: ”Man gifter sig och får barn och så är det slut med arbetslivet för ens egen del.”

Annikas entusiasm ledde till att vi offentliggjorde vår undersökning. (Undersökningen har nu, trettio år senare, upprepats och redovisas i boken *Kvinnans liv och arbete i Folksam. Om inställning till befordran och jämställdhetsarbete under 30 år*. Folksam, Stockholm, 1992.) Företaget anordnade till och med en stor konferens kring kvinnor och arbete och jag befann mig plötsligt mitt inne i den spännande samhällsdebatten om ”könsroller”, som det hette på den tiden. Och så kom jag med i Grupp 222.

Argument för ändrade könsroller

Det var en omtumlande erfarenhet. Kvällsseminarierna och umgänget i gruppen gjorde att man blev en vandrande argumentsamling för ändrade könsroller och så småningom förmögen att fullkomligt tillintetgöra motståndare i diskussioner som rörde den frågan. Inte sällan blev flertalet samtal som man hade med stackars medmänniskor — kolleger, bekanta,

släkt och vänner — känsloladdade debatter om manligt och kvinnligt.

En gång höll jag på att åsamka en brytning mellan Folksam och vårt stora kooperativa broderföretag i Västtyskland.

Det var 1966. Vi var i Wien och deltog i olika möten vid den Internationella Kooperativa Alliansens kongress. En kväll bjöd mitt företag på cocktailparty i en svit på hotellet. En av de inbjudna var VD i det tyska företaget, en betydande person i den internationella försäkringskooperationen. Hans hustru var också med.

Jag vet inte riktigt hur det gick till men plötsligt befann jag mig i en debatt med VD:n om könsroller. Ett efter ett smulade jag sönder hans argument som alla gick ut på att våra könsroller är biologiskt betingade. Han blev mer och mer upprörd och debatten oss emellan blev snart centrum för allas intresse. Diplomatiska kolleger sökte förgäves ge mig vinkar om att dra mig ur diskussionen. Att jag inte gjorde det, berodde inte enbart på min naiva föreställning om att mänsklig interaktion lämpligen bör ske i strikt rationella former. VD:ns hustru stod nämligen snett bakom mig och tycktes njuta av situationen. Hon uppmuntrade mig faktiskt med små inpass och flinade när jag systematiskt krossade mannens argument. Tydligt rörde diskussionen något som var viktigt för deras interna relationer.

Snart kokade VD:n av ilska. Jag blev alltmer knivskarp i argumentationen. Grupp 222 hade förberett mig på nästan alla upptänkliga argument som tas till för att försvara traditionella könsroller. Hade inte diskussionen avbrutits av att det var tid att bege sig till banketten, hade VD:n väl fått blodstörtning. Han var den typen av människa.

Jag blev som en seismograf som i alla samtal noterade minsta skävning från underliggande traditionella könsrollsstrukturer. Förmodligen gjorde vi i Grupp 222 på så vis en insats för att bryta upp gamla tankestrukturer men var säkert ofta odrägliga i umgänget med andra. En egenskap som väl delas av alla entusiaster som försöker ändra på något väsentligt.

Märkliga saker kan hända med människors attityder. När min pappa pensionerades hade min syster precis fått sitt första barn. Hon ville efter en tid börja arbeta igen men fick ingen daghemsplats. Då erbjöd sig min pappa att ta hand om barnet på dagarna.

Aldrig under min och min systems barndom hade pappa ägnat sig åt att sköta oss. Mamma var hemmafru och skötte allt som hade med barn och hem att göra. Nu tog han hand om dottersonen, bytte blöjor, klädde på och gjorde långa barnvagnspromenader i stan, punktligt så att hans pensionerade kamrater på hörnet nere vid torget nästan kunde ställa klockan när Hjalmar med barnvagnen dök upp.

En kväll skulle pappa och jag besöka min syster. När vi kom upp i trappan, pekade han på lägenhetsdörren mitt emot och kommenterade: "Kan du tänka dig, hon har tre barn. Det äldsta är fem, nästa är tre och det minsta sex månader. Hur i herrans namn klarar hon det?" Han var full av beundran.

Min pappa hade på gamla dar gjort erfarenheten att det var ett krävande men också givande arbete att ta hand om barn. Det var en erfarenhet som klart påverkade hans attityder. Denne traditionelle man blev till min glädje en tämligen välartikulerad kämpe för många moderna uppfattningar om barnomsorg och andra viktiga familjepolitiska frågor.

Skälet till att jag berättar det här om min pappa är att jag tror att fadersrollen är ytterst viktig. Det mönster som min pappa utgjorde för mig under min uppväxt innehöll inte den vårdande "kvinnliga" sida som han upptäckte och utvecklade när han tog hand om min systerson. Själv hade jag upplevt samma sak några år tidigare. Min fru Karen stannade hemma under de första fyra åren när barnen var små. Visst hjälpte jag till med barnen, men hade aldrig ensam ansvaret, förrän Karen började arbeta som lärare. Jag glömmer aldrig den första lördagen — skolorna hade halvdag — då jag skulle ta hand om våra döttrar på egen hand. Inte hade jag haft en aning om vilket arbete det kunde vara, åtminstone inte för en oerfaren. När Karen kom in genom dörren hade jag precis satt mig i fåtöljen, fullständigt utpumpad, och innan hon hann säga något utropade jag: "Tro inte att jag har suttit här hela dagen, jag har. . . , osv." Repliken blev givetvis klassisk, i varje fall i vår släkt. Men med tiden blev jag ganska bra på att ta hand om barnen med allt vad det innebär av att kunna improvisera, göra flera saker på en gång och stå ut med att bli avbruten.

Första steget mot en föräldraförsäkring

Betydelsen av den egna erfarenheten för attitydförändringar var också en ingrediens i en annan aktivitet som jag deltog i. Vi var några som ägnade oss åt att utforma förslag till en partikongress under de där åren som Grupp 222 existerade. Det var fråga om ett rådslag och vi träffades i en studiecirkel för att författa motioner.

Vid ett möte kom en av deltagarna med det då hisnande förslaget att en pappa skulle få möjlighet att med bibehållen lön få ta hand om sitt barn under en viss tidsperiod. Efter den första häpenheten över det revolutionära förslaget, stödde jag det — mycket på grund av den anmärk-

ningsvärda förändring som jag upplevt själv och senare iakttog hos min pappa. Om alla män skulle få möjlighet till samma erfarenhet, skulle stora och välkomna rollförändringar mellan man och kvinna kunna ske.

Det var förresten tillsammans med förslagsställaren och några andra kompisar som jag deltog i en manscirkel där vi diskuterade vår könsroll. Året var 1969. Jag undrar om detta inte var en av de första manscirkelarna i landet? Flera år senare blev ju den sortens cirklar rätt vanliga.

När jag ser tillbaka på den erotiskt frisläppta period som 60—70-talen innebar, måste jag tillstå att jag ibland nyttjade min, åtminstone verbala, emanciperade könsroll som ett slags förförelsemedel. Jag visste vad som var "inne" hos medvetna kvinnor och en del fick förmodligen det avsedda intrycket att de mötte en "morgondagens", mera mångfasetterade manliga typ i min uppenbarelse. Fan tro't, skulle jag säga nu när jag fått en viss hälsosam distans till mina förehavanden.

Vad jag förstår kan man nå fram till ett djupare plan i insikten om könsrollsskillnader när man deltar i manscirklar. Men det tar tid, mycket längre än jag då trodde. Först efter många år blev t.ex. Karen och jag varse beteenden hos oss som rörde till våra relationer ibland. Typisk är situationen då hon vill bolla runt i vårt samtal kring händelser på jobbet och jag snabbt reagerar med att föreslå lösningar på eventuella problem. Hon vill bringa klarhet för sig själv och relatera till mig, jag vill komma till beslut och handling — i en situation där hon inte är ute efter den typen av råd. Samtalet har ett annat syfte för henne. Riktigt tillspetsat har det ibland blivit när vi kommit fram till ett beslut om vad vi skall göra, t.ex. vilken film, vilket museum eller vilken restaurang vi skall välja. Om hon då fortsätter föra samtalet vidare för att fastställa om vi båda verkligen känner för det val vi gjort, blir jag manligt irriterad och inser inte att det kan ligga något vettigt i vad hon gör. För att inte tala om hur instinktivt upprörd jag blir när hon försöker ändra på mig i något avseende, hur välmotiverat det än är.

Vissa värderingar som jag har, hade jag nog inte tagit på så stort allvar utan erfarenheten från Grupp 222. Min aversion mot den typiskt manliga svagheten för kamp, tävlan, konkurrens, ledde t.ex. till att jag för drygt tio år sedan tog initiativet till att bilda ett arbetskooperativ för att utveckla och sprida sällskapsspel som lär ut samarbete i stället för konkurrens. Erfarenheten från det arbetet, som jag till en början betraktade som en kul grej, har successivt gjort mig medveten om hur allvarliga den här typen av insatser är som motvikt till det allt vansinnigare tävlingsraseriet. Fler kvinnor än män delar den insikten. Och jag känner mig med tiden

alltmer befreundad med de traditionella ”kvinnliga” värderingarna om samarbete, fred, omtanke, etc.

När protestsånger blev moderna — förmodligen under 1968 — inspirerades jag till att även musikaliskt propagera för en förändring av könsrollerna. Så här lät refrängen på min visa: ”Skålet? Är det bröstet, är det skötet?” Givetvis verser som talade om att kvinnan skall vara hemma, sköta barnen, laga mat, tiga i församlingen och diska. I efterhand inser jag att musiken vore värd en bättre text. Men i alla fall brukade min femåriga dotter till allmän förtjusning sjunga sången. En gång inför ett hundratal människor på turistetablissemang i Serra i Italien smög hon sig upp på scenen under ett underhållningsprogram, grabbade tag i mikrofonen och gjorde sin insats för att propagera för nya uppfattningar i könsrollfrågan.

I mera seriösa sammanhang, t.ex. i mitt arbete på olika håll, har vad jag lärde mig i Grupp 222 avsatt vissa spår. Åtminstone vill jag tro det. Som huvudsekreterare i en statlig utredning om konsumentpolitik, hade jag t.ex. i uppgift att utreda könsroller i reklam och annan marknadsföring. Utan duvningen i Grupp 222 hade mitt engagemang varit av betydligt mera ”teoretisk” art, mindre präglad av ärligt engagemang. Det finns nämligen en typ av oengagerat intresse i könsrollfrågor som jag ofta möter hos män i min generation. De vet vad man skall ha för åsikter men ger ”mellan skål och vägg” helt andra uttryck för vad de verkligen tycker.

Inte heller tror jag att jag utan Grupp 222 varit en särskilt bra samtalspartner och bollplank för min hustru när hon tagit upp frågor som rör hennes arbete. Hon arbetar med barnomsorgsfrågor på socialstyrelsen och var under en period huvudsekreterare i familjestödsutredningen. Många av de frågor som Grupp 222 debatterade har naturligtvis ständigt återkommit i de diskussioner som Karen och jag under årens lopp haft kring hennes arbete.

Liknande spår av erfarenheterna i Grupp 222 finner jag i arbetet. Utan att egentligen aspirera på det, har jag vid upprepade tillfälle fått mig tilldelat arbetsuppgifter och organisationsenheter som har varit inriktade på att spela en progressiv roll i jämställdhetssammanhang. Det finns till och med exempel på att personer som av omgivningen stämplats som ”rabia-ta” jämställdhetskämpar, har sökt sig till de enheter som jag råkat vara chef för.

På ett sätt känns det smickrande att jag definieras som ”progressiv” i jämställdhetsfrågor. Något ligger det väl i den bedömningen. Alltsedan tiden med Grupp 222 har jag alltid haft en klar benägenhet att hamna i diskussioner med män som har reaktionära uppfattningar om könsroller.

Det har ibland varit jobbigt. Men mera obehagligt har det varit att ständigt på nytt upptäcka sådana symptom i min egen personlighet. Denna återkommande erfarenhet har resulterat i två slutsatser.

För det första skattar jag mig lycklig att jag inte är kvinna. Med tanke på alla de idiotiska uppfattningar som fortfarande gör sig gällande i samhället när det gäller mäns och kvinnors roller, skulle jag förmodligen vara ganska rabiatt som kvinna i kampen mot existerande idioter. För så upprörande tycker jag att våra attityder och föreställningar fortfarande är i denna fråga.

Att jag beundrar kvinnor som slåss för att åstadkomma en förändring men samtidigt inte skulle vilja vara i deras skor, tyder på en viss klivenhet. Jag kan bara förklara den med att jag inte tycker om att fyllas av helig ilska, även om den utövar en hemlig lockelse ibland. Den skulle ta för stor plats i mitt liv. Jag vill utveckla min identitet under någorlunda fredliga former. Självklart är feministiska värderingar viktiga delar i både min personliga och min politiska utveckling. Jag vill tillhöra en sådan social rörelse men om jag vore kvinna skulle det bli för mycket patos. Så pass väl känner jag mig själv. Det personliga får inte bli alltför politiskt alltför snabbt. I varje fall inte för mig.

För det andra har denna insikt om våra inre mentala strukturer gjort en sak fullständigt klart för mig. Trots mina begränsningar måste jag delta i kampen för att ändra de yttre strukturer i samhället som skapar och vidmakthåller reaktionära könsrolls-föreställningar, installerade i våra hjärnor. Det gäller inte minst sådana strukturer som den aktuella moderata idén om den "lilla världen" i värsta fall kan ge upphov till. Sådana föreställningar gäller det att på det personliga planet bekämpa — i bokstavig bemärkelse — intill döden. Helt färdig blir man aldrig. Åtminstone inte jag, trots min start i Grupp 222.

En yttre struktur som anknyter till den undersökning som föranledde mitt engagemang i Grupp 222, är det organisationsmönster som präglar företaget. Det är ett ämne som jag haft anledning att fundera en del över de senaste åren och som också den nu efter trettio år upprepade undersökningen ställer i blickpunkten.

En jämförelse mellan undersökningarna 1962 och 1991 visar att en utjämning mellan könen har skett när det gäller inställningen till befordran. I fråga om uppfattningen om de egna möjligheterna att klara av att vara chef har skillnaderna mellan männen och kvinnornas svar nästan helt utplånats mellan undersökningstillfällena. Ändå måste det konstateras att kvinnorna i mitt företag fortfarande är alltför fåtaliga i de övre befattningsskikten. Det finns därför anledning att fråga sig om organisations-

formen ger upphov till en viss typ av chefer, kanske med överbetoning på traditionella manliga egenskaper? Kräver hierarkier sådana snäva personlighetsdrag i de övre skikten?

Den arbetsenhet på ca 200 personer som jag arbetar i har sedan ett par år tillbaka haft en organisation som bör kunna göra avancemangsmöjligheterna mera könsneutrala än vad som är fallet i vanliga hierarkiska företagsstrukturer. Det finns egentligen bara en chef i vår enhet. Visserligen är det ett antal personer utsedda till att vara "verksamhetsansvariga" för olika marknadsavsnitt, produktlinjer, funktioner eller specialtområden, men ansvaret är begränsat. Det delas t.ex. med särskilda personalansvariga som "tar över" det mesta av det konventionella chefsansvaret när det gäller personalfrågor. Över huvud taget skall arbetet på hela enheten ske i form av projekt där allas roller från tid till annan varierar med hänsyn till vars och ens kompetens. Visst har vi lång väg kvar att gå innan vår organisation fungerar som vi hoppats. Ändå vågar jag redan nu dra slutsatsen att den kommer att erbjuda bättre möjligheter för kvinnor att göra sig gällande och uppnå lika villkor i arbetslivet. Hoppas bara att det inte dröjer trettio år till.

Tiden som det tar att få till stånd de förändringar som Grupp 222 krävde, är väl den faktor som vi mest underskattade. Det är i varje fall en av de slutsatser som jag drar utifrån min översikt av de trettio åren. Visserligen tycker jag att det har blivit ganska bra med många av de saker som vi talade om. Ändå måste man fråga sig varför det inte helt blivit som vi ville, eller snarare: vad behöver göras, om man ser framåt?

Jag tror man måste inse att frågor som har med vår identitet att göra — och det har så klart könsrollfrågan — kräver bearbetning på ett djupt personligt plan. Nästan alltid är en förändring på det området förbunden med kris. Den kokong eller det pansar av föreställningar om oss själva och om världen omkring, som skyddar vår identitet, måste vi ibland byta ut under vårt livslopp. Den moderna tillvaron tycks dessutom kräva förändringar, byte av livsstil allt oftare. I denna process kan könsrollsförändringar betraktas som en positiv kraft som gör oss till mer hela människor, mindre insnörda i de begränsningar som de traditionella rollerna innebär. Och mer hela människor har en starkare identitet och tål bättre de omställningar som livet kräver — så låt oss värna om rätten att förändra våra könsroller!

12. Kvinnor skall vara jämställda och något lite uringade”*

Eva Marling

Journalistiken var friheten.

För alla dem som suckar över att jämställdhet och kvinnofrigörelse tar så lång tid och stöter på så mycket motstånd skulle man önska en tidsmaskin inställd på 50-talet. Snörliven var visserligen avskaffade, men se på det som hade kommit i stället — midjekorsetter, behåar som järnjungfruns med stag och ställningar, tre lager stärkta underkjolar som krävde lika många timmars strykning. . . Se på det lilla huvudet, ängsligt välfriserat, med en liten nätt hattskopa som matchar den lilla kragen. Och se in i det lilla huvudet, ängsligt väluppfostrat, ganska välutbildat men noga inskolat att inte tänka några revolutionära tankar.

Hemmafruidealet var grundligt inpräntat från USA. Man var antingen frigid eller nymfoman, något mellanting tycktes inte finnas, förstod man på de mycket omskrivande s-x—lla rådgivningsböckerna varvade med Pinup under skolbänken. Man argumenterade häftigt i gymnasiet för att kvinnor skulle ha ett yrke att falla tillbaka på ifall mannen dog. Man kunde bli lärare.

Man kunde också kanske våga sig på tanken att bli journalist. Man kunde skriva. Det fanns kvinnor som skrev i tidningar. Bang och såna. Man hade en kompis vars pappa var journalist och visste hur man blev volontär. Man blev volontär, och ett tu tre hade man blivit journalist. Det var verkligen frihetens timma. Världen öppnade sig. Man fick alldeles legitimt fråga en massa människor nyfikna saker om deras vardag och verklighet. Man fick beröm av trevliga farbroderliga chefer, och lite lagom elaka gliringar av trevliga farbroderliga sättnare. Man skrev och skrev, och ibland gick man ner i tryckeriet och såg sin tvåspaltare rinna iväg genom distributionsbanan i en ohygglig massa exemplar ut till ivrigt väntande läsare. . . som ibland ringde och inte var fullt så trevliga utan krävde att få tala med en riktig redaktör.

* Red Top

Man var inte ensam. Det vällde ut en flod av befriade kvinnor på massmediamarknaden i dessa år. Vi utgjorde ett sociologiskt fenomen och blev naturligtvis ett hot och en provokation. Vi var inte längre några enstaka superbegåvade piffiga genier som Bang och såna, utan en armé av begåvade och halvbegåvade och en och annan obegåvad. Vi blev ett kollektiv som krävde rättigheter och makt i proportion till vårt antal.

Mera sällan krävde vi löneförhöjning. Långt inne i det lilla femtiotalshuvudet fanns en ödmjuk tacksamhet för att man fick ha ett så roligt jobb, en beredskap att om så krävdes betala för att få ha det, och en gnagande oro att vilken dag som helst skulle någon genomskåda den bluff man var och slänga in en i den kateder där man ju egentligen hörde hemma.

Gjorde vi om journalistiken? Vidgade vi massmediavärldens gränser? Ökade vi kontaktytorna? Sålde vi flera tidningar till kvinnliga läsare? Skapade vi en alternativ eller om man så vill kvinnlig journalistik?

Det hände i varje fall ett och annat. De snälla farbröderna bleknade bort, och de bara något äldre eller jämnåriga manliga kollegerna var inte särskilt hjälpsamma. Många av dem blev troligen enormt provocerade av alla dessa kvinnliga kolleger. Även de var ju fostrade på femtiotalet, se ovan. De hade verkligen inte räknat med att just deras yrkesval också var vårt, att just de skulle få ta törn mot denna stora kvinnogrupp som såg journalistiken som sitt enda alternativ till lärarrollen. Flera av dem hade säkert valt journalistjobbet i något slags diffus macho-dröm, om utrikeskorrespondenten eller frontreportern eller sportreferenten eller kriminalreportern, alla med uppslagen trenchcoatkrage och — ja, ni vet.

Och som alla män på alla arbetsplatser formerade de motståndsgupper och skrev osynliga lagar. För varje bastion som föll för kvinnogruppen byggde de nya. Kvinnor kunde säkert skriva lite piffigt och göra bra inkännande intervjuer, men inte redigera, inte arbetsleda, inte resa, inte det, inte det, inte det. Till slut blev det verkligen ett ställningskrig mellan könen på nyhetsredaktionerna, en låst och frustrerande situation som bröts av att kvinnorna helt enkelt gick till anfall.

Det började på DN på sjuttioalet, där de kvinnliga medlemmarna av journalistklubben drev en egen lönekamp med utomfackliga metoder, så småningom framgångsrik på så vis att både företagsledningen och fackklubben insåg behovet av särskilda kvinnopotter och tog hänsyn till det i de reguljära löneförhandlingarna.

På Sveriges Radio och TV drev SIF-klubben efter FN:s kvinnoår 1975 igenom ett jämställdhetsprojekt, som blev ett av de mest ambitiösa på svenska företag över huvud taget. En partssammansatt utredning arbetade i ett par år med att inventera problemen både i personal- och programsam-

manhang. Arbetet utmynnade i sextionio förslag om åtgärder. De viktigaste blev endags-seminarierna i jämställdhetsfrågor för samtliga anställda, den heltidsanställda jämställdhetshandläggaren som också höll i åtskilliga kurser för alla, från kvinnliga chefspåläggskalvar till teknikintresserade sekreterare, och de programforskningsprojekt som Ulla Abrahamson på Sveriges Radios Publik- och Programforskning har genomfört.

SR-rapporten blev klar 1978, och besluten genomfördes sedan tämligen raskt. Det stora undantaget var förslaget om positiv särbehandling, dvs. att det underrepresenterade könet i SR:s många enkönade yrkesgrupper skulle prioriteras vid tillräckliga kvalifikationer. Företagsledningen gick aldrig med på att sluta ett sådant avtal, utan satsade i stället på utbildning och andra former av attitydförändring.

År 1991 antog SVT:s styrelse nya mål för jämställdhetsarbetet i tre punkter: lika lön för lika arbete (!); 40—60-fördelning mellan könen i ett antal större arbetsgrupper; minst en tredjedel av chefsbefattningarna bör innehas av kvinnor. Man kan förstås tolka detta beslut som ett tecken på att arbetet har gått långsamt. Man kan också, mera positivt, tolka det som ett tecken på att intresset för jämställdhetsfrågor fortfarande är levande inom företaget, tvärt emot vad som ofta påstås.

Parallellt med det stora Jämställdhetsprojektet pågick en ilsknare och absolut inte partssammansatt kvinnokamp på Rapportens nyhetsredaktion. Den inspirerades av DN, och utlöstes av det faktum att Rapport 1977 hade fått en ny programredaktör, Ann Lindgren, med uttryckligt uppdrag att bredda nyhetsvärderingen i programmet. Hon stötte på mycket motstånd, aktivt och passivt, och kritiserades bl.a. mycket hårt för att ha gått ut i en tidningsintervju och anklagat en del av de manliga medarbetarna för konservatism och slentrian. Kring dessa händelser uppstod s.k. tjejmöten, och vid tjejmötena bubblade och kokade det av åratals förtryck och frustration. Rapportens kvinnliga medarbetare gjorde bl.a. ett särskilt nyhetsprogram för kvinnor, om vilket det allmänna omdömet var att det var rätt likt ett vanligt Rapport, men att den efterföljande debatten med manliga Rapportmedarbetare gjorde fullständigt klart varför Rapporttjejerna ändå hade känt behov av att göra programmet.

Några av Aktuellt redigerare, bildproducenter och scriptor deltog i arbetet med det särskilda nyhetsprogrammet, men inte i övrigt i kvinnokampen. Det är en händelse som ser ut som en tanke att Rapportens ledning nu är exakt jämställd, att Rapportchefen är en kvinna (fram till juni 1992), och att Rapportens tittare också fördelar sig exakt lika mellan könen. I övrigt torde ingen vilja eller kunna påstå att Rapport, som har den största ”upplagan” av alla svenska medier, är ett särskilt feminint eller feministiskt program. Det är snarare så att sena Aktuellt kl. 21 har flera

och längre reportage och ett bredare ämnesurval, trots att Aktuellts ledningsgrupp är mera mansdominerad. Sändningstiden avgör mera än beslutsfattarnas kön.

Motståndet från den manliga delen av redaktionen under 70-talets kamp var kompakt, med undantag för dåvarande Rapportchefen Ingvar Bengtsson. Den sista bastionen som föll var utrikeskorrespondenternas. Deras intressantaste oheliga allians var med de islamiska fundamentalisterna, som ju aldrig skulle tolerera kvinnliga reportrar — men det visade sig att en grå sjalett löste det problemet gevent.

Det mest livskraftiga argumentet mot kvinnliga journalister generellt var — och är — att vi snedvrider den sociala rekryteringen till yrket, eftersom vi ofta kommer från högre socialgrupper och har bättre utbildning än de manliga. Möjligen håller detta på att bli mindre sant. Framför allt har de yngre manliga journalisterna en helt annan bakgrund än forna tidens notisjägare och sportreferenter, inte minst den stora och dominerande gruppen ekonomijournalister.

Samtidigt med att dessa dubbla fronter drogs upp på Sveriges Radio skrev Aftonbladets kvinnliga medarbetare ”Dokumentet”. Det blev en dagbok direkt från den leriga skyttegravan, med kvällstidningsredaktionens råare och rakare språk. ”Dokumentet” blev en sensation, och en omedelbar följd blev att tidningen inrättade en särskild kvinnoredaktion som skulle skapa den nya tidens kvinnosidor och arbeta på sina egna villkor. Kvinnliga journalister på andra arbetsplatser fick en förebild i AB:s kvinnosidor liksom i Svenska Dagbladets I Dag-sida, redan tidigare förnyad och reformerad av Marianne Fredriksson, och i Radio Ellen.

Femton år efteråt — vad uträttade vi? Genom att vara så många, och genom att kämpa så hårt?

Vi ökade mångfalden i journalistkåren till att börja med. Rekryteringsbasen blev plötsligt radikalt mycket större och mera välutbildad — och socialt mer begränsad som herrarna påpekade. Vi skrev tillräckligt bra och engagerande om ”nya” ämnen som därför blev legitimerade nyhetsområden, som flyttade från damsidan eller lätta sidan eller familjesidan eller in ifrån själva verkligheten. Vi höll efter de värsta sexistiska övertrampen, i varje fall så småningom när vi blev fler och fick kurage att säga ifrån, och framför allt när vi lärde oss att hålla ihop.

Vi möttes av starkt motstånd — men fick också gensvar av en ny generation manliga journalister med samma dagisbekymmer som vi och över huvud taget en friare syn på livet och yrket.

Pröva att läsa ett gammalt tidningslägg från t.ex. 1959! Det har hänt saker.

Men ibland undrar jag ändå om inte forna tiders kvinnliga journalister på något sätt var friare än vi.

Hur man nu kan påstå det efter publiceringen av Bangs ångestfyllda dagböcker m.fl. vittnesbörd om motsatsen. . . Hade de paradoxalt nog ett större självförtroende än vi? Vågade de spela ut sin (kvinnliga) personlighet mer än vi? Lyftes de fram mera generöst av sina manliga kolleger och chefer, som ju aldrig tvivlade en sekund på vilka som egentligen bestämde på redaktionerna?

Eller var det andra trender i samhället som under min generation tvingade journalister av båda könen till en opersonlig, faktsäckad prosa som vällde fram genom spalterna som en grå överjäst deg? De nya kraven på specialistjournalister och bakgrundsartiklar, kanske, kombinerat med ett alldeles för effektivt telefonnät som gjorde att ingen någonsin behövde lukta på själva scenen? Allt det som sedan smittade av sig på etermedia och bildade norm också där, trots TV:s krav på sig att visa verkligheten? I så fall sammanföll den trenden på ett olyckligt sätt med det stora kvinnokollektivets grundläggande känsla av att få vara med på nåder, själva grundmönstret av duktig skolflicka som egentligen borde stannat i skolan.

Många kvinnor bevarade förstås sin personlighet ändå ut i spalt och ruta, men jag vet ingen som har gjort det utan att få djupa sår. Priset har varit högt. Andra ansträngde sig för att till punkt och pricka uppfylla (de manliga) chefernas förväntningar, något som aldrig någonsin har lett till bra journalistik. (Som journalistisk arbetsledare måste man alltid ha dubbla budskap till medarbetaren: här och här och här har du gjort fel, var snäll och glöm vad jag sagt och gå och gör om så att du själv blir nöjd.)

Åter andra fastnade i sega och långsinta konflikter med sina medsystemer och upptäckte att vi har dålig träning i att lösa konflikter med varandra eller i att bara skjuta undan konflikterna och gå vidare. Solidariteten från 70-talet finns nog kvar, men den hjälper inte alltid.

En del valde strategin att gå ut på de s.k. tunga områdena, dvs. de av hävd manliga. Det krävs en sjusärdeles begåvning för att göra det tunga med lätt hand, och alla klarar det gunås inte. Manliga observatörer försummar sällan att påpeka att tungfotad tung journalistik missklär kvinnor mer än män. Å andra sidan kan den lätta tunga journalistiken i en kvinnlig hand lätt också misstänkliggöras. På den tredje sidan kan vi ju aldrig acceptera en journalistvärld där den lättsinniga lätta journalistiken blir ett kvinnoreservat. . .

Men hur tänker jag egentligen? Har jag inte nu undermedvetet accepterat den stora livmodermystikens axiom att kvinnor a priori är mycket bättre än män? Tillsammans med manssamhällets ohemula krav på att alla kvinnor skall vara dubbelt så duktiga som alla män? Varför skulle den-

na armé av (som jag framhöll ovan) genomsnittligt begåvade kvinnor som genom ett trollslag utvecklas till massmediagenier, talangfulla förnyande skribenter, mjuka inlevelsefyllda chefer och arbetsledare, medryckande bildsinnade TV-korrespondenter? Kunde jag inte nöja mig med att de i stort sett var lika duktiga som killarna?

Nej, det är inte själva prestationen som gör mig besviken. Många lysande kvinnliga journalister har kommit fram under de här åren, och nu är också de kvinnliga fotograferna på väg. Ingen kan tänka sig dagens tidningsidor och TV-program utan kvinnliga medarbetare. Vi har verkligen förändrat journalistiken och vidgat dess ramar.

Men priset var högt, och det är det som gör mig sorgsen. Ännu fler hade kunnat bli ännu mycket bättre. Varför var det så mödosamt? Varför krävdes det så mycket kamp? Varför måste vi tjata så oändligt om det självklara: att livet och verkligheten består av två halvor, att båda halvorna måste vara med överallt, och i synnerhet där man gör anspråk på att vara medier åt massor?

Jag tror att förklaringen är mycket primitiv, på treårsnivå ungefär. Jag tror att vi, precis som alla andra kvinnogrupper som välldes ut på arbetsmarknaden ungefär samtidigt, underskattade djupet och fastheten i könsrollmönstren.

Se nu ännu längre tillbaka än den insnörda femtitalstonåringen.

Se den lille gossen i sandlådan. Se honom försjunknen i djupa funderingar om det här ständiga pratet om pojkar och flickor, om barn med snopp och utan, om barn som får gråta och barn som inte verkar få gråta lika mycket. Se honom komma till en oomkullrunkelig slutsats:

Nån skillnad verkar det vara, pojkar tycks ha roligare, dom får bli poliser och slåss mera, samt köra bil, och det verkar säkrare att hålla sig till dom. Killar får bli utrikeskorrespondenter och stå vid stridsvagnar i öknen. Gu' va löjligt med en tjej vid en stridsvagn. Killar får bestämma om att köpa tryckpressar för en himla massa pengar. Tjejer har bara inte så mycket pengar i hela världen, och har dom dom så kan dom i alla fall inte prata allvarligt om dom. Killar får vara chefredaktörer för Veckans Affärer, inte tjejer. OK, tjejerna kan få vara med en liten stund, men bara tills dom blir skrynkliga, sen är det faktiskt inge kul med dom längre. Killar blir skrynkliga också men liksom på ett mera värdigt sätt. Killar är liksom värdigare. Ja e jättejämsställd alltså, hämtar mina barn på dagis och så men jag tycker ju att man måste tala om när en tjej är riktigt dåli alltså och då tycker jag att Lisa och Greta och Stina och Elsa är faktiskt sämst av alla oss här på redaktionen. Var jag dåli i går? OK en dåli da kan väl

vem som helst ha. . . E Kalle full tre dar i veckan? Va taski du e, han va i alla fall bäst för tio år sen. . . Tjejer pratar liksom så pipigt! Tala högre, vi hör faktiskt inte här borta. Prata inte när jag avbryter! Tjejer är faktiskt flummia, j-a dalttjafs. . . Hoppsan, två damer på sammanträdet, ja nu har kvinnokampen brutit ut ska ja säga!

Den intelligente läsaren har redan fattat att treårsmönstret sitter kvar till ungefär åttiosju års ålder. Bakom treåringen kanske döljer sig en begåvningsreserv lika rik och varierad som på min kant? Var kampen lika hård, såren lika djupa på den sidan? Desto mer tragiskt då att arbetsklimatet inte har blivit öppnare, varmare och tryggare för alla. Och desto sorgligare att jag tvingas tillgripa ett krigiskt bildspråk när jag skall beskriva konflikten mellan oss.

Jag vet i varje fall att så länge journalister känner sig trygga just som kvinnojournalister — tänkande och kännande — så har vi inte sett den sanna kvinnojournalistiken. Alla experiment i den vägen förblir just experiment, i protest och opposition. Förvisso värda att göra ändå, men inte det slutgiltiga svaret. Det får vi den dag vi verkligen är lika många överallt, inne i styrelserummen, ledningsgrupperna, nattredaktionerna, den dag vi delar både arbetet och ansvaret och makten lika. Ännu har vi långt dit.

Men det är vägen som är mödan värd — och journalistik når väl aldrig fram till ett specifikt mål, den utvecklas i takt med sin tid, speglar tiden och drar kanske i bästa fall lite otåligt i tömmarna. Vad är det som är i takt med tiden just nu? Aschberg och Dabrowski? Jämställt på ett sätt — femtiotalsreaktionärt på ett annat. Massmedierna är i kris, har struktur-omvandling och lågkonjunktur på en gång. Många måste lämna sina jobb, gissa vilka som är mest hotade. Om trygghet är en viktig förutsättning för personlig utveckling och kreativt skapande i yrket, då är vi alla illa ute just nu.

Som mamma önskar man ju sina barn ett lugnt och fridfullt liv. Som delaktig i en generations kvinnokamp önskar man att ens dotters generation kunde bygga vidare på det vi har vunnit, kunde undvika de djupaste såren och de onödiga konflikterna. Men det är förstås inte så enkelt.

Det var ju aldrig så enkelt för oss, fastän många hade gått före.

13. Jag är ett 1968 års barn

Karin Alfredsson

Det kanske verkar konstigt, eftersom jag är född 1953 och bara tog realen den stormiga våren 68.

Jag bodde dessutom i Lycksele i södra Lappland, mycket långt från barrikaderna i Paris eller kårhusockupationen i Stockholm. Till och med almarna var räddade när jag flyttade till storstan och journalisthögskolan efter studenten 1971.

Men min uppväxt var det politiska oppvaknandets. De flesta i min klass i realskolan och gymnasiet hade en politisk uppfattning och många var engagerade i något av ungdomsförbunden eller i den starka FNL-gruppen. På journalisthögskolan pågick hätska strider mellan Sveriges Kommunistiska Parti och Förbundet Kommunist. Själv nöjde jag mig med Grupp 8.

Då verkade det inte särskilt märkvärdigt alls. Mitt i vinden märker man inte att det blåser.

Men när jag jämför mina tonårsvärderingar- och val med dem som kommit före och efter mig kan jag se skillnaden. Ingen av mina skolkamrater från Lycksele gymnasium har blivit män och kvinnor som styr världens öden. Vi blev lärare och socialarbetare och bibliotekarier. Knappt ens läkare. Ingen ekonom och ingen jurist. En journalist.

Jag har jämfört med min mans skolkamrater från Sundbyberg och sett hur de befolkat taburetter och direktörsrum — varför hade inte vi vidare vyer!? Länge trodde jag att det handlade om geografi. I Lycksele fanns inte många direktörer eller domare att ha som förebilder. Kanske handlade det också om klassförflyttning. Många av mina klasskamraters pappor var skogsarbetare. De flesta mammor var hemmafruar.

Geografin och klasstillhörigheten är naturligtvis en del av sanningen men lika viktig var politiken. Vi hade ett väl utvecklat samvete och en tro på samhällelig förändring. Vi ville hjälpa andra, genom att bli socialarbetare, lärare — eller journalister. Karriär var ointressant, pengar likaså. Min mans skolkamrater är tio år äldre. Insikten om orättvisorna drabbade dem senare, på universitetet, när de redan var igång med sina karriärskapande utbildningar.

Nu är inte samhällsförbättrariver hela förklaringen till mitt yrkesval. Triviala faktorer, som att jag ville flytta långt hemifrån och att journalisthögskolan i Stockholm låg mycket långt hemifrån, spelade också in. Men jag gick ut ur gymnasiet och in på journalisthögskolan med en stark tro på mig själv och min förmåga att förbättra världen. Den tilltron krympte inte på skolan och när jag kom till radikala Aftonbladet som praktikant kändes det alldeles rätt.

Hittills har jag inget sagt om könsskillnader. Det betyder inte att jag inte tyckte att det fanns några.

Min mamma hade varit hemmafru under hela min barndom. Att något liknande skulle drabba mig (jo, just drabba, jag såg på den tiden inget värde i hemarbete) föresvävade varken mig eller mina föräldrar. Jag skulle alldeles självklart skaffa mig en utbildning och ett bra jobb, på samma sätt som min bror. Världen stod öppen.

Detta gällde dock inte alla kvinnor. I enlighet med min och mina väners allmänna politiska uppfattning — att det fanns förtryckta och förtryckare — fanns naturligtvis också en kvinnofråga. Kvinnor var generellt förtryckta i samhället. Men inte just vi, åtminstone inte så mycket. Och definitivt inte av våra manliga kamrater eller lärare. Som vanligt var det vi som skulle hjälpa de förtryckta.

Jag var med och startade Grupp 8 på journalisthögskolan. Den var en grupp som många andra, varken bättre eller sämre. För mig var Grupp 8 ett naturligt val, andra satsade sin energi i Palestinagrupper eller "Stoppa-den-kriminella-kriminaljournalistiken!"-aktioner. Mitt slutarbete på journalisthögskolan var en undersökning om kvinnliga journalister, deras löner, karriärmöjligheter, arbetsuppgifter osv. Vi fann, naturligtvis, att kvinnor oftare arbetade i veckopress än män, att de sällan var arbetsledare och sällan återfanns i den hårda tuffa kvällspressen.

Därför var det ju bra att jag skulle dit. Jag var ju tuff och skulle säkert klara mig bra!

Till att börja med gick allt som på räls. Jag var mycket ung, bara 19 år, söt och ganska begåvad. Det var fantastiskt att se mina egna ord i tryck i den stora tidningen, med namn och allt. Jag hade jättekul! Pojkarna på redaktionen var uppskattande och uppvaktande, bjöd på krogen fast jag försökte få betala själv. En del var gifta, men det gjorde väl inget! Då slapp jag ta dem på allvar. Jag ville vara fri. Detta var p-pillrens förlovade tid när gonorré var det mest smittsamma man kunde få.

Äldre kvinnliga kollegers varningar: "Passa dig så dom inte utnyttjar dig. . ." såg jag som avundsjuka eller kanske ren maktutövning. Jag som precis sluppit från mammas vakande öga!

Med glädje åtog jag mig allt som begärdes, inklusive att leka militär

för en dag med k-pist och uniform. (Apropå något "nytt" förslag om kvinnlig värnplik.) Det blev mittuppslaget, med nästan bara bilder, och min förstuckt antimilitaristiska text var det få som läste. Det mittuppslaget gav mig fortsatt vikariat och sedan fast jobb, sade pojkarna efteråt.

Själv minns jag bäst den utskällning jag fick av en manlig journalist-högskolekamrat vid första maj-demonstrationen där han tyckte att jag ställt upp på militärernas reklamkampanj. . . . Kanske var det där det började vända. Jag kom ihåg skolans föreläsningar om rätten att vägra utföra "förnedrande uppdrag". När jag kom från pyromanens stadsdel och *inte* hittat nån som var rädd vägrade jag skriva till den beställda rubriken: "Bostadsområde i skräck". När min text om den nedsupne artisten skrevs om för att bli mer slagkraftig vågade jag bli arg, eller åtminstone ledsen.

Jag flyttade ihop med en kollega och vi fick barn. Sexobjektet var borta, jag var i bästa fall en betrodd kollega, i sämsta fall en bråkstake. Jag engagerade mig fackligt och har aldrig saknat självförtroende. Men fortfarande var världen (= tidningen) starkt manlig.

Kritiken mot dålig journalistik kom från olika håll. Gränsen gick inte mellan könen utan snarare mellan oss yngre, journalisthögskoleideologiska medarbetare och dem som gått "den långa vägen".

Vi är nu framme vid senare delen av 70-talet.

Sakta började mitt behov av kvinnliga kolleger och kamrater växa. Vi var ju inte så många, och kvinnliga arbetsledare fanns knappast alls. Varför har jag skrivit så länge om min personliga historia? Därför att jag tror att mina erfarenheter är desamma som för många kvinnliga journalister i min generation. Vi visste att det fanns ett kvinnoförtryck, vi var starkt engagerade (liksom vi var i u-ländernas sak, eller palestiniernas), men inget berörde egentligen oss.

Vi var unga och starka och skulle med hjälp av ett träget demonstrerande och skrivande säkert kunna hjälpa de stackars förtryckta. Samtidigt som vi hade ganska kul.

Jag sysslade gärna med kvinnofrågor i journalistiken. Ibland under motstånd uppifrån, ibland med stöd. Tillsammans med en kvinnlig kollega gjorde jag en stor artikelserie om pornografi i Aftonbladet. Jag var en viktig massmedial länk i kampen för fler och bättre dagis. Jag åkte till England för att besöka kvinnohus och studera kvinnoemisshandel. Men fortfarande handlade det om *vi* och *dom*. *Vi* som var välutbildade och högljudda och starka. *Dom* som behövde vår hjälp.

Men här, i slutet av 70-talet, började det plötsligt hända saker. Både bland Aftonbladets kvinnliga journalister och hos mig. På tidningen hade vi börjat prata om att vi var få, och att det inte fanns några kvinnliga chefer. Vi ville könskvotera vid anställning. När det så, om igen, blev en kille

som fick den tjänst vi tyckte att en tjej skulle ha — då föddes Tjejmaffian. Liknande aktiviteter hade funnits tidigare på tidningen, så modellen var inte helt främmande, men det som hände nu skulle komma att skaka tidningen, och förändra världsbilden för många av oss som var med.

Först en bild av Aftonbladet 1978:

Tidningen gick bra, många var nyanställda och det fanns gott om pengar. Kraven på produktivitet var lägre både på Aftonbladet (och andra arbetsplatser?) än de är i dag. Vi hade våra tjejmaffiamöten på arbetstid, utan att någon protesterade. Hade det kommit protester hade vi sagt att vi inte spelade korpfboll på arbetstid, som pojkar. I dag undrar jag om man ens får spela korpfboll.

Men också mer allvarliga saker tilläts. Aftonbladet var en alkoholiserad arbetsplats. Mycket få reagerade mot att människor (män) uppträdde högradigt berusade på jobbet. Många "gick direkt" från festen till morgonskiftet som började klockan fyra. Ha, ha, ha.

Själv hade jag suttit många tidiga morgontimmar hos en av tidningens stjärnreportrar, som alltid hade en halva Explorer i skrivbordslådan, och renskrivit hans oläsbara odödligheter. När jag började på tidningen 1972 talade alla lyriskt om hans förmåga att skriva lysande trots 2,2 promille. Nu är han död.

Hans rum kallades "Baren". Klockan nio salade man ihop till första System-budet och sedan flyttade större delen av morgonskiftet in i "Baren". Eller till "Sky Bar" som var en annan alkoholiserad medarbetares rum, en trappa upp. Till barerna ringde morgonchefen — i nåder — för att be någon komma ut och göra om förstasidan när något hänt.

Vi tjejer fick var med i supandet om vi ville. De flesta av oss ville inte, efter något besök, och det accepterades så småningom. Under förutsättning att vi höll ställningarna och rensade upp efter grabbarna. I den här miljön fanns vi, ett gäng unga ganska nyanställda kvinnor. En knapp fjärdedel av journalisterna.

Efter några trevande möten med tjejmaffian bestämde vi oss för att ta reda på hur vi hade det på jobbet. Eftersom de flesta var vana att skriva föll det sig naturligt att vi skrev om oss själva, och intervjuade varandra:

"Manlig arbetsledare kommer in på centralredaktionen, vänder sig till de två kvinnliga redigerarna och utbrister:

— Jaså, det är bara kärringar på skiften numera. . ."

"När jag började som praktikant på morgonskiftet slog killarna vad om vem som skulle få omkull mig först."

”Jag är oerhört rädd att uppfattas som något annat än yrkesmänniska. Därför har jag aldrig kjol och knappast någon make up.”

”På morgonredaktionen var stämningen oerhört tuff. Tuffast var redaktionschefen. Vi andra protesterade ibland när han la in katter som klättrat upp i trån (och hjälpts ner), barn som gått vilse (men hittats igen), pensionärer som gått fel (men kommit rätt) osv. Då svarade han: — Vi måste ju ha nånting åt kärringarna i stugorna också. Så bedömde han den läsargruppens behov av information. Vad som gjorde mig mest beklämd var att jag inte visste om han verkligen menade äldre kvinnor bosatta på landet eller alla kvinnor, inklusive mig själv.”

Det var när vi började läsa varandras berättelser som något hände. Jag, och hon, och hon insåg att vi inte var ensamma. Att de upplevelser vi burit med oss — av förödmjukelser, trakasserier, isolering och ensamhet — inte bara var mitt problem, eller mitt fel. Om alla hade känt på liknande sätt kunde det inte vara inbillning. Stämningen satt i väggarna och alla mätte vi illa av den.

Vi måste göra något.

Vår ambition var att förändra Aftonbladet på två sätt: Dels ville vi göra Aftonbladet till en bättre arbetsplats. Dels ville vi förändra tidningens innehåll. För att förändra arbetsplatsen började vi med att för egna pengar stencilera upp 400 ex. av alla våra berättelser, samlade i ett rött Dokument. Dokumentet delades ut på morgonen den 8 maj 1978. Den förmiddagen stod det mesta av arbetet på redaktionen stilla. Många av männen blev förbannade, men de flesta var mest skakade: ”Är det verkligen så här illa? Är det så här ni upplever det jag ser som skoj?”

Vi arbetade vidare och ställde journalistiska krav. I den medvind som följde på Dokumentet var det plötsligt ganska lätt att driva kravet på en kvinnoredaktion. Den startade hösten 1978. Jag var en av reportrarna. Samtidigt hände saker för mig personligen.

Jag hade ju skrivit om kvinnomisshandel och kvinnohus i England och nu föddes idén att skriva en bok, den första på svenska om kvinnomisshandel. Arbetet med den boken tog definitivt död på min gamla indelning i *vi* och *dom*. Här mötte jag starka, välutbildade kvinnor (”vi”-kategorin) som i årtal blivit brutalt misshandlade av sina män utan att orka resa sig och gå (”dom”-kategorin).

För mig blev arbetet i kvinnomisshandelsfrågan en aha-upplevelse. För andra blev våldtäktsdebatten en liknande väckarklocka, eller abortdiskussionen. Det gick inte längre att skilja det politiska från det privata. Samtidigt fick jag ett barn till och behovet av barnomsorg förvandlades från re-

portageuppslag till livsnödvändighet.

Tjejmaffian på Aftonbladet fick problem när vi nått våra första mål. Det blev bråk inom gruppen, framför allt mellan oss som satt i klubbstyrelsen och några andra. Vi hade olika inställning till hur många medarbetare kvinnoredaktionen borde ha, om tjejmaffians krav på fler tjänster till kvinnoredaktionen skulle gå före andra redaktioners och medlemmars åsikt. Vi gick på klubbstyrelsens linje, och svek tjejgruppen tyckte vissa: ”Styrelsetjejer som tror att dom kan jobba för alla samtidigt bör gå in i Blå Stjärnan.”

Dessutom var det många som ville arbeta på kvinnoredaktionen. Vi som fick jobben valdes av redaktionsledningen. Alla i tjejgruppen tyckte säkert inte att vi var rätt personer. Sammantaget blev eftersmaken av hela den ståtliga kvinnokampen på Aftonbladet något fadd. Så länge motståndet var starkt och tydligt var det lätt att vara ense. När vi började vinna delsegrar, och vissa fick jobb som andra kanske velat ha — då hotades sämjan. Nu vet jag mer om hur utstötningmekanismer fungerar i grupper, både manliga och kvinnliga. Då blev jag bara jätteledsen.

Innan jag slutade på tidningen, i november 1980, hade tjejmötena nästan helt upphört. Hur det är nu vet jag inte, men mycket få av oss som då deltog i kampen finns kvar på tidningen. Och kvinnoredaktionen är nedlagd.

Gjorde vi då ingen nytta?
Självklart!

Dokumentet och kvinnokampen på Aftonbladet har till och med satt spår i historien. I sin *Kvinnohistorisk uppslagsbok* skriver Harriet Clayhills bland annat under rubriken ”Journalist”:

”Därefter ansågs allt vara gott och väl med kamratandan och rättvisan könen emellan ända till Aftonbladet på 1970-talet fick en s.k. tjejmaffia som kom med kritik och avslöjanden. Resultatet blev att tidningen tillsatte en särskild kvinnoredaktion. . .”

Det viktigaste Dokumentet gjorde var att rensa upp i alkoholträsket. Äntligen fick de manliga cheferna ögonen på det som varit uppenbart för oss kvinnor så länge: att en arbetsplats som tillåter alkoholkonsumtion på jobbet är en dålig arbetsplats. Kvinnoredaktionen fick utrymme och stöd från ledningen, åtminstone till en början. Också ledningens ambition var att förändra tidningens image, från ett dåligt exempel i kvinnofrågor till ett gott.

Men naturligtvis förändrades inte världen. Från början klarade vi av

att få in vårt material på de allmänna sidorna, så småningom tröttnade herrarna som fattade beslutet och kanske vi också. Reservatet bestämde vi i alla fall över.

När kvinnoredaktionen var två år gammal slutade jag på tidningen. Redaktionen levde vidare, med allt mer av reservatkaraktär. Åtminstone kändes det så för mig, utifrån. Aftonbladet blev inte en bättre tidning än andra. Vissa skulle kanske säga sämre. Men i dag finns fler kvinnor på Aftonbladets redaktion och var tredje chef på redaktionen är kvinna.

Jag påstår inte att det är Dokumentets och tjejmaffians förtjänst, men lite hjälpte vi nog till.

Själv gick jag till ett helt annat jobb, som chefredaktör på journalistförbundets tidning *Journalisten*, och drev kvinnosaken mer i lönndom. Ganska lättad över att inte alltid identifieras som rödstrumpa (vilket kanske också hade att göra med 80-talet och att kvinnofrågor så tydligt var "ute").

Men mina röda strumpor har nog vuxit fast, och sedan jag började frilansa 1986 har jag sysslat mycket med jämställdhets- och kvinnojournalistik. Utan att behöva stängas med några manliga makthavare. (Det finns många kvinnliga makthavare numera.) Min inställning till andra frågor, som fördelningen av tid mellan barn och arbete, har också förändrats. Mina krav handlar i dag mer om sex timmars arbetsdag och barns rätt att ta tid och plats i sina föräldrars liv. När jag tittar på männen i ekorrhjulen känner jag mer medlidande än avundsjuka. Med tre barn, varav två stora, arbetar jag mindre än jag gjorde med två småbarn. Förändringen är både personlig och samhällelig.

Jag kan förstå de unga tjejer som tycker att vi, deras mammor, arbetade för mycket. Jag hoppas de kan hitta rätt, utan att tappa bort de grundläggande rättvisekraven: allas rätt till arbete och utbildning, rättvisa löner, god kvinnorepresentation i beslutande församlingar o.s.v.

Jag tror det. Det arbete som vi, och alla ni som kom före oss, har lagt ner har burit mycket frukt. Dagens ungdomar växer upp i en välfylld matkällare. Det är först när de biter i ett gammalt ruttet äpple som de märker att rötan finns kvar. När de unga kvinnorna föder barn och får sämre jobb, när den nyblivne sambon kräver att *hon* skall stryka *hans* skjortor, när dagis bara tar emot treåringar och föräldrapenningen som mest räcker i ett-och-ett-halvt. . .

Då om inte förr kommer de efter oss, våra döttrar och dotterdöttrar. Kanske kommer till och med — en nåd att stilla bedja om — våra söner och sonsöner. . . När detta skrivs, försommaren 1992, upplever kvinnofrågorna en medvind som aldrig förr. Kvinnopartidebatt och nätverks-

uppbyggnad får ständigt stöd av verkligheten i form av lösmynnta LO-ordförande eller ny löneskillnadsstatistik.

Låt oss surfa på den vågen, men vara förberedda på kallsupen. Förr eller senare slår manssamhället tillbaka. Då kan en liten tjejmaffia vara bra att ha. . .

Det finns böcker att läsa om nätverksbyggen och organisatoriskt arbete i kvinnogrupper. Inger Ärleman har skrivit *Så vinner kvinnor makt och inflytande* om Järfällas kvinnomaffia.

1. Njut fullt ut av vår mötesfrihet — bilda kvinnogrupper.
2. Kompromissa aldrig utan att förhandla först.
3. Språket påverkar tanken — förbehåll dig rätten att tala kvinnors språk.
4. Håll med föregående talare — om hon är kvinna.
5. Plocka uppdrag som man plockar blåbär — snart är hinken halvfull.
6. Arbeta i det tysta är ingenting för kvinnor beslutna att nå makt och inflytande.
7. Tro aldrig att någon står över behovet av beröm.
8. Misstro inte varandra, minns i djupet av ditt hjärta att alla i kvinnogruppen har samma mål.
9. Glöm inte att-satserna när du skriver motionier.
10. Var envis, ha tålamod.

Inger Ärlemans ”Goda råd från en klok gumma”.

Litteratur

Clayhills, Harriet (1991), *Kvinnohistorisk uppslagsbok*. Rabén & Sjögren, Stockholm.

14. Generationen som kom efter

Cecilia Bodström

Jag tillhör generationen som kom efter. Som inte var med och ockuperade kårhuset, som inte gick i demonstrationståg för Vietnam och som inte deltog i den kvinnliga frigörelsen i slutet på sextiotalet.

Jag har alltid varit avundsjuk på dem som var med de där stormiga åren. När jag började bli politiskt medveten i slutet på sjuttioalet var det ute med politik och när jag kom till Expressen 1983 och insåg kvinnors undanskuffade position i arbetslivet var det inne att bejaka kvinnligheten i sig själv och förakta rödstrumpor.

Jag har aldrig gjort det. Jag har alltid varit tacksam för att det fanns kvinnor som slogs för fri abort, särbeskattning och dagis. Jag — vi — njuter frukterna av det i dag. Vi som kom efter har alltid fått höra att kvinnoosakskvinnorna var fula, vägrade sminka sig och gick i foträta skor. Jag tror inte på det — och skulle det vara sant bryr jag mig inte. Jag är glad för resultaten.

Varför blev jag journalist? En del av mig ville bli det för att ”förändra världen”. En annan del ville vara med ”där det hände”. Jag var helt klar över att jag inte ville skriva om traditionellt kvinnliga, mjuka områden, därför började jag att läsa ekonomi på universitetet. Studenterna i Uppsala som varit så politiskt aktiva 1968, var tio år senare allt annat än samhällsmedvetna. Intresset för kårpolitiken var minimalt, engagemanget i nationernas festande desto livligare. Några år in på åttiotalet bildades i Uppsala kårpartiet Pilsnerpartiet som hade som främsta mål att sälja billig sprit till studenterna.

Och de kvinnliga studenterna då? Tja, inte var vi särskilt feministiska. I statskunskap, som jag senare läste tre betyg i, diskuterades aldrig de könsmissiga, strukturella skillnaderna. I dag är de en självklarhet också på grundkursen. Jag och mina kvinnliga studentkamrater insåg förstås att världen och Sverige styrdes av män, men vi trodde att om vi bara var tillräckligt duktiga så skulle vi nog få vara med. Det gick på universitetet, läste man bara tillräckligt, fick man många poäng på tentorna. Jag tänkte att det är väl samma sak i arbetslivet. Det gäller bara att kämpa, det finns

inget som säger att inte tjejer kan lyckas. Att arbetslivet inte styrs av några "duktighetskriterier" insåg jag först senare. (Jag är väl medveten om att universitetsvärlden på forskarnivå inte är särskilt tillgänglig för kvinnor, men på grundkursen levde vi förhållandevis könsneutralt.)

Sparken i magen kom när jag började på Expressen. För mig som kom från en skyddad medelklasstillvaro blev det en chock att börja på en kvällstidning där jargongen var så utpräglad grabbig. Från min vikarietid minns jag en tjej som kom som reporter till ett av nattlagen. Hon stannade inte länge eftersom hon första kvällen fick höra att "här har vi bett om att få en tjej och så skickar dom dig". (Hon vägde 25 kilo för mycket för att passa in i skönhetsmallen.)

Jag hade tur, mitt första vikariat var på en bilaga, med en liten redaktion med män som inte var grabbiga, utan alldeles vanligt kloka. Om jag kommit direkt till ett nattgång eller kvällsskift, hade jag inte klarat mig. Det var knappt att jag gjorde det ändå. Jag kände mig fruktansvärt ensam. Fel. Allvarlig. Ifrågasättande. Rädd. Utan humor och förmåga till klacksparkar.

Visst pratade jag med de andra tjejvikarierna, vi sökte stöd hos varandra, men vi var få, då var de allra flesta vikarierna fortfarande killar. Konkurrenten var dessutom stenhård. Alla vikarierna kämpade för de få åtråvärda, fasta jobben. De fast anställda kvinnliga journalisterna var äldre och orkade inte engagera sig i alla dessa vikarier som ständigt strömmade genom Expressens redaktion. Jag vågade inte närma mig dem. (Det fanns undantag.) Rädningen för mig blev Dokumentet som Aftonbladets kvinnliga journalister hade skrivit. Jag läste det och grät. Läste den igen och kände igen mig. Jag fick bekräftelse, det var inte bara mig det var fel på. Andra hade känt, kände likadant.

Trots min osäkerhet fick jag fast jobb. Det gav mig självförtroende även om jag länge tänkte att "de har inte insett vilken bluff jag är". Jag hörde då och då talas om de militanta tjejerna med Maria-Pia Boëthius i spetsen som några år tidigare slagits för kvinnofrågorna på Expressen. Men när jag kom var det tyst. Helt tyst. De flesta betonade att det var skönt att könskampen var över eftersom den skapat så dålig stämning.

Snabbt upptäckte jag att männen bestämde allt på Expressen. De bestämde innehållet och formen, de satte tonen. Männen dominerade på nyhetsskiftet. Kvinnorna fanns på specialavdelningar och bilagor. Mönstret var tydligt.

Det blev sommar och sommartorka och en chef bad mig skriva en artikelserie om kvinnomisshandel — och jag som inte ville hamna i kvinnofällan tvingades ta del av en verklighet som jag inte trodde fanns. Jag mötte kvinnor som misshandlats, jag besökte kvinnojourer och poliser.

Jag började ifrågasätta. Varför fick inte misshandlade kvinnor ett målsägande biträde? Varför fanns det inte besöksförbud i Sverige, som i en del andra länder? Jag kunde inte sluta att ställa frågor.

Jag blev medveten om mönstren, och det patriarkala samhället. Det var plågsamt — det är inte kul att identifiera sig med en förtryckt grupp.

Samtidigt blev jag vald till journalistklubbens jämställdhetsombud, ett hopplöst uppdrag som ingen annan ville ha. För mig var det viktigt att få alla kvinnliga journalister att prata och att inte bara umgås och diskutera inom varje generation. Chefredaktör Bo Strömstedt gick med på att finansiera en middag för kvinnorna på redaktionen. Alla kvinnor kom. Herregud vad vi pratade. Vi såg likheterna oavsett om vi jobbade på kulturen eller natten. Vi skrattade och agiterade, men när vi någon månad senare skulle berätta om detta för de högsta manliga cheferna som vi bjudit in (nyhetschefen vägrade att komma) blev vi tysta och rädda.

De enda som sade *något* var de fackligt aktiva. Men de fick inget stöd. De var ensamma. Var hade styrkan och solidariteten tagit vägen? Fanns det någon kvinnokamp? I vår egen tidning — och i de flesta andra medier — spreds bilden av att kvinnokampen var död. Helt klart var i alla fall kvinnofrågorna var ute. Jag minns att jag som vikarie skulle bevaka kvinnodagen. Det var 1984 och de starka kvinnor som bara några år tidigare hade gjort en egen tidning den 8 mars brydde sig, alternativt orkade inte längre. Nyhetschefen som antagligen plötsligt överrumplats av att det var kvinnodag skickade ut mig med orden ”fråga om någon vet att det är kvinnodag i dag”. Jag gick omkring med en fotograf i city och frågade stockholmare — de allra flesta visste inte vilken dag det var.

Men kvinnorörelsen var inte död. Den hämtade andan och formerade sig, men det märktes inte i media. Den levde ett osynligt, men annorlunda liv.

Det tror jag i dag, när jag blickar tillbaka. Då längtade jag intensivt efter en livskraftig, gemensam kvinnokamp; jag insåg inte att jag själv deltog i den fast på ett annat sätt. Jag och fem andra kvinnliga journalister, tjejkompisar, har till exempel träffats flera gånger om året för att ha kul, för att diskutera jobb, kvinnoförtryck, män och barn. I dag skulle vi kalla det ett litet nätverk, då var det bara rätt och slätt så att jag gick ut med Nina, Helena, Cilla, Tanze och Agneta. Vi var viktiga för varandra och vi gav varandra styrka. Flera av oss fick barn, andra gjorde karriär men vi möttes ändå. Vår lilla grupp var betydelsefull.

Men det fanns ett sug efter något större. Feministfestivalen på Söder i Stockholm med sång, musik, kultur, föredrag, politik, ekonomi och konst är ett bevis på det. Feministfestivalen var en reaktion mot att det kändes som om det bara var två grupper kvinnor som stod för kvinnorörelsen —

sosse-kvinnorna som pliktskyldigt demonstrerade den 8 mars och knyt-bluskvinnorna som gjorde karriär. Alla var fyrttioalister. Vi som kom efter kunde inte identifiera oss med någon grupp.

Feministfestivalen blev succé. Den lilla lokalen kunde inte på långt när svälja alla dessa kvinnor som i isvind och blötsnö köade på gatan och vi som arrangerat (många journalister) sade övermodigt till oss själva — ”nästa år tar vi Globen”.

Det gjorde vi inte. Men fyra år i rad har det nu varit feministfestival och i år, 1992 kändes det att vi hade vind i seglen, för nu är det inne med kvinnofrågor igen. Också i media. För första gången bevakade Rapport festivalen. Fast frågan är hur genuint intresset för själva sakfrågorna var: Reportern som gjorde inslaget tog inte hänsyn till programmet utan ringde och sade ”jag tänkte komma mellan två och halv tre och jag har hört att det är fina lokaler så att vi kanske kan få lite kul bilder”.

Men ändå, vi kanske skall vara tacksamma för bilderna — och några ord kom ju med på vägen. För under åttiotalet har det varit svårt att driva kvinnojournalistik. Säg den journalist som föreslagit ett reportage om kvinnolöner och inte fått höra en liten suck och kommentaren ”åh, nej inte det där tjetet, det är gammalt, det är sjuttioal, vi vill ha fräscha grejor”.

Det som hände på åttiotalet var att kvinnorna i media blev fler. Vårterminen 1991 kom tjugotvå kvinnor och tretton män in på journalisthögskolan. Terminen efter återinförde man testerna och numera är ordningen återställd, männen är fler. Höstterminen 1991 var kvinnorna ”bara” fjorton och männen tjugoen. (Det tycker förmodligen de som oroar sig för en femininisering av yrket är skönt.) Men trots ”alla” kvinnorna har det knappast märkts. Det är gubbar, gubbar och åter gubbar. I Dagens Ekos nyårskrönika fanns ytterst få inslag med kvinnor. Programledaren, intervjuarna och kommentatorerna var alla män. (Men producenten var faktiskt en kvinna.) Nyårskrönikan är anmäld till radionämnden.

Kanske är TV-programmet Sköna Söndag (ursprungsversionen) representativt för åttiotalets kvinnojournalistik. Det innehöll heminredning, samlevnad, matlagning och gymping, det var en blandning av flams och flärd — och allvar. Kritiken var till en början inte nådig, programmet avfärdades som lättviktigt. Men något svängde det när kvinnliga recensenter ifrågasatte om det var så mycket mer transigt att titta på kroppsvård än att se elva karlar springa och jaga en boll.

Kvällstidningarnas söndagsbilagor leddes av starka kvinnor och utformades efter samma koncept som Sköna Söndag. De blev kommersiellt framgångsrika men frågan är om de är en seger för kvinnosaken. På ett

sätt — ja. Det som intresserar kvinnor har alltför länge varit undanskuffat i massmedia. På ett sätt — nej, programmen ger en bild av att kvinnor bara intresserar sig för det som händer i den privata sfären.

Det gör inte kvinnor och inte heller kvinnliga journalister.

Och som en reaktion mot att andelen kvinnor minskade i riksdagen efter senaste valet, mot att skillnaderna mellan kvinnors och mäns löner ökat under senare delen av åttiotalet, växer det fram en oändlig mängd hemliga och ohemliga nätverk (där många journalister är med). Det finns en kraft, en jävlar anamma ”nu-accepterar-vi-inte-det-här-längre”. De politiska partiernas kvinnoförbund är tacksamma, äntligen bryr sig partiledningen om dem. I en SIFO-undersökning i mars 1992 svarade en tredjedel av dem som tillfrågats att de kunde tänka sig att rösta på ett kvinnoparti. Rimligen borde detta påverka också media.

Så är det också. När partiledarna vikarierade för Robert Aschberg i TV hade de bjudit in flera kvinnor och de lade stor vikt vid kvinnofrågorna. I årets första-majfirande (1992) talade Maria-Pia Boëthius i Helsingborg och alla stora tidningar var där och refererade hennes tal. År 1988 hölls en stor nordisk kvinnokonferens i Norge. Endast ett fåtal av de större tidningarna var där, ingen TV- eller radiokanal hade brytt sig om att bevaka konferensen. Det skulle inte kunna ske nu — fyra år senare. Just nu är kvinnor — och kvinnliga journalister — mer medvetna. Vi känner att vi har vinden i ryggen. Vi som inte var med i slutet på sextiotalet deltar i dag. Jag är med. Det ger mig styrka och kraft.

Men en sak är annorlunda. När jag i dag talar med kvinnokämpar som är femton—tjugo år äldre än jag, så säger de ofta eftertänksamt och lite sorgset att: ”kanske gick vi på den manliga myten om att vi var tvungna att jobba så fruktansvärt mycket. Jag ångrar att jag inte träffade mina barn mer. Det var en så kort period.” Det är lätt för dem att säga som redan har gjort karriär. Men ändå — jag har två små barn och jag och många av mina kvinnliga kolleger jobbar deltid. Vi envisas med att tro att vi kan vara både journalister och mammor.

15. Nytt läge vid gammal barrikad

Eva Moberg

Nu när det råder styv högerkuling har det också blivit respektablare än på länge att lufta sin ovilja inför kvinnorörelsen. I kulturdebatten tar det ofta den mer sofistikerade formen att man säger sej vara ivrig motståndare till konstänkande och varm anhängare av "människosamhället". Engagemanget tycks uppstå vid läsning av sådan kvinnolitteratur som vänder sej mot det manliga teknokratisamhället eller söker efter kvinnoförebilder i förhistorien.

Till och med enkla sakliga konstateranden, som att männen har svarat för mer än 99 procent av krigandet i den skrivna historien, och att kvinnorna under tiden svarat för att livet ändå kunnat gå vidare, riskerar nu att tolkas som manshat respektive kvinnoförgudning.

Tillåt en luttrad debattör som varit med sedan sextiotalets början, att göra vissa reflexioner vid betraktandet av de senaste tjugo årens debatt i den här frågan. I början av sextiotalet var det kvinnosakens motståndare som förfäktade tesen att kvinnor av naturen var moderliga, vårdande och inte lämpade sej för det aggressiva karriärlivet. Det gjorde man därför att man ville behålla det gamla mönstret.

I dag angrips, stundom från samma håll, talet om en större fredsvilja och livsnärhet hos kvinnorna, *och av samma skäl*, nämligen att ingenting skall förändras. Så länge dessa värden höll sej på sin plats och inte krävde utrymme utanför hemmet var de utmärkta, eller i varje fall oförargliga. Det är när de kräver att få påverka både mannen, samhället och världspolitiken som de blir felaktiga och farliga. Skillnaden mellan det konservativa och det radikala förhållningssättet av de kvinnliga värdena består främst däri att det förstnämnda behöver "kvinnans natur" för att därmed bevara mannens större frihet och rätt att dominera och bestämma. I radikal tappning är det fråga om en tro på att förändringen är möjlig, att manssamhället kan transformeras. I feministisk form är uppvärderingen av kvinnlig livsnärhet och fredlighet en strävan till ett nytt, mänskligare samhälle även för män. I konservativ form är det ett sätt att bibehålla det sys-

tem som utestänger mannen från de livsbevarande värdena.

På sextioalet angreps kvinnosakskvinnor för att de ville "bli som män". I dag angrips de för att de inte alls vill bli som män utan för att de tycker det är bättre att vara som kvinnor.

Det pålitliga och genomgående är att allt kvinnorörelsen gör är fel, var sej det kan stämplas som manshat eller mansbeundran, hemmafruförakt eller livmoderkult, känslolöshet eller iskall karriärism.

Min egen syn på målet — människosamhället — har inte förändrats så mycket på de här tjugo åren. Däremot har min syn på vägen dit delvis förändrats. Jag trodde förr att om individens möjligheter och rättigheter stärktes oavsett kön, så skulle också samhället förändras i en "kvinnligare" riktning, som en följd av att fler kvinnor bestämde och fler män närmade sej barnen. Så har ju också skett i viss utsträckning. Men jag underskattade tyngden av mansrollens grepp om samhällslivet. Jag insåg inte i hur hög grad en sådan strategi gynnar den redan maktägande rollen. Dels därigenom att de kvinnor som vill fram ofrivilligt måste anpassa sej till det redan rådande sättet att tänka, tala, skriva och värdera, medan de män som vägrar anpassning till manssamhället lätt ställs åt sidan eller stöts ut.

Det tycks nu ha kommit till männen, det tvivelaktiga nöjet att uppleva oförenliga krav på sin egen könsroll. I långa tider har kvinnor effektivt avskräckts från all frigörelse med argumentet att män inte dras till och inte står ut med fria och självständiga kvinnor. Numera lär motsatsen vara bevisad till och med i vetenskapliga undersökningar.

I stället sprids nu myter om att kvinnor tröttnar på "snällmjuka" män som delar ansvaret för barnen, för att i stället dras till tuffa manschauvinister. I dessa grumliga vatten hämtar troligen en del besvikna män tröst för misslyckanden, liksom en del kvinnor har skyltt motgångar hos det motsatta könet på att männen inte har tålt deras styrka och intelligens.

Även kvinnor bidrar till den här mytbildningen, eftersom oförmågan att skilja mellan styrka och svaghet ligger mycket djupt i vår kultur. Vi förväxlar styrka med hårdhet, egoism och okänslighet, och tar känslighet och flexibilitet för svaghet.

En besynnerlig företeelse är de män som riktar kränkta anklagelser mot kvinnorörelsen för manshat, samtidigt som de försäkrar att de själva och deras kompisar sannerligen inte är några förtryckare, utan tycks ligga snubblande nära det mansideal som feministerna har. Varför känner de sej då angripna? frågar man sej. Varför stöder de inte kvinnorörelsen?

Om dessa män vore t.ex. antirasister och antikapitalister, vilket de ofta också är, så känner de sej inte angripna av Black Power-rörelser eller av några angrepp på vitt förtryck. Tvärtom stöder de kampen mot den vita

rasens dominans. Som socialister gillar de nidsbilder av storkapitalister och stöder kampen mot det ekonomiska system de själva är inlemmade i och har sin utkomst av. Varför kan de då inte se manssamhällets undertryckande struktur och stödja kampen mot detta?

Talet om feminism som manshat bygger på en sammanblandning av manssamhälle och individuella män. Den som avskyr Sydafrika menar därmed varken att han avskyr Sydafrikas underbara natur eller individuella sydafrikanska män, utan apartheidsystemet. De män som tar avstånd från manssamhället har inte större anledning att ta åt sej personligen av angrepp på detta än de sydafrikaner som tar avstånd från apartheid har anledning att ta åt sej av angrepp på apartheid. Jag ber om ursäkt för att jag tvingas bli lite omständlig om de här sakerna, som är självklarheter för många.

Skillnaden mellan feminister och andra kvinnor ligger inte i att de förra hatar män och de andra älskar dem. På den punkten finns det alla grader och variationer inom båda kategorierna. Skillnaden består i att feminister tror att könsroller kan förändras liksom världen, att de själva kan bidra till detta, och att de vågar stå för det även inför männen.

Jag tror vi kvinnor måste börja se upp med de ständiga uppmaningarna att först och främst skaffa kunskaper för att kunna påverka det vi vill förändra. Männen säger inte till varandra: "Hörni, killar, vi måste lära oss kvinnornas villkor för att kunna påverka dem! Vi måste gå in i dubbelarbete med hem och barn och låglönejobb för att kunna påverka deras villkor." De påverkar ändå för att de anser det vara deras självklara rätt.

Jag menar inte att detta är något föredöme. Vad jag menar är, att det som fortfarande främst fattas kvinnorna är självförtroende mer än kunskaper. De saknar tron på att de verkligen har rätt att driva sina synpunkter i strid med det etablerades experter. De flesta avlyssnade sammanträden med manliga beslutsfattare visar att det viktigaste skälet till deras ställning och handlingskraft är självförtroende, inte kunskaper om det som de påverkar.

En verklig förändring förutsätter positiva motbilder, djärva visioner av andra livsformer. Man kan helt enkelt inte få syn på det redan givna — manssamhället — förrän man har det på distans, vilket förutsätter en plattform utanför. Det är i denna svåra process som risken för kvinnokult och omvänd könsdiskriminering uppträder. Jag har själv ofta varnat för den omvända könsdiskrimineringen, och för de nya fördummande könsstereotypier som följer i dess spår, och jag kan göra det igen. Men när man ser till världen som helhet tycker jag numera — åtminstone i ett kor-

tare perspektiv — att dessa risker förefaller mikroskopiska i jämförelse med risken för att de alldeles vanliga urgamla könsrollerna kommer att medverka till slutet för oss alla.

Den stora paradoxen är ju att dagens och morgondagens obegränsade förstörelsekapacitet har förvandlat just den mansroll som frambringat den till en omöjlighet — föråldrad och överspelad, men likafullt vid prima liv. Man måste knipa ihop båda ögonen väldigt hårt för att inte se vart dristighet, dominans, expansion, hårdförhet och s.k. styrka kommer att leda.

När kvinnor i sin förtvivlan går samman med andra kvinnor för att arbeta mot förintelsen och för en fredligare, livsbejakande, ”kvinnligare” värld, då kallas det könskamp. Frågan är: Vad är då det andra som pågår?

Källa: DN 9/11 1980, 14/3 1982

Bilagor

Bilaga 1

*Pressrelease från SNS
Tidigaste publicering av referat och recensioner
måndagen den 19 november 1962 kl. 18.00.*

Kvinnors liv och arbete

Könsrollerna i samhället — Rollfördelningen i familjen — Uppfostran och personlighetsutveckling — Kvinnan i hem och yrkesliv — Ensamma kvinnor — Familjen och den gifta kvinnans förvärvsarbete — Företagen och den kvinnliga arbetskraften av Edmund Dahlström, Harriet Holter, Sverre Brun-Gulbrandsen, Per Olav Tiller, Gösta Dahlström och Stina Thyberg

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle. 548 sidor. Pris 30 kronor

Debatten om kvinnans, och därmed också mannens ställning i samhället fortsätter med oförminskad intensitet; diskussionen förs på många plan, bland experter såväl som lekmän, och aspekterna varierar. Teoretiskt ges numera samma möjligheter åt kvinnor som åt män, men ännu är kvinnans villkor i praktiken inte desamma som mannens.

Kvinnors liv och arbete är titeln på en omfattande bok som nu publicerats av Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS). Den nya SNS-boken vill dels ge en översikt av det material som redan finns på området, dels bidra till den fortsatta debatten med nya rön och synpunkter. Boken är skriven av svenska och norska forskare i samarbete, och de olika författarnas bidrag publiceras på respektive originalspråk. Varje enskild författare svarar för sina avsnitt.

Kvinnors liv och arbete visar att "kvinnofrågan" (termens riktighet ifrågasätts av författarna) inte är ett isolerat problem. Frågan om könsroller berör inte bara arbetsmarknad och näringsliv, skatte- och socialpolitik, utan också — och kanske i första hand — familjens liv, barnen, uppfostran, utbildning och yrkesval.

Problemet är med andra ord invävt i kulturmönstret, dvs. i vår civilisation. Frågan om könsroller har därför också redan hunnit bli historia. Sociologiprofessorn *Edmund Dahlström* ger i ett inledande kapitel en

översikt över de äldre "ideologierna", som bakgrund till en redogörelse för dagens debatt. Den senare förs på flera nivåer: Edmund Dahlström urskiljer tre sådana:

Den första är "den ideologiskt färgade debatten där kontrahenterna har mera systematiskt sammanhängande antaganden och föreställningar. Denna är vanligen förankrad i kvinnorörelsen eller de politiska partierna. Det är framförallt från detta håll som man sökt bevaka könsrollfrågan i dess helhet."

Den andra nivån består av "expert- eller fackdebatten kring vissa moment i kvinnofrågan, t.ex. frågan om daghem-förskolor, likalönsprincipen, bestämmelser rörande kvinnor i arbetarskyddslagarna, hushållets rationalisering och skattepolitik. Ofta bevakas de olika intressena av intresseorganisationer, t.ex. arbetsmarknadens organisationer, yrkeskvinnorganisationer, husmodersorganisationer och konsumentorga-".

Den tredje nivån framträder i massmedierna i form av inlägg av mera personlig, mindre pretentiös art, t.ex. i dags- och veckopressens kvinnosidor, insändarspalter och reportage, tendentiösa noveller och romaner, filmer och skådespel, revyer och schlager."

Dagens debatt om könens roller domineras, menar Dahlström, av två riktningar, den "moderata" och den "radikala". Den förstnämnda utgår från att kvinnan helt enkelt har två roller; genom reformer skall man hjälpa kvinnan att under livskarriären förena dessa båda roller. — Den radikala ideologien däremot hävdar att kvinnornas frigörelse inte kan bli verklighet förrän de för hela livet engagerar sig i förvärvslivet och tar avstånd från hemmafruidealet och familjen som försörjningsinstitution. Arbetet i hemmet och vården av barnen måste, enligt denna ideologi, reduceras med hjälp av kollektiva anordningar.

Oenigheten i debatten gäller både värderingar och sakpremissor. För att vi skall kunna vidta förnuftiga åtgärder måste vi ta ställning till könsrollfrågan i stort. Vi måste veta vad vi vill söka realisera och väga mot varandra värdet av olika lösningar sett från kvinnornas, männens och näringslivets synpunkter.

Forskning som rör könens roller i samhället har blivit något av en norsk specialitet. På ett ganska tidigt stadium av utredningsarbetet tog SNS därför kontakt med Institutet for Samfunnsforskning i Oslo, där man bedrivit sådana undersökningar. *Harriet Holter*, sociolog och verksam vid detta institut, sätter i kapitlet "Kjønnroller og sosial struktur" in

problemet i ett vidare sociologiskt sammanhang.

Kännetecknen "man" och "kvinna" förser det sociala systemet med en princip för tilldelning av uppgifter, plikter och rättigheter. Alla samhällen har med hjälp av dessa kännetecken kommit fram till en "automatisk" fördelning av vissa viktiga uppgifter. Överallt och i alla tider har "kön" som kännetecken på en person spelat en roll utöver "det biologiska minimum". I vårt samhälle väntar vi oss t.ex. att en kvinna skall utföra hushållsarbete och att en man skall vara modig, givetvis med vissa variationer beroende på miljö, socialgrupp och situationer.

Varje individ måste spela många sociala roller, som han eller hon försöker samordna och uppfylla samtidigt på ett någorlunda tillfredsställande sätt. Om två eller flera roller är svåra att förena, talar man om rollkonflikt. I *Kvinnors liv och arbete* analyseras den rollkonflikt som vår tids kvinnor kämpar med. Den maskulina rollen är inte alls så invävd i konflikt och ambivalens som den kvinnliga. Detta visar sig inte minst då de unga skall välja yrke.

På senare år har man i könsrollsdebatten allt oftare återoppat studier av barndomsmiljön och dess betydelse för individens personlighet och framtida beteende. Psykologen *Sverre Brun-Gulbrandsen* behandlar i ett kapitel "socialisationen", dvs. den process genom vilken de unga så småningom lär sig föräldrarnas eller gruppens normer. Brun-Gulbrandsen undersöker i vad mån barnets kön inverkar på uppfostringsmodellen. Verbalt accepterar man som regel idén att pojkar och flickor bör behandlas lika. Två norska undersökningar (vid den ena följde man föräldrarna och barnen i sex år) visade dock ganska anmärkningsvärda skillnader i behandlingen av pojkar och flickor. Mödrarna behandlade pojkarna med större emotionell värme och de var också mer överseende mot pojkarna än mot flickorna. Även fäderna handlade efter detta mönster.

Från mycket tidig ålder utsätts pojkar och flickor systematiskt för olika social press. Detta skapar hos dem en stereotyp bild av hur pojkar och flickor bör uppträda. *Både pojkar och flickor lär mycket tidigt skillnaderna mellan de två könsrollerna*; och i huvudsak är mönstret inarbetat redan i förskoleåldern. Till mansidealet hör bl.a. självständighet, dristighet, mod, fysisk styrka och praktisk teknisk färdighet. Till kvinnoidealet: snällhet, hjälpsamhet, känslsamhet och beskedlighet.

Denna uppdelning leder till att männen kommer att spela den viktigaste rollen inom en rad högt värderade områden, men de tycks också få sin beskärda del av plågorna. Från "rättvisesynpunkt" vore det kanske rimligt att kvinnorna så småningom fick överta en del mer olyckor, magsår och hjärtinfarkter och väl också kriminalitet, alkoholism och självmord, mot att i gengäld få överta några fler chefsposter.

Hänsynen till barnen har stått i centrum för debatten om de gifta mödrarnas förvärvsarbete. *Per Olav Tiller* understryker i ett kapitel kallat "Rollefordelningen mellom foreldrerne og barns personlighetsutvikling" att barnets sociala utveckling äger rum i ett dynamiskt emotionellt sammanhang. Man bör därför inte som tidigare alltid gjorts, ensidigt studera inverkan av *moderns* frånvaro på barnen. Tiller har studerat hur barn reagerar när de saknar kontinuerlig kontakt med sina *fäder*. Han valde ut barn vilkas fäder var på sjön i ca två år i sträck. Han fann att särskilt pojkarna genomgående visade mer "negativa" drag än pojkarna i kontrollgruppen. Sjömansbarnen var mindre emotionellt och socialt mogna och mer beroende av sina mödrar än andra barn. De visade anpassningssvårigheter bland jämnåriga, och pojkarna ville hellre leka med flickor än med pojkar. Det verkar i stort som om pojkarna tog större skada av faders frånvaro än flickorna.

Tiller redovisar ett stort antal undersökningar av förvärvsarbetande mödrar och deras barn. En slutsats tycks vara att det väsentliga för ett barns möjligheter att utvecklas harmoniskt *inte* är huruvida modern har arbete utanför hemmet eller stannar i den traditionella morsrollen. Det avgörande är om barnet under sina tidiga år får uppleva tillräcklig kontakt för att få självförtroende och tillit till omvärlden. Om den traditionella hemmamamma-rollen överspelas, betyder detta också en risk för att barnet kommer att förbli i ett beroendeförhållande till modern och familjen. Och hittills är väl detta den långt vanligaste bilden.

I skolan behandlas flickor och pojkar lika och detta verkar utjämnande på skillnaderna i könsrollmönstren. Men föräldrar och massmedia verkar i annan riktning. Flickorna utsätts inte för samma föräldrapress som pojkarna då det gäller utbildning och yrkesmedvetenhet. Detta framgår av *Harriet Holters* kapitel "Fra barn till voksen".

När flickorna skall välja utbildning gör de det i allmänhet med tanken att deras huvuduppgift en gång kommer att vara makans och moderns. För "att bli gift" fordras visserligen ett vist mått av kunskaper och bildning, men mest beror det dock på personliga egenskaper. Intellektuella färdigheter och målmedvetenhet ifråga om yrke tycks ibland t.o.m. minska deras chanser att bli omtyckta av männen.

En förklaring till flickornas bristande målmedvetenhet i yrkesvalet är det stora antal livsmönster de har att välja på.

En analys av problemet kvinnan i förvärvslivet måste börja med familjen. Som en inledning till bokens senare del, som tar upp arbetsmarknads- och näringslivsaspekterna, skildrar *Edmund Dahlström* i kapitlet "Familjen och gifta kvinnors förvärvsarbete" hur familjen till sin typ förändrats, liksom utvecklingen av yrkesarbetet bland gifta kvinnor. Uppgifter om de

gifta kvinnornas ”yrkesintensitet” är ofta felaktiga eller oklara (på grund av bristande statistik och mätsvårigheter). Kort uttryckt kan man dock säga att yrkesintensiteten har ökat bland gifta kvinnor under perioden 1930—1960, men fortfarande är det trots allt endast en minoritet av de gifta kvinnorna som har varaktigt förvärvsarbete på heltid, och denna minoritet är föga representerad bland småbarnsmödrar.

I samma kapitel diskuteras också alla de olika förhållanden i familjelivet som påverkar och påverkas av gifta kvinnors förvärvsarbete. Framställningen grundas på undersökningar som i olika avseenden jämför förvärvsarbetande kvinnor och hemmafruar. Författaren presenterar som sammanfattning dessutom ett schema över olika förändringar av familjen som har stimulerande respektive hämmande inverkan på gifta mödrars benägenhet att ha eller ta förvärvsarbete.

När man diskuterar kvinnans ställning i samhället har man mera sällan kommit in på de ogifta vuxna kvinnornas situation. Dessa utgör dock huvuddelen av de heltidsarbetande kvinnorna. De ensamstående kvinnornas situation och problem presenteras av Harriet Holter i ett specialkapitel kallat ”Enslige kvinnor i yrkeslivet”.

Den ogifta kvinnan är ofta missgynnad på flera olika sätt. När hon slutar skolan och skall välja livsbana räknar hon förmodligen liksom de flesta kvinnor med att gifta sig och få barn, och hon utbildar sig därefter. Eller snarare — underlåter att skaffa sig en ordentlig utbildning. När hon vid 30-årsåldern har accepterat rollen som ogift, är det för sent att utbilda sig.

De förvärvsarbetande ogifta kvinnorna över 30 år, utgör en mycket stabil arbetskraft. Från arbetsgivarnas synpunkt borde denna grupp betraktas som likvärdig med manlig arbetskraft. Men hur möter arbetslivet denna grupp? — Harriet Holter och Stina Thyberg tar upp frågan i bokens två sista kapitel.

Dessförinnan skildrar fil. lic. *Gösta Dahlström* de ekonomiska förhållandena för kvinnorna på svensk arbetsmarknad. Även om kvinnans möjligheter på arbetsmarknaden ökat, genom förändringarna i näringslivet och den ökade efterfrågan på kvinnlig arbetskraft, hänvisas kvinnorna fortfarande i mycket stor utsträckning till vissa branscher och yrkestyper. Bland de faktorer som konserverar detta förhållande nämner Gösta Dahlström yrkesutbildningen, inkörsporren till arbetsmarknaden. Där man genom skolmässig utbildning får kompetens till visst arbete lyckas kvinnorna ofta få detta arbete. Men där utbildningen heter erfarenhet nekas kvinnorna inte sällan chansen till praktik.

Vad karakteriserar då kvinnornas beteende på arbetsmarknaden? — Harriet Holter utgår i kapitlet ”Kjønnforskjeller i yrkesatferd” från två

intervjuundersökningar, vilkas resultat för första gången publiceras här. Enligt de intervjuade, som bestod av både över- och underordnade, visar kvinnorna på arbetsplatsen ett från männen avvikande beteende. Kvinnorna ansågs ha svårt att komma överens inbördes, vara emotionella och osakliga, negativt inställda till förändringar osv. Harriet Holter avstår från att bedöma riktigheten i dessa påståenden, men hon har tagit dem som utgångspunkt för en ny undersökning.

Avgörande för kvinnans roll i förvärvsarbetet — och därmed också i samhället — är företagets inställning till den kvinnliga arbetskraften. Fil. kand. *Stina Thyberg*, tidigare medarbetare i SNS kansli, har med hjälp av intervjuer och med stöd av lokala SNS-grupper ute i landet insamlat ett omfattande material som söker ge svaren på dessa frågor.

Den rikliga samlingen av intervjusvar ger autentiska skildringar av förhållandena inom olika branscher och bekräftar att det på arbetsmarknaden finns osynliga och omotiverade stängsel som utesluter kvinnorna från många arbetsområden och arbetsuppgifter. Ur Stina Thybergs kommentar till intervjuerna citerar vi:

”Frågan är hur stark och långvarig brist på arbetskraft och hur stark förskjutning av arbetskraftsbehovet från ‘kvinnliga’ till ‘manliga’ yrken som måste till för att olika parter — både arbetsgivare och kvinnliga och manliga arbetstagare — på allvar skall våga eller komma sig för att överskrida de gällande kritstrecken för att pröva de möjligheter utanför dem som båda parter centrala företrädare nu säger sig rekommendera.”

”När man i företagen hävdar att ‘kvinnorna inte själva är intresserade av att försöka sig på nya yrken och ambitiösare karriärer’, så stämmer ju det med vad vi från yrkesvägledningshåll och andra källor vet om den *genomsnittliga* attityd som nu finns bland kvinnorna. Det anmärkningsvärda är att man i företagen anser att initiativet till en ändring av intresseinriktning hos kvinnor uteslutande skall komma från kvinnorna själva och att en sådan ändring måste ske hos kvinnor *överlag* för att man skall finna det värt att själv ändra sitt handlande. Det anses vara kvinnornas sak att bevisa att också de kan klara andra och mer kvalificerade uppgifter än de nu i allmänhet har.”

”Om arbetsgivarna verkligen är redo att pröva en mer individuell lönesättning — varför då inte också en individuell arbetsfördelning efter individuell personbedömning och arbetsvärdering?”

Bilaga 2

Svensk-norsk bok om kvinnofrågan

Stockholm 19/11, 1962 (TT). Ett rätt unikt sven-norskt samarbete har etablerats i studiet av kvinnan i dagens samhälle. På tisdagen ligger på bokhandelsdiskarna som ett resultat härav den digra boken med dubbeltiteln *Kvinnors liv och arbete — Kvinners liv og arbeid*.

Tre norska och tre svenska experter har författat arbetet och deras bidrag publiceras på respektive originalspråk. Bakom initiativet står Studieförbundet näringsliv och samhälle.

Boken vill visa att den s.k. kvinnofrågan (termens riktighet ifrågasätts av författarna) inte är ett isolerat problem. Frågan om könets roller berör arbetsmarknad och näringsliv, skatte- och socialpolitik, familjens liv, barnen, uppfostran, utbildning och yrkesval.

Oenigheten i den heta debatt som pågår gäller både värderingar och sakpremissor framhåller professor *Edmund Dahlström*, Göteborg, som inleder boken med en analys av könsrollsdebatten. För att vi skall kunna vidta förnuftiga åtgärder måste vi ta ställning till könsrollfrågan i stort, hävdar han. Vi måste veta vad vi vill söka realisera och väga mot varandra värdet av olika lösningar, sett från kvinnornas, männens, barnens och näringslivets synpunkter.

Forskning rörande könets roller i samhället har blivit något av en norsk specialitet. Sociologen *Harriet Holter*, som är försöksledare vid Institutet för Samfunnsforskning i Oslo, är den norska kvinnorösten i boken.

Varje individ måste spela många roller, som han eller hon försöker samordna och uppfylla samtidigt på ett någorlunda tillfredsställande sätt, menar hon. Om två eller flera roller är svåra att förena talar man om en rollkonflikt. Många av vår tids kvinnor kämpar med en sådan rollkonflikt. Den maskulina rollen är inte alls så invävd i konflikt och ambivalens som den kvinnliga. Detta visar sig inte minst då de unga skall välja yrke.

I ett kapitel kallat "Socialisationen" beskriver den norske psykologen *Sverre Brun-Gulbrandsen* den process genom vilka de unga så småningom lär sig föräldrarnas eller gruppens normer. Principiellt accepterar man som regel idén att pojkar och flickor bör behandlas lika.

Två norska undersökningar, varav den ena följde föräldrarna och bar-

nen i sex år, visar dock ganska anmärkningsvärda skillnader i behandlingen av pojkar och flickor. Mödrarna behandlade pojkarna med större emotionell värme och de var också mer överseende mot pojkarna än mot flickorna. Även färderna handlade efter detta mönster.

Från mycket tidig ålder utsätts pojkar och flickor systematisk för olika social press. Detta skapar hos dem en stereotyp bild av hur pojkar och flickor bör uppföra sig. I huvudsak inarbetas det manliga och kvinnliga mönstret redan i förskoleåldern. Till mansidealet anses höra självständighet, mod, fysisk styrka och praktisk teknisk färdighet. Till kvinnoidealet: snällhet, hjälpsamhet, känslsamhet.

Denna uppdelning leder till att männen kommer att spela den viktigaste rollen inom en rad högt värderade områden. Men de tycks också få sin beskärda del av plågorna. Ur "rättvisesynpunkt", menar Brun-Gulbrandsen, vore det kanske rimligt att kvinnorna så småningom fick överta en del olyckor, magsår och hjärtinfarkt och väl också kriminalitet, alkoholism och självmord, mot att i gengäld få överta några flera chefsposter.

Psykologen *Per Olav Tiller*, Oslo, uppehåller sig vid rollfördelningen mellan föräldrarna. Han anser att man inte som tidigare alltid gjort ensidigt bör studera inverkan av moderns frånvaro på barnen. Tiller har studerat effekten på barn, vars fäder var på sjön ca två år i sträck. Sjömansbarnen var mindre emotionellt och socialt mogna och mer beroende av sina mödrar än andra barn. De visade anpassningssvårigheter bland jämnåriga, och pojkarna ville hellre leka med flickor än med pojkar. Det verkade i stort som om pojkarna tog större skada av faderns frånvaro än flickorna.

När det gäller moderns förvärvsarbete konstaterar Tiller att det väsentliga för ett barns möjligheter att utvecklas harmoniskt inte är huruvida modern har arbete utanför hemmet eller stannar i den traditionella morsrollen. Det avgörande är om barnet under sina tidiga år får uppleva tillräcklig stark kontakt för att få självförtroende och tillit till omvärlden. Om den traditionella hemmamamma-rollen överspelas, betyder detta också en risk för att barnet kommer att förbli i ett beroendeförhållande till modern och familjen.

Kvinnorna i yrkeslivet tas upp av norskan Harriet Holter och av fil. kand. *Stina Thyberg*, numera verksam inom den svenska nämnden för internationellt bistånd.

Den ogifta vuxna kvinnan i arbetslivet är ofta missgynnad, framhåller Harriet Holter. Man glömmer hennes problem i debatten. Dessa kvinnor utgör dock huvuddelen av de heltidsarbetande kvinnorna och de ogifta kvinnorna över 30 år utgör en mycket stabil arbetskraft. Från arbetsgivarnas synpunkt borde denna grupp betraktas som likvärdig med manlig

arbetskraft — men här brister mycket.

Dessa vuxna kvinnors kruz är att de från början räknat liksom de flesta kvinnor med att gifta sig och få barn, och då slarvat med yrkesutbildningen. När hon i 30-årsåldern har accepterat rollen som ogift är det för sent att utbilda sig.

Stina Thyberg har med hjälp av intervjuer och stöd av lokala grupper inom Studieförbundet näringsliv och samhälle kunnat ge autentiska skildringar av förhållandena för kvinnorna inom olika branscher. Man får bekräftat att det på arbetsmarknaden finns osynliga och omotiverade stängsel som utesluter kvinnorna från många arbetsområden och arbetsuppgifter.

Stina Thyberg vänder sig mot talet att kvinnorna själva måste bevisa att de också kan klara andra och mer kvalificerade uppgifter än de nu i allmänhet har. Hon anser att arbetsgivarna måste gå dem tillmötes och uppmuntra dem, bl.a. med arbetsfördelning efter individuell personbedömning och arbetsvärdering och därav följande individuell lönesättning.

Fil. lic. *Gösta Dahlström* — ekonom inom TCO — vitsordar också att kvinnorna fortfarande i mycket stor utsträckning hänvisas till vissa branscher och yrkestyper även om kvinnans möjligheter i stort ökat genom förändringarna i näringslivet och behovet av arbetskraft.

Kvinnans villkorliga frigivning

Eva Moberg

I Sverige är kvinnofrigörelsens anhängare numera lyckliga nog att sakna organiserat motstånd. Det medvetna motståndet över huvud taget tar numera sällan risken av ett offentligt framträdande. Det största hindret i arbetet på det långtifrån fullbordade verket har blivit ett helt annat och subtilare: en av båda könen omfattad tro att full rättfärdighet och jämställdhet nu är uppnådd, så när som på några få ekonomiska och praktiska detaljer, som snart skall vara korrigerade. Den norska författarinnan Margarete Bonnevie visste vad hon talade om när hon sade: "Trots att arbetet på kvinnans frigörelse har pågått i snart hundra år, är det som om det varje år, varje månad vore nödvändigt att börja ifrån botten på nytt, så osäker, så föga utformad är själva den grundsyn man bygger på."

Kvinnorna bär den ojämförligt största bördan av att samhället tillföres nya, friska och civiliserade generationer. Samtidigt säger man dem att de har full frihet att utveckla sina individuella anlag, välja vilka yrken och utbildningsvägar som helst. Man har givit dem *dubbla roller*, och i bästa fall bemödar man sig nu medlidsamt att underlätta för dem att genomföra sina båda roller samtidigt. Kvinnorna vet att de ändå i första hand värderas efter sina egenskaper som könsvarer och inrättar sig i stort därefter, uppfostrar sina barn enligt denna insikt. Flickan formas efter äktenskapsmarknadens krav, pojkens framtid är en fråga av ett helt annat allvar, en helt annan dignitet. Kvinnorna påverkas ända från de första åren och sedan ihållande, bl.a. genom sociala värderingar, film, veckopress, reklam och förmaningar från självutnämnda förmyndare, att i mannen se sitt mål, sin huvuduppgift i äktenskapet, hemmets sammanhållning och barnens fostran. De flesta kvinnor är numera antingen överansträngda eller tyngda av konstant dåligt samvete eller bådadera. De andra känner dovt gnagande otillfredsställelse över att inte ha fyllt den mångbesjungna sanna kvinnans uppgift, eller för att de uteslutande ägnat sig åt denna. Detta är, i största korthet, den situation som anses vara en genomförd emancipation, jämställdhet mellan könen.

De flesta svenskar anser troligen att FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, om varje individs rättighet oberoende av ras eller kön, ut-

trycker deras egen inställning. Men de mest övertygade och medvetna demokrater kan i samma andetag säga ungefär: kvinnan har förstås en *given* roll i samhället, men hon skall också ha rätt att välja andra! Vilket innebär, att man ser henne i första hand som könsvarelse, och i *den andra* som den individ FN-deklarationen åsyftar. Att betrakta kvinnan som släktets tjänare är helt enkelt självfallet, en så djupt rotad inställning att man i allmänhet inte ens är medveten om att man har den. (Jag avser med operonliga "man" givetvis hela tiden både kvinnor och män.) Att barnets bästa skall sättas främst, är uttytt: främst i förhållande till modern. Moderskärleken är historiens mest exploaterade känsla, inte endast i de enskilda fallen utan också i det stora sociala perspektivet. Att hävda kvinnans rätt som individ i förhållande till barnets rätt, är detsamma som att bli ansedd asocial, onaturlig, okvinnlig, omänsklig, rabiät m.m. Jag skall inte heller gå så långt som till kravet att barnets intresse skall underordnas moderns. Vad man måste kräva är, att den oerhört betungande uppgift — moraliskt, socialt, fysiskt, psykiskt — som vilar på mödrarna fördelas lika mellan dessa, fäderna och samhället. Detta är nödvändigt om kvinnan skall kunna bli och betraktas som en fristående individ i första hand, könsvarelse i den andra. "Kvinnor" är fortfarande ett begrepp som tycks betyda en homogen massa med i det väsentliga likartade egenskaper, böjelser och intressen. Betecknande är, att det individuella hos kvinnan framhävs huvudsakligen när det gäller just hennes roll som könsvarelse. Tänk på den outröttliga kören av fraser som: "Varje kvinna har sin egen speciella charm", "Finn er *egen* stil", "Understryk det *personliga* i ert yttre!", "Han fick varje kvinna att känna sig som en unik varelse", "Varje kvinna kan bli en personlighet", "Hon är inte vacker men har något visst", etc.

Men modersuppgiften måste väl alltid förbli en huvudroll för kvinnan? Det väsentliga är, att den inte behöver vara det. Det är nämligen *omfattningen* av denna roll som avgör utrymmet för kvinnans möjligheter som självständig individ. Hittills har modersrollen både i teori och praktik haft ett omfång som gjort kvinnans spelrum som individ oerhört mycket mindre än mannens. (Jag åsyftar givetvis inte endast de kvinnor som verkligen *har* en ansträngande modersbörda, utan kvinnor över huvud taget eftersom alla på något sätt påverkas av de rådande normerna och förväntningarna.) Den biologiska uppgiften har nämligen knutits ihop, mycket fast, med en hel rad andra uppgifter, som fortfarande betraktas som en integrerande del av densamma. Det är ju inte nog med att man hit räknar hela vården av barnen och huvudansvaret för deras uppfostran, utan också en funktion som hemmets själ, i realiteten hemmets slav, kopplas ihop med kvinnans "naturliga" roll. "Åtminstone innan barnen

har börjat skolan”, som man numera ofta generöst tillägger. I själva verket finns det ju inte något som helst biologiskt samband mellan funktionen att föda och amma ett barn, och funktionen att tvätta dess kläder, laga dess mat och försöka fostra det till en god och harmonisk människa. För att inte tala om funktionen att skura golv, tvätta fönster, sy kläder, gå i mjölkkaffären och polera möbler. Vården och uppfostran av ett barn är en rent mänsklig och moralisk angelägenhet, och på intet sätt given i kvinnans funktion som könsvarelse. Det är egendomligt att detta skall behöva sägas, men det förefaller faktiskt nödvändigt. Och detta trots de otaliga exempel som vi har omkring oss på olämpliga flerbarnsmödrar, ämnen till utmärkta, barnkära fäder, och barnlösa kvinnor med överlägsen förmåga att fostra barn. Varför dröjer det så obegripligt länge tills konsekvenserna av detta förhållande blir allmänt insedda?

Jag tror att begreppet ”dubbla roller” i längden kan ha en olycklig effekt. Det bibehåller uppfattningen om att kvinnan har en given *huvuduppgift* varmed då avses barnavård och barnuppfostran, hemskapande och hemsammanhållning. Även mycket medvetna och aktiva kvinnoaktiviteter ansluter sig i stort sett till denna definition av den ena rollen. Det är t.ex. märkligt att se hur författarna till den i många avseenden utomordentliga boken *Kvinnans två roller*, Alva Myrdal och Viola Klein, låter förleda sig till denna vanliga glidning i begreppen: ”Eftersom det är kvinnornas uppgift att både föda och uppfostra det kommande släktet — —” (kurs här). Att Myrdal—Klein också uppenbart underordnar kvinnans intresse under barnets, får kanske delvis tillskrivas taktiska hänsyn. Deras bevisföring mot tesen att barn tar skada av mödrarnas förvärsarbete är säkert nödvändig och visar just vad som ovan sagts om hur självfallet kvinnan uppfattas som släktets tjänare. Ett annat vanligt symptom härpå är godkännandet av somliga kvinnors yrkesarbete med den motiveringen att ”barnen annars skulle få lida av en otillfredsställd moder”.

Sociologen Margaret Meads mening i denna fråga förtjänar att flitigt citeras: ”För närvarande sammanblandar man i en hopplös förvirring den särskilda biologiska situation som ligger i barnets ständiga samband med modern, med dess behov av att vårdas av människor överhuvud, då man alltmer kräver att barnet och dess biologiska moder eller moderns ersättare aldrig får skiljas åt, att varje skilsmässa — om också bara för en dag — är oundvikligt skadlig och att den vållar obotlig skada om den blir långvarig nog. . . Detta är en ny, subtil form av antifeminism, vari männen — under masken av att predika moderskapets betydelse — binder kvinnorna hårdare vid barnen än man ansett nödvändigt alltsedan flaskmatningen och barnvagnarna uppfanns. I själva verket finns det inte något etnologiskt bevismaterial som talar för att banden mellan moder och barn skall

betonas så starkt. Tvärtom tyder undersökningar från olika kulturområden på att barnets anpassning underlättas allra bäst, om barnet tas om hand av många olika, vänliga och varmhjärtade människor.”

Vi bör sluta med att hamra in begreppet ”kvinnans två roller”. Både män och kvinnor har *en* huvudroll, den som människor. I *människorollen* ingår som nödvändighet och moralisk plikt, men också som rik tillgång, ljuv upplevelse och mycket annat, att ta väl hand om avkomman.

Erkänner man inte detta så bör man ha klart för sig att man medverkar till att kvinnofrigörelsen aldrig blir mer än vad den nu är: en villkorlig frigivning. Kvinnan har givits fri endast under den outtalade förutsättningen att hon alltjämt ser sin huvuduppgift i att vårda och fostra barnen och skapa deras uppväxtmiljö. Bara hon inser att detta är hennes naturliga uppgift, på något sätt inbyggd i hennes egenskap av könsvarelse, så visst erkänner samhället henne som en fullt fri individ.

Mitt resonemang här bygger naturligtvis till stor del på den fullt befogade åsikten, att som hinder i en fri utveckling måste räknas inte bara fysiskt eller lagligt motstånd utan i hög grad också uppfostran, konventioner, institutioner, attityder och förväntningar i samhället. I så fall kan det ändå aldrig finnas någon fri utveckling, invänder möjligen någon. Men visst är det ändå mot denna utopi, ett samhälle av fria, självständiga individer, som vi strävar? Denna fråga aktualiserar ett annat, mycket intrikat och väsentligt problem:

Vad finns det egentligen för ideologisk grund till kravet på full frigörelse för kvinnan? Det är mycket möjligt att det finns flera, men själv har jag inte kunnat finna mer än en: det liberala kravet på den enskilda individens friast möjliga utveckling. Det räcker inte med den demokratiska ”överideologin” om man som närmaste underideologi omfattar t.ex. kristendomen, samhällsnyttan eller folklyckan. Kyrkan har ju trots evangeliets kvinnovänlighet ändå in i våra dagar kraftigt medverkat till kvinnoförtrycket, men även bortsett härifrån, så är ju det avgörande från kristen synpunkt inte individens frihet i och för sig utan dess förhållande till Gud. Och de verkligt kristna dygderna, tjänande, ödmjukhet, mildhet, självuppostring, har den gynnsammast tänkbara grogrund i just kvinnans situation som den gestaltat sig genom årtusenden.

Sätter man samhällsnyttan i främsta rummet har man ingen anledning att verka för en genomgripande kvinnoemancipation. Det *kan* ju nämligen vara rationellast från hela samhällets synpunkt att som nu det ena könet i stort sett avdelas för att ta hand om hem- och barnkomplexet. De små ansträngningar som sent omsider görs från samhällets sida för att hjälpa kvinnorna att dessutom klara ett yrke, är förvisso nödvändiga i och för sig, men kan inte göra något väsentligt åt skillnaden i frihet mel-

lan könen så länge den fundamentala arbetsfördelningen består. Kvinnornas intresse kommer i populärföreställningen långt under samhällets lika väl som under barnets.

Det finns otaliga exempel på att den demokratiska staten underlättar kvinnofrigörelsen endast i de fall då det är nödvändigt för samhället i stort. Andra världskriget påskyndade kraftigt emancipationen i flera länder, där kvinnorna helt plötsligt *krävdes* på en mängd nya områden. När kvinnligt förvärvsarbete blev en nödvändighet för samhällets bestånd var alla invändningar som bortblåsta. Ett annat välkänt och typiskt exempel: Under världskriget ansågs i England och Amerika nödvändigt att uppmuntra kvinnornas deltagande i produktionen genom att åstadkomma många daghem, och statsanslag beviljades för detta ändamål. Men när kriget var slut drog USA helt in anslagen, och i England minskades de med hälften.

Synnerligen utbredd är vidare uppfattningen att kvinnornas deltagande i förvärvslivet förutsätter god tillgång på arbete; i händelse av större arbetslöshet skulle kvinnornas konkurrens om arbetstillfällena med största säkerhet motarbetas. Myrdals—Kleins sätt att bemöta denna föreställning är — återigen — säkert mycket klok, men ändå beklämmande. De bemödar sig nämligen om att ställa omsorgen om produktionen i främsta rummet och kommer fram till att denna endast skulle vinna på ökat kvinnligt inslag. "Samhällets behov att till fullo utnyttja all tillgänglig arbetskraft, kvinnlig som manlig, existerar jämsides med kvinnornas undersysselsättning. Att dessa båda fakta sammanträffar, reser krav på att vi ändrar den traditionella men alltjämt mycket utbredda åsikten att äktenskapet är en yrkesbana för kvinnorna." Vikten av det sistnämnda kravet görs alltså beroende av arbetsmarknadsfluktuationer.

Lika litet kan ur en målsättning som "lyckligare människor" nödvändigt följa kravet på kvinnornas frigörelse. Något allmängiltigt innehåll i begreppet lycka går ju inte att fastställa, inte heller kan lycka mätas kvantitativt. Ändå har lyckobegreppet ofta använts *mot* emancipationen, i satsar som: "Kvinnorna har inte blivit lyckligare, bara överansträngda", "kvinnorna var lyckligare förr", och "riktigt lycklig är bara en kvinna som helt kan ägna sig åt sina käras välfärd och trivsel". Ibland kan man faktiskt misstänka, att det fortfarande på sina håll finns tankegångar besläktade med Gustaf Wiedes aforism: "Barn, djur och kvinnor är lyckliga — vi människor är det icke." Att underlägsna grupper förklaras lyckliga av den privilegierade gruppen är för övrigt en välbekant företeelse. Enligt detta betraktelsesätt ligger lyckan i trygghet, enkelhet och begränsning, medan allvar, ansvar och risktagning dödar den. Det är egendomligt att medlemmarna av den ansvarstygda gruppen så sällan söker sig över till

den lyckliga. (En annan sak är att även den gamla tryggheten befanns vara en illusion för åtskilliga kvinnor.) Visst innebar kvinnofrigörelsen att livet för många kvinnor blev svårare, mer komplicerat, mer psykiskt krävande. Men detta förhållande kan inte vara ett argument mot en fortsatt emancipation — utom för den som i kvinnan ser något mittemellan hondjur och planta, som för gynnsam utveckling kräver en särskild jordmån och skötsel efter bestämda förhållningsregler.

För min del kan jag som sagt inte finna någon annan grund för arbete på en fortsatt kvinnofrigörelse än det liberala kravet på individuell frihet. Detta tycks mig vara en både tillräcklig och nödvändig förutsättning. Svårigheten är då, att förmå alla som omfattar detta krav att inse dess implikationer för kvinnornas vidkommande. De riktlinjer för utvecklingen som från allra första början dras upp kring de individer som är av honkön ligger numera huvudsakligen på attitydplanet. Men detta gör dem ingalunda mindre effektiva eller betydande. Attityderna har högst praktiska och påtagliga konsekvenser — därom kan otaliga kvinnor ge värtaliga vittnesbörd.

Varför är det då så få kvinnor som aktivt arbetar på att emancipationen fullföljs, eller som över huvud taget ägnar en tanke åt denna fråga? De unga flickorna betraktar kvinnosaken som tantbeskäftighet och tar jämlikheten som självfallen, lyckligt okunniga om i hur hög grad de själva låter forma sig efter det gamla manssamhällets ideal. Det brukar dröja bortåt 40-årsåldern innan de mera medvetna kvinnorna inser att det inte är så väl beställt med jämlikheten som de trodde. Då inställer sig ofta en känsla av att ha låtit lura sig, blivit förd bakom ljuset. Och endast sällan leder denna erfarenhet till aktivt arbete på en ändring av samhällsstrukturen i riktning mot större individuell frihet för kvinnorna.

Jag tror att det är tre huvudfaktorer som gör kvinnorna benägna att stanna kvar inom det gamla men underminerade systemet:

1. Deras funktion att föda barn gör dem periodvis beroende av andra för uppehälle och trygghet.
2. I konkurrensen om männen gäller det att inte försämra några chanser genom att riskera "kvinnligheten". Att vilja avskaffa de traditionella könsrollerna tolkas lätt som symptom på någon bristfällighet i förhållandet till det motsatta könet.
3. Alternativet äktenskap med hem och barn är förenat med social prestige och möjligheter till större socialt avancemang än vad kvinnan själv skulle kunna uppnå, *samtidigt* som det är relativt lätt, dvs. det är utan konkurrens, utan kontroll, och tämligen statistiskt, kräver ingen större utveckling. För att börja med den sista av dessa tre punkter:

Enligt min mening måste äktenskapets möjligheter som försörjningsinrättning helt utplånas. Det skall inte kunna fungera som social frestelse, som utväg, ännu mindre som huvudmålsättning. Detta vore av godo inte bara med tanke på dem som inte gör skäl för sin försörjning, utan också för det förmodligen stora flertalet av hemmakvinnor som arbetar vida mer än vad blotta uppehållet är värt. Vi må sträva aldrig så mycket efter att hemmafruns arbete skall uppskattas efter sitt ekonomiska värde, hon förblir ändå helt beroende av sin man. Och hustrulön skulle förvisso inte göra saken bättre: hon blev då sin mans hushållerska som förut, visserligen bättre avlönad men i än mer markerad beroendeställning, som den anställde till arbetsgivaren.

Vi har nu kommit så långt, att flickor allmänt anses böra ha någon form av utbildning. Men detta propageras vanligen med motiveringen "Ni måste kanske en dag kunna försörja er själva". Medan pojarna får höra "Ni måste en dag kunna försörja en familj". Äktenskapet är följdriktigt fortfarande för de flesta flickor den stora huvudentrén, yrket en liten reservutgång. Det framstår på ansvarigt håll som ett allt svårare problem hur man skall förmå flickorna att ta sin yrkesutbildning mera på allvar, att välja yrken mera självständigt, att satsa mer av sig själva i yrkesarbetet. Men det är i senaste laget att börja predika sådant för 18—20-åringar, då är de redan alltför djupt påverkade ända sedan småbarnsåldern, av den oupphörliga suggestionen att en dag bli som mamma, ha ett eget hem att styra och ställa i, egna små barn att sköta, möta Lyckan i en mans skepnad, bli en strålande brud och i egenskap av fru till en helst välbeställd man åtnjuta social prestige. Jag tror det är ganska lönlöst att försöka höja flickornas yrkesmoral så länge samhället inbjuder till denna andra, lättare, mer omedelbart lockande möjlighet. Den unga kvinnan betraktar sin kropp och sina egenskaper som grundplåten för sin framtid, men inte direkt, i sig själva, utan *genom* den man som hon kan fånga med dem. Det är mycket sällsamt att vi fördömer den fria prostitutionen samtidigt som vi sanktionerar den äktenskapliga. De flesta har nog stött på fenomenet med flickan som strängt övervakar sitt känsloliv tills något socialt åtråvärt objekt dyker upp; då är hon plötsligt djupt förälskad, och med bästa samvete i världen.

En förutsättning för jämställdhet mellan könen är att kvinnorna blir helt ekonomiskt och socialt oberoende av männen. Detta kan endast ske om samhället bestämt avvisar i stället för att som nu tillstyrka äktenskapet som försörjningsinrättning. Det vill säga fullt arbetsföra kvinnor skall inte kunna bli försörjda i och med äktenskapet, och fullt arbetsföra män skall inte heller kunna hålla sig med oavlönad, nitisk och oegennyttig hushållerska. Var och en sköter sin hälft av hemarbetet och försörjer sig ge-

nom ett yrke. Hur går det då med barnen, undras omedelbart. Jag återkommer härtill längre fram, men först något om den andra av de punkter jag förut nämnde.

Det kan inte bestridas att det finns en allmän grundföreställning om vad som är kvinnligt och vad som är en "äkta" kvinna. Dessa begrepp innehåller framför allt mjukhet, mildhet, ömhet, värme, spontanitet, känslotänkande, vårdande. En kvinnas helhjärtade engagemang i en gärning helt utanför hemsfären uppfattas på ett ogripbart, försåtligt sätt som en reduktion av hennes värde som kvinna, medan fallet är det omvända när det gäller mannen. En flickas föreställning — om än vag och omedveten — om ett specifikt kvinnligt värde av en sådan art att det kan förstöras vid allvarligt och krävande arbete utom familjesfären, måste ha en starkt försvagande inverkan på initiativkraft och uthållighet. Vi har nästan helt lyckats avskaffa dubbelmoralen i vårt land, men dubbeletiken frodas. Vi värdesätter en rad rent mänskliga egenskaper, men endast hos det motsatta könet, och tvärtom. Många flickor beundrar djärvhet, viljestyrka och auktoritet, men endast hos män. Männen lovprisar hängivenhet, vårdanlag, medkännande, irrationalitet, utan en tanke på att själva börja odla dessa dygder.

Men det finns numera många moderna män som bestämt skulle förneka att de betraktar en funktion som exempelvis företagsledare som ett handicap för kvinnan som könsvarelse. Även i dessa fall förefaller frisinnet vara huvudsakligen teoretiskt. Det finns en tendens nuförtiden att, i bästa välmening, understryka hur kvinnlig och välvårdad och välklädd m.m. man kan vara *trots* den eller den posten. "Hon har lyckats bevara hela sin kvinnlighet", sägs det med häpen beundran om någon framstående kvinna. Alltså fortfarande könsvarelsen i främsta rummet, när det gäller kvinnor. Ansträngningarna att framställa allvarligt yrkes- eller samhällsengagemang som fullt förenligt med kvinnlighet i den traditionella meningen, är missriktade, dels för att de belyser en naturlig motsättning mellan dessa begrepp, dels för att de är ägnade att på dagens yrkeskvinnor överföra en hel rad krav och förväntningar från det gamla patriarkatet.

Många av de män som är klart positiva till kvinnoemancipationen, och många av de yrkeskvinnor som anpassar sig efter det traditionella kvinnlighetsbegreppet, undervärderar konsekvenserna av följande två förhållanden: 1. Ett verkligt krävande yrke innebär att utövaren får mycket litet tid och ork över för att vårda, pryda och dalta med sin egen person. Det fordrar i allmänhet sträng saklighet, karaktärsstyrka, mod att ta ansvar. 2. Den kvinna som utövar ett sådant yrke måste i dag som könsvarelse jämföras med och konkurrera med det stora flertalet av unga kvinnor

som anslår en mycket stor del av sin tid och sina pengar till att göra sitt yttre så förföriskt som möjligt, och som främst strävar efter att behaga, engagera och behålla män, vilket ytterst sällan sker med hjälp av nyss nämnda egenskaper. Ja, man *kräver* helt enkelt av yrkeskvinnan att hon skall vara chic och vältrimmad. Framgångsrika, jovialiska företagsledare brukar säga att det är så nyttigt för trivseln och produktionen att anställa vackra och välvårdade kvinnor. (Att hemmafruar med magra "nålpengar" avundas yrkeskvinnan hennes egna inkomster är självklart men hör inte till detta problem.)

Denna svårighet saknas nästan helt på den manliga sidan. Observera att den man som motsvarar yrkeskvinnan i första gruppen ofta är identisk med den man som är ett åtråvärt objekt på äktenskapsmarknaden. Naturligtvis har jag här generaliserat kraftigt och renodlat vissa tendenser men endast i avsikt att åskådliggöra ett problem, som jag tror spelar en stor roll för gestaltningen av kvinnans roll i samhället nu och i fortsättningen.

Men åter till det kanske mest avgörande skälet till att kvinnan håller fast vid den nuvarande samhällsstrukturen: hennes totala behov av hjälp och stöd för sig och barnen så länge dessa är små. Jag ansluter mig här helt till Margarete Bonnevis radikala förslag till lösning på detta problem: *en barntilläggs-kassa utanför statsbudgeten*. Alla arbetsgivare drar en viss procentuell beräkning på *alla* löner över ett visst minimum, och överför dessa belopp till barntilläggs-kassan som delar ut tilläggen till alla barnförsörjare, män som kvinnor.¹

En sådan barntilläggs-kassa skulle ha stora fördelar. Modern (eller fadern) kunde om hon så ville stanna hos barnen medan de är små, om hon i stället önskade arbeta utanför hemmet kunde hon med barntillägget bekosta hemhjälp och barntillsyn, dvs. två heltidsjobb skulle inte längre behöva utföras av en och samma kvinna. Hon skulle inte längre bli ekonomiskt beroende av mannen i och med att hon får barn. Likalönsfrågan skulle lättare lösas, eftersom männen inte längre kunde betraktas som mer familjeförsörjande än kvinnorna. De ensamma föräldrarnas situation skulle förbättras högst avsevärt. Slutligen skulle barnen bli mindre slumpmässigt utlämnade åt sina egna föräldrars ekonomi.

Jag har inte sett någon mera detaljerad redogörelse för hur Bonnevis barntilläggs-kassa skulle utformas och fungera — hur man t.ex. skulle för-

¹ Enligt Bonnevis förslag skulle tilläggen utgå endast medan barnen är under sju år, eftersom summorna då kunde bli så stora att modern om hon så önskade kunde stanna i hemmet under denna tid. Mig förefaller det lämpligare att bidragen gjordes så stora endast medan barnet är under tre år men i gengäld kunde utgå med något mindre belopp ända tills det fyller sexton år. En ensam försörjare måste givetvis få mer än två var för sig. Detta förslag bygger i vilket fall som helst på förutsättningen att kvinnorna i princip deltar i arbetslivet.

fara med icke-löntagare — men i stort förefaller det som ett synnerligen klokt förslag. Norsk Kvinnesaksforening har också i princip givit det sitt stöd. Förutom barntillägskassan krävs givetvis en anseelig utbyggnad av daghemsinstitutionen och en kraftig ökning av antalet barntädgårdar och förskolor. Dessutom en vidare utvecklad organisation av all slags hemhjälpsservice.

Däremot kan jag inte finna något avgörande skäl för att själva familjeinstitutionen borde avskaffas. Simone de Beauvoir lutar åt en sådan uppfattning i sitt epokgörande arbete *Le deuxième sexe* (märkligt nog inte översatt till svenska, trots att det förelegat i tolv år). Förutom sitt totala fördömande av äktenskapet som jag här inte kan komma in på, påpekar hon att familjeinstitutionen alltid fungerar som ett så hårt band på kvinnorna, att en verklig frigörelse torde vara omöjlig inom dess ram. Jag tror inte man behöver vara fullt så pessimistisk. Det finns ju dock en annan väg: att arbeta för jämställdhet *inom* familjen. Detta förutsätter givetvis en ”mannens emancipation”, en genomgripande attitydförändring hos mannen gentemot hem och barn. En sådan utveckling är inte bara möjlig på lång sikt, utan ett absolut villkor för jämställdhet mellan könen. I själva verket är företeelsen med de dubbelarbetande kvinnorna något djupt upprörande, och förklaringen till kvinnornas tålighet härvidlag måste sökas i deras inrotade beroende och vana att utnyttjas. Det har huttlats alldeles för länge med männens tröghet i detta fall. Sunt förnuft och normal rättfärdighetskänsla måste säga varje äkta man att hemarbetet skall fördelas lika på två heltidsarbetande makar, men på något sätt skjuter han ifrån sig denna insikt, och hustrun gör förr eller senare vad som måste göras — för att det skall bli gjort.

Det är naturligtvis omöjligt att veta hur stor procent kvinnor som får dubbelarbete i alla de äktenskap där båda yrkesarbetar, men indicierna pekar obestridligen på att detta gäller i flertalet fall. Och den moderna unga husliga pappan förekommer nog tyvärr endast i enstaka exemplar. Mina egna erfarenheter härstammar mestadels från ett begränsat men i det här sammanhanget intressant område, det akademiska. Enligt samstämmiga uppgifter från olika håll anser de kvinnliga akademikerna att jämställdheten upphör i och med äktenskapet. Där blir det, trots de bästa överenskommelser och föresatser, hustrun som får ta på sig huvudbördan av hemarbetet. Ty som en börda känns det oftast för den som har velat och kanske lyckats skaffa sig en utbildning för helt andra syften.

För barnen förefaller det trots allt vara lyckligast att bibehålla familjeinstitutionen. Alltså barnets krav främst i alla fall? tänker kanske någon uppmärksam läsare. Men detta står inte i motsättning till vad jag tidigare sagt. Att ge omtanken om barnen en förstäringsplats vid ett samhälles

planering är inte detsamma som att göra *kvinnornas* ställning helt beroende av densamma. Samhället kan självt ta en större del av ansvaret för barnet, och vid en genomförd jämställdhet inom äktenskapet — efter en radikal attitydförändring — tar båda föräldrarna aktiv del i barnens vård och uppfostran.

Men varför bevara familjeinstitutionen om båda föräldrarna måste arbeta borta? För *det första* bör så småningom, efter kvinnornas fulla integration i förvärvslivet, arbetsdagen kunna förkortas till sex timmar. För *det andra* tyder de få undersökningar som gjorts på, att det avgörande för barnets utveckling och harmoni är föräldrarnas personligheter och känslor för det, *inte* antalet timmar de tillbringar hos barnet. För *det tredje* visar undersökningarna också, att barn som helt och hållet uppfostras på barnhem utvecklas långsammare både emotionellt och intellektuellt, att intresse och ömhetsbevis, den regelbundet återkommande kontakten med föräldrarna, är av stor betydelse för barnets trygghet. Vikten av en god kontakt med modern under det första levnadsåret har inskräppts tillräckligt. Däremot har man underbetonat betydelsen av att underlätta barnets frigörelseprocess. Tendensen till "överdrivet beskydd" ligger utan tvekan närmare till hands för ständigt hemmavarande mödrar. "Följderna av sådana misstag framträder inte lika omedelbart för den utomstående som följderna av vanvård, vilka ofta skyltar i förstasidesrubrikerna. Inte dess mindre är de ofta allvarliga. Procenten av 'modersfixerade neurotiker' inom amerikanska armén under senaste kriget har av arméns psykiatriske expert, professor Edward Strecker, betecknats såsom 'katastrofal'. Det är priset som får betalas för den 'Stora amerikanska mammans' ideal och verklighet — den ungdomliga kvinnan som offerar sitt liv för hemmet." (Myrdal—Klein)

Men i vida mindre grad brukar man uppmärksamma vikten av faderns intresse för barnet. Man har långa tider det intrycket att moder—barnförhållandet är det enda man egentligen räknar med i den vulgärpsykologiska uppfostringsdebatten. Ja, det verkar till och med ibland som om den far som sysselsätter sig med sina barn därmed skulle göra en tjänst åt sin fru. Medan det tvärtom finns tecken till att för *pojkar* faderns aktiva intresse är väsentligare än moderns. En engelsk undersökning där man jämförde en grupp välanpassade pojkar med en grupp problempojkar med i allt väsentligt lika omständigheter, visade att pappornas beteende skilde sig markant i de båda grupperna. De välanpassades fäder gav dem tid och uppskattning, problempojkarnas fäder ägnade sig sällan åt dem, medan mödrarna i de bägge grupperna betedde sig ungefär lika, med en något "mammigare" tendens mot problempojkarna för att ersätta fadernas kyla.

Män och kvinnor bör i princip inta samma ställning i yrkesliv och hem och samhällsarbete. Detta är en självklar konsekvens av både den liberala människosynen och de vetenskapliga rönen att de individuella variationerna i människors utrustning är större än de könsbetingade. Orsaken till att realiserandet av denna konsekvens låter så länge vänta på sig tycks nu främst vara motviljan att rucka på mannens roll i hemmet. Ty det är en truism som ofta måste framhållas att en verklig förändring av kvinnans ställning innebär en förändring av mannens. Nämda motvilja förekommer nästan lika mycket hos kvinnorna, eftersom de inte har kunnat vänja sig av med att betrakta mannens sociala ställning och standard som sin egen, och bl.a. därför anser hans yrkesarbete avsevärt viktigare än sitt eget. Dessutom lägger många, många kvinnor så mycket egen prestige i hemarbetet att de helt enkelt inte vill att mannen skall kunna det lika bra.

Att få ett sådant jämviktsförhållande till stånd är ett gigantiskt problem som kräver många och energiska insatser på olika områden. Desto större anledning till radikala krafttag. Därför är det förvånande och beklagligt att Myrdal—Klein trots sin objektivitet och sin avslutande jämviktsutopi kan nöja sig med ett förslag till tidsindelning för kvinnorna som går ut på att tjugo år helt ägnas hem och barn. Med en sådan mall lär vi inte komma många tuffjät framåt. Nu kan invändas att detta förslag är realistiskt i dagens läge och taktiskt lämpligt för att lirka kvinnorna in i rätt riktning och inte skrämja bort samhällsbevararna. Men det ligger alldeles för tätt intill den uppfattning om kvinnans roll i hem och yrke som redan nu förefaller mest utbredd, och det innebär tveklöst ett bibehållande av den gamla rollfördelningen som är det avgörande hindret för kvinnornas frigörelse.

Hela problemet med kvinnans ställning i samhället skulle behöva en offentlig debatt med ett nytt allvar, förutsättningslöshet och radikalism. Däremot överflödar ju veckopressen av halvkvädna visor i ämnet, sentimentala frågetecken, hurtfriska uppryckningsparoller och romantisk kvinnlighetsdyrkan i helt fantastisk förvirring. Alltsammans appellerar förvisso till ett behov av stöd och klarhet hos den kvinnliga läsekretsen, men bidrar inte till någon uppröjning eller nyorientering på området. Den seriösa diskussionen förs vanligtvis inom kvinnoföreningarna och kan därför föga påverka allmänna opinionen.

Fram i ljuset med alla de dunkla, svåråtkomliga föreställningar som utgör grunden till mångas åsikter om kvinnans frigörelse! Anser man att tillståndet nu är i stort sett gott, och i så fall varför? Om inte, vill man gå tillbaka? Eller anser man verkligen att kvinnan är så mycket rikare utrustad än mannen, att hon dels har alla de egenskaper och möjligheter som

mannen har, och dels en hel avdelning för vård, känsloliv och miljöskapande som han saknar? Om man tror på generella könsskillnader utanför det erotiska området, hur motiverar man detta, och menar man då att samhället bör inrätta sig efter dessa skillnader i stället för efter den liberala människosynen? Anser man att husmorsyrket är ett av de förnämligaste yrken som finns, varför bör då inte också pojkar uppmuntras att välja det? Vill man bibehålla och kanske rentav stärka kvinnans möjligheter som individ men samtidigt akta sig för att "utplåna skillnaderna mellan könen"? Hur skall då detta kombineras? Tror man alltså att det *går* att utplåna könsskillnaderna? Avses härmed det allmänmänskliga planet eller det rent erotiska?

Så länge inte de verkliga motiven redovisas kan de heller inte angripas, och kanske är just detta ett skäl till undanglidandet. Man anar ofta föreställningar starkt befryndade med rasmystik: tron att kvinnan på grund av sin biologiska konstitution måste vara skapad för en passiv, mjuk, tålig livshållning, skapad till objekt, barnsköterska, hemmets själ, har beröringspunkter med tron att negrernas svarta hudfärg utvisar deras tjänande mission eller att ariernas kroppsbyggnad och huvudform gör dem till härskarfolket. Av det faktum att kvinnan som könsvarelse är mjuk och mottagande har man dragit slutsatser beträffande hela hennes övriga personlighet, ungefär som om man trodde att en småväxt man hade något begränsat över sig även i andra avseenden. För kvinnans vidkommande tillämpas ofta dessutom en särskild sundhets- eller naturenlighetsprincip: man, hem och barn är det enda sunda livet för en kvinna, och det eller det levnadssättet är inte naturligt för en kvinna. Alla vet att män i allmänhet skulle må bäst av ett rörligt och lagom stärkande friluftsrarbete, men ingen kommer på idén att härav dra slutsatser om deras roll i samhället.

Vidare måste det sociala reformarbetet påskyndas både i hem- och barnkomplexet och i fråga om kvinnorna i förvärvslivet. Den nuvarande snigelfarten skall inte behöva godtagas. Men det på längre sikt mest angelägna är att könsskillnaderna i uppfostran, upplysning, utbildning avlägsnas ända ifrån vaggan. Skolorna borde givetvis ge undervisning om kvinnoemancipationens innebörd och stimulera till debatt om jämställdhetens möjligheter. Pojkarna bibringas ett rimligt mått av hemkunskap och barnavård likaväl som flickorna. (Detta har sagts åtskilliga gånger utan att någon större förbättring kan skönjas. De allra flesta mödrar är säkerligen mindre fordrande i dessa avseenden mot sina söner än mot sina döttrar, föga angelägna att arbeta på en förenkling av livet för sina blivande svär-döttrar.) Man måste å andra sidan begära lika mycket av flickorna i fråga om karaktär, ansvarskänsla och samhällsintresse. Det är nödvändigt, inte minst för männens skull, att flickorna förväntas att själva skapa sin fram-

tid, sitt livshinnehåll och sin trygghet, och *inte uppmuntras att vänta sig allt detta genom mannen.*

Hur kan man säga, att det nuvarande tillståndet är i stort sett det mest önskvärda, med denna skeva balans mellan könen i så många avseenden och denna osäkerhet, dessa ständiga konfliktsituationer hos kvinnorna? Varför tror man att just dagens kvinnor står i det rätta förhållandet till hem, barn, man och yrke — den moderna yrkeskvinnan skulle för bara 150 år sedan ha framstått som en i flera avseenden skrämmande okvinnlig företeelse. Men de som verkligen klagat över tillståndet är ofta desamma som rekommenderar fel botemedel: tillbaka till hemmet, vi har gått för långt, kvinnan har förlorat sin naturliga plats i samhället! Medan felet ligger i att vi har så långt kvar att gå. Vi måste fortsätta, ännu är vi bara halvvägs.

Källa: *Unga liberaler*. Bonniers, Stockholm, 1961

Bilaga 4

Mötesanteckningar från Grupp 222 Rekonstruktion av tider för sammanträden och diskussionsämnen

1964

- To 27.2 Om gruppens arbete och organisation.
Fr 20.3 Om gruppens program och arbetssätt.
Tillsättning av kommitté för inval av medlemmar.
On 25.3 1. Daghemsfrågan. Inledare: Gustav Persson, LO.
2. Diskussion om inval av nya medlemmar.
On 22.4 Inval. Diskussion om ämnen för kommande möten.
On 20.5 Könsroller i skolan. Inledare; Margareta Vestin.
On 3.6 Familjebeskattningen. Inledare: Sonja Lyttkens och Jacob Palme.
On 17.6 Familjebeskattningen: Allmänna skatteberedningens betänkande och det särskilda yttrandet angående frivillig särbeskattning av beredningens löntagarrepresentanter. Diskussion för remissarbetet.
On 30.9 Familjerätten. Inledare: Anita Gradin.
On 14.10 Uppläggning av ett vårdbidrag. Diskussion inför remissarbetet på Familjebereidningens betänkande "Ökat stöd till barnfamiljer".
On 11.11 Bostadsbyggnad och service. Inledare: Sven Thiberg.
Fr 4.12 1. Vårdplikt för kvinnor — argumentation och taktik mot kvinnlig vårdplikt.
2. Mödrars förvärvsarbete — presentation av Siv Thorsell av boken *Employed Mothers in America* (Nye och Hoffman).

1965

- To 21.1 222 Stockholmspojkar.¹ Inledare: Anna-Lisa Kälvesten.
To 25.2 Äktenskapsrätt. Familjerättskommitténs betänkande. Diskussion inför remissarbetet. Inledare: Astrid Schönberg.

¹ 222 Stockholmspojkar. *En socialpsykiatrisk undersökning av pojkar i skolåldern*. Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1964.

Mötesanteckningar från Grupp 222

- To 1.4 Arbetsmarknadsutredningen. Diskussion inför remissarbetet.
Inledare: Per Holmberg.
- Fr 23.4 Attityder till befordran. Presentation av Kai Blomquist av en undersökning på Folksam.
- Fr 24.9 Könsroller hos djur. Inledare: Carl Edelstam.
- Fr 8.10 Kollektivhus. Inledare: Ingrid Jussil.
- On 17.11 Könsroller och sexualitet. Inledare: Joachim Israel.

1966

- Fr 28.1 Hur könsroller lärs in. Inledare: Anna-Lisa Kälvesten och Ingrid Klackenbergl.
- To 17.3 Översiktlig samhällsplanering. Inledare: Ingrid Jussil och C.F. Ahlberg.
- To 21.4 Social struktur och personlighetsvariabler. Inledare: Harriet Holter.
- Fr 10.6 Könsroller och könsbyte. Inledare: Rolf Luft.
- Fr 7.10 Manligt och kvinnligt. Idéhistoriska studier. Inledare: Asta Ekenvall.
- Ti 25.10 1. Äktenskapet som försörjningsinrättning. Inledare: Maj-Britt Sandlund.
2. Representationshustrur och värdinnor. Inledare: Marianne Höök.
3. Könsrollfrågan i Danmarks radio. Inledare: Bodil Grae och Janne Houman.
- Ti 29.11 Yrkesutbildning. Inledare: Sven Moberg.

1967

- Ti 31.1 Översiktlig samhällsplanering. Inledare: Nils Hallerby.
- Fr 31.3 Könsroller och alkoholism. Inledare: Kerstin Andersén.
- Fr 28.4 Räcker familjen till barnet? Inledare: Anna-Lisa Kälvesten, Inga Gustafsson och Lisbet Palme.
- Ti 16.5 Barnbidrag och bostadstillägg (SOU 1967:52). Diskussion inför remisskrivningen.
- Ti 12.9 Gruppens framtida funktion och arbetsformer.
- Fr 10.11 ?

Personregister

- Aastrup, Helen 150
Abrahamsson, Ulla 161
Acker, Joan 15
Ahlberg, C.F. 209
Ahlmark, Per 121
Ahrland, Karin 25, 36
Alfredsson, Karin 14
Almqvist, Carl Jonas Love 60
Alsén, Olle 19
Althusser, Louis 64
Ambjörnsson, Ronny 60
Andersén, Kerstin 209
Anér, Kerstin 35, 142
Annerblom, Marie-Louise 102
Antonsson, Birgit 150
Aronsson, Albert 41
Arvidsson, Margareta 59f
Aschberg, Robert 136, 165, 178
Asklund, Lis 142
- Backberger, Barbro 61
Bang (Barbro Alving) 130, 159f, 163
Baude, Annika 7, 17ff, 39, 67, 141, 152
de Beauvoir, Simone 203
Bebel, August 68
Beckius, Carin 19
Beckman, Björn 19, 62
Behring-Andersson, Greta 59f
Bergdahl, Birgitta 150
Bergh, Madeleine 150
Bernér Öste, Mia 58
Bernström, Bonnie 25
Billingberg-Svanberg, Birgitta 56
Blomqvist, Kai 14, 209
Boalt, Carin 59f, 67
Bodström, Cecilia 14
Boëthius, Maria-Pia 175, 178
Boëthius, Monica 14, 81, 141
Bondestham, Anita 36
Bonnievie, Margarete 33, 96, 194, 202
Bonnier, Jytte 21
Bowlby, John 20, 94
Brohult, Magnus 19
- Brun-Gulbrandsen, Sverre 185, 187, 191f
Bystedt, Britt Marie 19
Bäcklander, Cecilia 150
- Carlberg, Sonja 142
Carmichael, Stokeley 63
Cartier Bresson, Henri 131
Centerwall, Erik 117
Christenson, Karin 74f
Clayhills, Harriet 171
- Dabrowski, Stina 136, 165
Dahl, Birgitta 74, 133
Dahlqvist, Börje 132
Dahlström, Edmund 9, 11, 39, 58, 116, 185f, 188, 191
Dahlström, Gösta 185, 189, 193
Danielsson, Kerstin 150
- Edelstam, Carl G. 130, 209
Ehrhardt, Anke 114
Ekeflo, Gudrun 71
Ekendahl, Sigrid 34, 48, 51
Ekenvall, Asta 209
Elvander, Nils 89, 91
Engels, Friedrich 64, 68
Ericson, Ylva 43
Eriksson, Nancy 40f, 82f, 88
Erlander, Tage 120f
Eskilsson, Sture 59
Estin, Nina 19
- Frankenhauser, Marianne 66
Fredriksson, Gunnar 17, 19, 54f
Fredriksson, Ingrid 11, 17, 19, 81, 83, 110ff, 116
Fredriksson, Marianne 162
Freire, Paulo 101f
Friedan, Betty 42, 59, 115
Frithiof, Patricia 60
- Garland, Gabriella 142
Gahrton, Per 59

Personregister

- Geijer, Arne 41, 43
Geijer, Lennart 11, 30
Gottfarb, Lilian 19f
Gottfries, Ingrid 60
Grac, Bodil 209
Gradin, Anita 11, 13, 17, 19f, 58, 208
Greer, Germaine 115
Gullbrandsen, Kerstin 142
Gustafson, Sven 36
Gustafsson, Inga 209
Gustafsson, Madeleine 56
Gärde-Widemar, Ingrid 28
- Haavind, Hanne 115
Halldén, Ruth 59
Hallerby, Nils 209
Hallström, Åsa 17ff, 59
Hamrell, Sven 73
Hannan-Andersson, Carolyn 147
Hederberg, Hans 11ff, 19
Hellström, Mats 41
Himmelstrand, Karin 147
Hiort af Ornäs, Brita 19
Hirdman, Yvonne 116
Hoffman, Lois W. 94, 208
Holmberg, Per 10f, 17, 19, 116, 209
Holmstedt, Margareta 19
Holter, Harriet 116, 130, 134, 137,
185f, 188ff, 209
Houman, Janne 2039
Hybbinette, Anna-Greta 56
Häkansson, Hans 19
Hörnqvist, Berit 109
Höök, Erik 11, 21
Höök, Marianne 19, 122, 209
- Jacobsson, Ritva M. 150
Jacobsson, Ulla 36
Jalmert, Lars 44
Jay, Phyllis 115
Johnson, Antonia Ax:Son 53
Jussil, Ingrid 11, 41, 66, 130, 209
- Kagan, Audrey 115
Karlsson, Eva 44
Karsten-Carlsson, Eva 59
Keding-Olofsson, Ulla 150
Key, Ellen 60
Kjellberg, Lars 116
Klein, Viola 115, 198, 204f
Kling 30
- Kock, Karin 75, 83
Kreisky, Bruno 45
Kristensson, Astrid 34
Kälvesten, Anna-Lisa 208f
Kärrby, Gunni 103
Kärre, Bo 14
Kärre, Marianne 14
- Lagby, Anna-Lisa 117
Leander, Åke 130
Leijon, Anna-Greta 36, 111, 132
Lessing, Doris 56
Lewén-Eliasson, Anna-Lisa 145
Lidbom, Carl 30
Liljeström, Rita 115
Lindgren, Ann 161
Lindquist, Inger 36
Lindström, Marianne 141
Lindström, Ulla 46, 143
Luft, Rolf 209
Lyttkens, Sonja 13, 20, 208
- Maccoby, Eleanor 114
Marke, Sven 60
Marling, Eva 14
Matthis, Iréne 64f
Matthis, Sköld Peter 18
Mead, Margaret 58, 107, 114
Mehr, Hjalmar 41
Meidner, Rudolf 83
Mickwitz, Margareta 60
Mies, Maria 68ff
Millet, Kate 42, 116
Mitchell, Juliet 63f, 116
Moberg, Eva 9, 11, 15, 17ff, 25, 33,
55f, 58f, 79, 96, 98, 116, 120
Moberg, Sven 21, 209
Money, John 114
Montague, Ashley 114
Morgan, Elaine 114
Mossberg, Elin 19f
Mundebo, Ingemar 29
Müntzing, Arne 114
Mutén, Leif 76ff, 80
Myrdal, Alva 9, 74, 79f, 83, 96, 126,
133, 198, 204f
Myrtin, Maria 63
Mårtensson, Mona 146
- Nettelbrandt, Cecilia 34, 88ff
Neymark, Ejnar 106

- Nilsson, Tora 11f, 19, 84
Nilsson, Tore 63
Nilstein, Arne 83
Notini, Dag 19
Nycander, Svante 19
Nye, F. Ivan 94, 208
- Odhnoff, Camilla 34, 50
Ohlin, Bertil 29
Olofsson, Elisabet 150
Olsson, Elvy 34
Orring, Jonas 110, 112f
Ostwald, Kerstin 19
- Palm, Göran 61f
Palme, Jacob 19f, 84, 208
Palme, Lisbet 11f, 209
Palme, Olof 11, 17, 45f, 51, 111, 131
Pehrsson, Kajsa 67
Pelling, Britt Marie 150
Persson, Gustav 11, 19f, 27, 39f, 208
Piaget, Jean 127
Pol-Fouchet, Max 131
Posse, Amelie 18
Pripp, Nina 111f
- Rasmusson, Marianne 114
Rausing, Märta 59
Red Top 159
Reuterswärd, Maud 142
Romanus, Annika 17, 19
Romanus, Gabriel 13, 17, 19, 121
Rowbotham, Sheila 116
Rundin, Ulf 78f
Rydén, Bengt 21, 59
- Samuelsson, Kurt 81
Sandberg, Elisabeth 117
Sandlund, Maj-Britt 11f, 17, 19, 39,
42, 45, 55, 81, 83f, 88, 116, 130,
134, 209
Sandquist, Birgitta 17, 19
Scheinfeldt, Amram 114
Schönberg, Astrid 30, 208
Seibold, Olle 132
Sellman, Malin 150
Sigurdson, Gertrud, 13, 27, 34
Sjöstrand, Ingrid 31, 133f
- Skoglund, Lena 150
Strecker, Edward 204
Sträng, Gunnar 51, 89f
Strömstedt, Bo 176
Sullerot, Evelyn 115
Sydhoff, Beate 150
Södersten, Bo 20, 100f
- Tegnér, Esaias 124
Thiberg, Sven 19f, 50, 130, 208
Thorsell, Ingrid 31
Thorsell, Siv 11ff, 17, 19ff, 41, 60,
208
Thorsson, Inga 55, 83, 88, 120, 145
Thyberg, Stina 11, 19, 116, 185, 189f,
192f
Thörnander, Gunnel 42, 141
Tiger, Lionel 113
Tiller, Per Olav 185, 188, 192
Troedsson, Ingegerd 81f
Törngren, Margareta 150
- Ullsten, Ola 29, 121
- Vestbro, Dick Urban 11, 13, 19, 41,
60
Vestin, Margareta 13, 60, 208
Vestin, Martha 150
Westman Berg, Karin 56, 60
Wickman, Krister 11, 17, 21
Wied, Gustaf 198
Wilhelmsson, Karin 142
Winther, Eva 36
Wistrand, Birgitta 56
Wächter, Michael 116
Wästberg, Olle 18f
- Zetkin, Clara 68
- Åberg, Marianne 74f
Åhs, Stig 44
Åkerman, Brita 67
Åsbrink, Eva 56
- Ärleman, Inger 173
- Ödman, Maj 122, 142
Östergren, Bertil 11, 83f

Författarna

Karin Alfredsson, f 1953. Frilansjournalist. Arbetar mycket med jämställdhetsjournalistik. Var under 1970-talet anställd på Aftonbladet och var med om att starta Kvinnoredaktionen. Gav 1979 ut den första svenska boken om kvinnomisshandel, *Den man älskar agar man?* Chefredaktör på Journalistförbundets tidskrift 1980–1986.

Annika Baude, f 1923. Fil lic 1952 i statskunskap vid Uppsala universitet. Verksam vid olika fackbibliotek 1952–1962. Grafiska institutet 1961–1962. Utredare vid SNS 1962–1965 och vid TCO 1965–1971. På TCO bl a ansvarig för programmet *Familj och samhälle* (1970). Avdelningschef vid Socialstyrelsen 1971–1979 och sedan 1979 forskare vid Arbetslivscentrum. Suppleant i Arbetsdomstolen sedan 1974.

Kai Blomquist, f 1934, arbetar på Folksam. Han har under årens lopp haft många olika uppgifter, bl a som utrednings- och marknadschef. Har också ägnat sig åt kooperativ utveckling, 1976–1982 och åt konsumentpolitik – som huvudsekreterare i den statliga utredningen om konsumentpolitik 1982–1985.

Cecilia Bodström, f 1958. Fil kand 1981 i Uppsala i statskunskap och nationalekonomi. Parallellt med studierna har hon arbetat på olika lokal-tidningar. Började 1983 på Expressen, där hon fortfarande är anställd. Uppehåll 1985–1986 för studier i journalistik i USA.

Monica Boëthius, f 1928, har arbetat som journalist och opinionsbildare, bl a som chef för Familjespegeln på Sveriges Radio. Gav 1965 ut boken *Hemmafru byter yrke* och 1967 *Har vi råd med fruar?* Chefredaktör för tidningen *Vi* 1983–1988. Senaste bok: *En bok om kvinnor och ledarskap*, 1989.

Anita Gradin, f 1933, har arbetat aktivt med kvinno- och jämställdhetsfrågor sedan början av 1960-talet – som utredare i Stockholms kommun, distriktsordförande i Socialdemokratiska kvinnoförbundet och som minister, ansvarig för jämställdhetsfrågorna. Riksdagsledamot mellan 1969 och 1992, regeringsledamot 1982–1991. Nyttillträdande ambassadör vid svenska ambassaden i Wien.

Hans Hederberg, f 1938. Student 1957 i Södra Latin i Stockholm. Volontär på dagstidningen *Arbetaren* 1957–1958. Han var därefter på olika dagstidningar. Redaktör för *Liberal Debatt* 1960–1961, för *Tidsspegeln* vid Sveriges Radio 1961–1962 och för *Bonniers Tribunserie* 1962–1964. Han var på *Aftonbladet* 1965–1966 och har sedan 1966 varit producent vid TV. Senaste bok: *Svensk roulett*, 1981.

Ranveig Jacobsson, f 1941. Fil kand 1963. Journalist vid *Folket* 1963–1965 samt vid *Skolvärlden* 1966–1970. Vid NIA (Nämnden för internationella adoptioner) 1972–1982. Informationssekreterare 1982–1984 i arbetsmarknadsdepartementet samt politisk sakkunnig i invandrarfrågor 1984–1986. 1986–1991 informationssekreterare på UD. Arbetar under hösten 1992 vid EG-parlamentets socialistgrupp.

Bo Kärre, f 1923. Fil mag och civilekonom i Stockholm. Ordförande i Sveriges Förenade Studentkårer 1949. Yrkesinriktning: Internationellt samarbete. Anställd hos Svenska Bankföreningen 1950–1951, Europarådet i Strassbourg 1951–1954, Svenska institutet i Paris 1954–1962, Kulturredaktionen vid Sveriges Radio 1962–1965, Sida 1966–1988.

Marianne Kärre, f 1923. Fil kand vid Stockholms högskola, journalist, fackboksförfattare och översättare. Medarbetare i *Dagens Nyheter* 1948–1981, periodvis som frilans, samt i *Nya Stockholms Tidningen* 1981–1983. Under 1960-talet uppdrag i bl a Statens filmgranskningsråd, barnstuge- och barnmiljöutredningar. Senaste publikationer — tillsammans med maken Bo: *Barn. Aktuellt i biståndspolitiken* 4, UD 1990; *Kulturbistånd*, Sida 1992.

Sonja Lyttkens, f 1919. Docent i matematik vid Uppsala universitet sedan 1957, verksam som universitetslektor 1965–1984. Inspektör vid Kalmar nation 1970–1975. Har publicerat sig i matematik och skattefrågor. Ägnar sig numera åt akvarellmålning och har haft ett flertal utställningar, senast i Uppsala 1992.

Eva Marling, f 1940. Fil kand i Lund 1964 i engelska, historia och statskunskap. Första journalistjobb var volontärtjänstgöring vid Nerikes Allehanda sommaren 1958, volontär/vikarie på SvD 1960, fast anställd där 1964. Hon kom till TV 2:s Rapport 1971, kvar där som medicinsk reporter, reportagechef, programledare, programredaktör, planeringsredaktör och projektledare för *Magasinet*, 1991–1992. Hon har bl a medverkat i Åke Olssons *Massmedia som informationsbinder*.

Eva Moberg, f 1932. Fil lic i litteraturhistoria i Stockholm. Journalist och författare. Kulturredaktör på Vi 1968–1976. Kolumnist på *Dagens Nyheter*s ledarsida 1976–1992. Skrivit TV-revyer, scen-komedier, barnböcker, debattböcker. Senaste publikation: *Evas lilla gula*. *Dagens Nyheter*s förlag 1988.

Gabriel Romanus, f 1939. Fil kand i matematik, statistik, nationalekonomi och statskunskap. Arbetade 1960–1967 som amanuens vid statistiska institutionen vid Stockholms universitet och vid Statistiska centralbyrån. Han var 1961–1962 förbundssekreterare i Folkpartiets ungdomsförbund, 1967–1968 informationschef i Folkpartiet och 1969–1982 riksdagsledamot med säte i socialutskottet samt 1978–1979 socialminister. Bland offentliga uppdrag kan nämnas: 1969–1978 ledamot av Familjelagsakkunniga, 1980–1982 ordförande i den statliga Jämställdhetskommittén samt 1980–1984 ordförande i riksförbundet Hem och Skola.

Gertrud Sigurdson, f 1923. Har arbetat aktivt med kvinno- och jämställdhetsfrågor i olika fackliga och politiska funktioner. Efter utbildning och olika arbeten i Nyköping kom hon som sekreterare till LO 1949, där hon sedan varit ombudsman fram till 1982. Riksdagsledamot för socialdemokraterna 1969–1991. Statsråd, biståndsminister 1973–1976, biträdande socialminister 1982–1985 och socialminister 1985–1991. Ledamot av Socialdemokratiska partiets VU.

Siv Thorsell, f 1937. Fil kand 1959 vid Uppsala universitet med ämnen nordiska språk, konsthistoria och sociologi. Grafiska institutet 1960–1961. Verksam vid förlag och som redaktör för Pris- och kartellfrågor 1961–1964. Kom 1965 som utredare till SNS som hon lämnade 1968 för att bli huvudsekreterare för Barnstugeutredningen 1968–1972. Blev därefter chef för barnomsorgssektionen vid Socialstyrelsen, där hon fortfarande är verksam. Sekreterare i utredningen om språkminoriteter i förskolan (SOU 1982: 43). Hon har gjort en sammanställning av försöksverksamheten efter Barnstugeutredningens förslag i boken *Försök i förskolan*, 1979.

Dick Urban Vestbro, f 1940. Utbildning till arkitekt vid A-sektionen vid Lunds universitet. Har doktorerat på en avhandling om bostadsfrågor i Tanzania. Universitetslektor i byggnadsfunktionslära vid Tekniska Högskolan i Stockholm. Forskat om kollektivhus och engagerad i debatten kring denna boendeform.

Margareta Vestin, f 1913. Student på Lidingö 1932; Socialinstitutet i Stockholm 1935 och avlade fil kand 1941 vid Stockholms högskola. Ströjobb inom social förvaltning 1932–1941. Började 1941 vid den nyinrättade yrkesvägledningen inom Arbetsmarknadskommissionen, sedermera AMS, och var verksam inom denna fram till 1958, såväl centralt som på fältet. Arbetade sedan på Skolöverstyrelsen fram till pensioneringen 1978. Hon har därefter varit verksam i offentliga uppdrag samt frilansat inom yrkesområdet. Senaste bok: *50 år med SYO 1940/41–1990/91*.

I *Visionen om jämställdhet* möter vi de aktiva jämställdhetsförkämparna från 1960-talet. Här berättar de engagerat om sina erfarenheter och lärdomar av den dåtida könsrollsdebatten. Vilka var deras visioner? Hur försökte de förverkliga dessa? Hur blev det? Vad kan vi lära av framtiden?

Utgångspunkten i *Visionen om jämställdhet* är ett informellt nätverk som var verksamt under några år i mitten på 1960-talet. Det var en tvärpolitisk grupp som träffades till diskussioner om aktuella jämställdhetsfrågor. Gruppens visioner var att arbetslivets villkor liksom relationerna mellan kvinnor och män skulle baseras på jämställdhet mellan könen. Genom ändringar i lagstiftningen rörande familjen, skattesystemet, samhällsplanering av bostäder, skolans innehåll, lärarutbildningen, undervisningsmaterialet m.m. skulle människors beteende påverkas. Entusiasmen var stor.

De som engagerar sig i dagens jämställdhetsarbete, och de som undrar vad visioner och nätverk egentligen kan betyda, har mycket att lära av denna bok.

Författarna: *Annika Baude (red), Karin Alfredsson, Kai Blomqvist, Cecilia Bodström, Monica Boëthius, Anita Gradin, Hans Hederberg, Ranveig Jacobsson, Bo Kärre, Marianne Kärre, Sonja Lyttkens, Eva Marling, Eva Moberg, Gabriel Romanus, Gertrud Sigurdson, Siv Thorsell, Dick Urban Vestbro, Margareta Vestin.*

ISBN 91-7150-454-0

9 789171 504548

SNS
FÖRLAG